A FÖLD ÉS FAJ
HATÁSA
A TÖRTÉNELEMBEN

ÍRTA

DR GERMANUS GYULA

A KELETI AKADÉMIA ÉS A REF. THEOL. AKADÉMIA TANÁRA.

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA
1920

I. A történetbölcselet és a földrajzi tényezők.

A világháborúnak szemünk előtt lejátszódó eseményei ellenállhatatlan erővel fordították figyelmünket a történelem-philosophia néhány fontosabb eredményére és arra késztettek, hogy régibb és újabb írók és gondolkodók rendszerét a ma tapasztalatain épülve átvizsgáljuk.

A modern történeti felfogás az evolutio elven áll és ez azt a hitet keltheti, hogy az emberiség élete rendszeres, megmásíthatatlan fejlődésen megy át, a melynek tor vényei olyan szigorúak, mint a természettudomány torvényei. Egyenletes, lassan és arányosan hullámzó történeti menetet tételezne fel ez a felfogás, a melyet azonban a történelem vizsgálata nem igazol. Az események nem szükségszerűen történtek úgy, a laogyan történtek, irányításukba befolynak olyan tényezők, a melyek kiszámítás alá nőni tnnok és oly hatás alatt állnak a múltból, a melynek döntő szeiepét ma, a mikor közvetlen és tevékeny, nem észlelhetjük és azt csak századok multán fogja a tudomány megállapítani, Eenouvier *Uchronie* czímű művében Európa és JSlőázsia történetét másképen szerkeszti meg, mint a hogyan lefolyt. A Kr. utáni II. századon kezdve leírja, miként ad Marcus Aurelius a római birodalomnak új alkotmányt, hogy megmentse a keresztyének államfelforgató tanaitól. Gallia, Spanyolország, Itália és Görögország szabad lakói római polgárokká válnak. A birtokviszonyt lendezik, a polgárokat az elliagyott földekre telepítik, a latifundiumokat meghatái ózott méretekre szállítják le, a fennmaradó részt bei beadják rabszolgáknak, kik ily módon szabadokká válnak. A Stoa erkölcstana szolgáltatja az állam vallását. A Lares tiszteletét felújítják, az állati áldozatokat megszüntetik. A neoplatonismus és az emberi jogok hite válik uralkodóvá. Ennek következtében a

keresztyének önként Afrikába ért keletre vándorolnak ki, hol a papság és a secták harczaiban a keresztyénség elcsenevészedik. Nyugaton virult a cultura. A IX. században a Kelet a népvándorlás jelében keresztes hadjáratot indít Nyugat ellen, ez azonban nem sikerül és a germánok, kik keresztyénségüket Keletről nyerték, összeolvadnak a nyugati népekkel és beolvadnak culturájukba. Renouvier szerint tehát az antik világ összeomlása nem volt szükségszerű következmény, az ókori történelem átmenete a középkoriul más is lehetett volna. Érdekes azonban Paul Barthnak (*Philos. d. Gesch.,* 22.) erre vonatkozó megjegyzése, a mely teljes Λ «»lójában elénk tárja e kérdés fontosságát. Renouvier úgymond a történet önkényes menetét oly ponton kezdi, a mely már nem volt kritikus többé, a mikor hatalmas államférfiak már nem hathattak ki irányának megváltoztatására. Ha Renouvier az állapotok oksági lánczolatát kereste volna, azt kellett volna találnia, *liogy* az antik társAdalom \egzete a Gracchusok korában állt be, mert akkor a római hadsereg magva, az itáliai paraszt, habár fenyegetve, de még megvolt, később a/Ián kihalt és a császárok azon igyekezete, hogy Itáliát ívjból benépesítsék, későn érkezett, mert nem volt meg a megfelelő emberanyag.

Nem kevesebbet mond ez az állítás, mint azt, hogy az· emberi történelem bizonyos korszakai nemcsak saját maguk állapotaira, viszonyaira, hanem századokra szólóan meghatározóak lehetnek. A mikor még az akarat mérsékelhetné, irányít* hatná őket, nem ismerhetjük fel hatásukat, mert a jelen szűk láthatára nem engedi sejteni a távolbahatás óriási következményeit. A mennyire megczáfolja a történelem ily felfogása a békés, egyenletes, megszakítás nélkül haladó, törvényszerűi menetét, olyannyira megdöbbentően kényszeríti államférfiainkat a történelem mozgató erőinek kutatására: hiszen nem tud--hatjuk, mikor és mily módon állunk oly gracchusi korban, mikor helyesen cselekedni még nem késő, nehogy látszólagos, múló jólét és virágzás után századokra pusztulás álljon be. A világháború is ilyen válaszút. Közvetlen folytatása az események olyan menete lehet, a melyből nem tudhatni talán azt senv vajon egyes intézkedések egy század múlva nem döntik-e sírba hazánkat, mert nem volt elég gond a közvetett, fontosabb

ményekre, melyek kérlelhetetlenül sújtják apáik vétkeiért az utódokat.

A történelem az élet mestere, tartja a közmondás, de hogy mit és hogyan tanít az életre, az utódok életére is, azt nem mondja meg. Mi hozza létre a történelmet? A föld alakulata, a fájók képességei, az eszmék, az emberi akarat, a belátás? Vagy pedig földöntúli meghatározottság vezeti életünket, melyet gyarló emberi gondolkozással saját értelmünk keretén belül akarunk felfogni és emberi viszonylatból magyarázni? E kérdéseknek csak egyikére-másikára próbálok felelni. Azokra, a melyekre nézve éppen a háború alatt oly sok ki nem elégítő, egy-^oldalú és módszertelen feleletet hallottunk.

Vizsgálódásunk anyaga nem új. Ősrégi idők óta foglalkoztak azzal, hogy megértsék a történelem folyását, hogy megtalálják az események között az okozati kapcsolatot, és így számos tényből, tapasztalatból egy általános szabályt, törvényt vonhassanak le. Se szeri, se száma azon legend aknák és adomáknak, a melyek az élet alapoka, alaptörvénye után kutattak. A népek történelmét is egy ilyen alaptörvényre próbálták vissza vezetni. A legtöbb gondolkodó azonban nem a történelmi események pontos ismeretéből indult ki és így akarta a typikus jelenségeket kategorizálni, hanem általános okoskodásokat választott, a melyekhez azután példát keresett a történelein gazdag eseményeiból.[1] Hibás utat választott. A legtöbb eseménynél talán éppen a legfontosabb okozati tényezőt nem ismerjük és ezért helytelenül, tévesen soroztuk olyan kate-

[1] Sok egyoldalú történeti felfogás mégis a valóság valamely helyes megfigyelésén nyugszik, ha egyirányban halad és korlátolt szempontot választ is. Torvényei, elvei és fogalmai azért mondanak ellent a valóságnak, mert gondolkozói nem ismerik fel korlátolt érvényességüket és absolut, általános magyarázatokat kovácsolnak belőlük, így Hegel történelem-bölcselete azon a találó megfigyelésen nyugszik, hogy történelmi mozgalmak gyakran uralkodó áramlatok ellen törő visszahatások gyanánt lépnek fel, s az áramlat és ^llenáramlat között előbb-utóbb megegyezésre vezetnek. Marx felfogása is helyes annyiban, hogy társadalmi mozgalmak és állapotok gazdasági alapon nyugodhatnak. (Bernheim: *Lelirb. d. hist Methode* 747., Dilthey: *Die Jugendgeschichte Hegels.* Abhandl. kgl. Akad. Berlin 1905.)

a hol mint példa és esetleg döntő bizonyíték szerepelhet Többnyire csak a közvetlen okozati kapcsolalot látjuk és az eredendő ok, melynek hatása a távolban óriásivá nótt, elvész kutató szemünk előtt. Hányszor vezethető vissza két férfi vetélkedése és harcza gyermekkori ellentétekre, hányszor különít el két táborba kicsinyes féltékenység oly férfiakat, kiknek együttműködése más folyást adott volna az eseményeknek. Minket ezek az apró, de nagyhorderejű tények érdekelnek, mert a népek történelmére, az embeiek jólétére, pusztulására, műveltségére és boldogulására éppen olyan döntő befolyást gyakorolnak, mint a természeti tényezők. Csatavesztés nemcsak a terep alakulatától függ, hanem annak spontán kihasználásától, a hadvezér tehetségétől, rátermettségétől, számos kiszámíthatatlan véletlenségtől, a melyek mind okozati kapcsolatban állanak egymással, de rájuk sem emberi előrelátásnak, sem a szükségszerűség belátásának nincs kihatása. Mégis elvesztett csaták döntőek az illető nép illető nemzedékére nézve. Ez a történelmet nemcsak szemléli és tanulmányozza, hanem átéli, átszenvedi vagy élvezi. Az ember ezért igyekszik megfejteni a történelem titkait, keresi az események regényes tömkelegében, miért történt ez így vagy úgy és miképen fog alakulni a jelen és a jövő. A jövőtőt a múltból, a történelemből akarja megfejteni. Ennyiben rokon a történelem a csillagjóslással, a haruspexek jövendöléseivel, csakhogy módszerei lassan és sok visszaesés után már kezdenek kibontakozni az esetlegességek, a külső analógiák és hibás következtetések tömkelegéből. Ha van valami, a mi az általánosítás ellensége, a történelem az, az emberek elete. Tetszetős és felemelő érzés, ha mintegy varázsütésre, ösztönszerűleg megtaláljuk azt az igazságot, a mely minden eseményt megmagyaráz a többi eseménynyel kapcsolatban. .Néhány évvel ezelőtt Magyarországon is ez volt boldog hite sok fiatal tudósnak. Vitába is bocsátkoztak a conservativ történetírókkal, a kik eddig — szerintük — illetéktelenül avatkoztak bele a középiskolai történelem-tanításba. Álláspontjuk röviden az volt, hogy nem a történelmi eseményeket, évszámokat, uralkodók neveit kell tanítani, hanem «a történelem örökérvényű törvényeit». Spencernek voltak tanítványai, a lőnek művei ifjúságunk leggyönyörűbb olvasmányai közé tartoztak és a ki a

történelmet «a list of royal misdemeanoum-nek nevezte. Be hogy melyek a történelem örök érvényű törvényei, azt eddig kielégítő módon senki sem tudta megmondani. Azt hiszszük, hogyha ez iskola «hivei a történelemnek csak tíz évre terjedő korszakát alaposan áttanulmányozták, avagy saját életüket — az emberi történelem analóg parányát — vizsgálták volna, hamarosan átláthatták volna, hogy az egyes események mind más és más okból származtak, ismét más oknál fogva kerültek egymással viszonyba és e viszony minéműségére is teljesen más okoknak volt döntő hatásuk.

A történelem «örök törvényei»-t a történelemből magából nem sikerült kihámozni, ezért analógiákhoz fordultak. Hasonló jelenségek lefolyását vizsgálták és az azokban talált törvény·· szerűséget próbálták alkalmazni az emberi történelemre. A történelem eseményei — a mennyire ismerjük őket — olyan engedelmes természetűek, hogy megfeleltek az analógiáknak. De ha a részleteket alaposan átvizsgáltuk, azt kellett tapasztalnunk, hogy az egész kísérlet többé-kevésbbé jól sikerült játék és a történelem ezekről a «törvényekről» további folyásában nem akart tudomást szerezni. Haladt a maga útján és daczolt az analógiákkal és az ezeken alapuló megállapításokkal. Az analógiákat tudtuk valahogyan alkalmazni az elmúlt események ma gyár ázására, de a bekövetkezendő események minden analógiát és jövendölést meghazudtoltak. Ha a jelent és jövőt éppen úgy megtudnók válogatni és határozni, mint a hogyan a multat megválogathatjuk és beállíthatjuk, akkor analógiánk bizonyára a jelenre eb jövőre nézve is valahogyan beválnék. A valóság kérlelhetetlenül megtagadja a hódolást önalkotta törvényeinknek. Az analógiákra támaszkodó történelmi bölcselet, a biológiai sociologia, a comteismus csak sötétben tapogatózás maradt. Soha nem fogott philosophus a tudományos tények oly nagy halmazával rendszere megalkotásához, mint Herbert Spencer és e nagy tudás mégis mily kevés tényleges eredménynyel járt.

Követői elvont utakon haladtak és a történelmi jelenbégeket, azok okozatát és hatását a természettudomány módszerével igyekeztek megfejteni. Ők is a törvényszerűség hívei. Ratzen-

[1] *A sociologuti megismerés lényege.* Ford. Tímár Sz. 14. oldal.

azt mondja: «a legszélesebb értelemben vett természettudományok alapjai a sociologiának, mert az emberi kölcsönvonatkozások a reális megismerés terei a melyen a kosmogonia tantételei egész a physiologiai lélektanig érvényesülnek. Majd kitudódik, hogy a világ physikai törvényei határozzák meg a 'társadalmi jelenségek alapvonásait, hogy a vegytan fontos tanokat szolgáltat a sociális folyamat megértéséhez. Be fog bizonyulni, hogy a geológia minden történelem kezdete, tehát módot nyújt arra, hogy a sociális fejlődés alapvonásait meglássuk».

A t őrt énei tudós számai a ez csak féligazságot tartalmaz. Tudjuk, hogy a világ minden jelensége szerves kapcsolatban van, de az események egy része — azok, a melyek történelmünket teszik — csak abban a kapcsolatban fontosak ránk nézve, a melyben életünket előre vagy hátra, jobbra vagy balra irányítják. Amerika felfedezése a geológia, a biológia t őr vényei nélkül lehetetlen lett volna, hiszen az Atlanti-Óceán mivoltát, a szárazföldek elhelyezkedését, Európa és Amerika földrajzi viszonyát csak a geológia alapján érthetjük meg; élet nélkül, a melynek tudománya a biológia, a két világrész földtani létezése mellett Fém fedezhették volna fel, de hogy felfedezése miért történt a XV. század végén és miért vettek abban részt Columbus és társai, miért gyarmatosították először spanyolok, miért történt mindez úgy, a hogyan ismerjük, ahhoz sem a geológiának, sem a biológiának nincs köze. E példára még alkalmam lesz visszatérni, ezért itt nem foglalkozom vele bővebben. A történelem nagy korszakai, 4000—5000 éves periódusai talán beleszoríthatók egy-egy általános törvénybe, habár eddig a «változásion kívül alig találunk összefoglaló ítéletet, de minket sem az elmúlt, sem a jövendő' 4000 esztendő nem érdekel, úgy mint a jelen és a jövőnek közvetlen változásai és azok okainak és irányainak kutatása. Az emberi élet legbiztosabb zárköve a halál, a melyet senki sem került ki, de hogy ez utolsó pillanat mikor fog bekövetkezni és milyen körülmények között végbemenni, vájjon az élet pályája milyen lesz, az örökké felderíthetetlen rejtély marad. És mindez a biológia szabályainak közvetlenebbül van alávetve, mint a társadalom élete, a melyre a biológiát csak analógiával alkalmaztuk. Az egyén életében egyetlen mozzanat

sincs, a mely okszerűségnek ne volna alávetve, de ez az okszerűség oly bő és gazdag forrásokból táplálkozik, hogy azok egy általános meghatározás alá nem foghatók. Kéveszerűen, egymás mellett haladva, hol activ, hol passiv módon, majd vezetve, majd lappangva, itt az egyik, ott a másik ok kerül előtérbe és sohasem hat egyedül, hanem együttesen, sokféle combinatióban, erőben váltakozva hozza létre azokat az eredményeket, a melyek rögtön maguk is ok gyanánt lépnek fel és csatlakoznak az előbbi tényezőkhoz. De ezt a folytonos fejlődést tompítja az, hogy az egyes tényezők egymást le is bonthatják, vagy társulva összeolvadnak, elhalványulnak. Hol van az a világosság, a mely az emberi értelemnek utat mutathatna e labyrinth rejtekeibe? Hol van az az eszköz, a mely kutatásaink eredményét meg- · nyugtató próbára tehetné és tévedésünket felderítené? Csak tapogatózunk a sötétben és midőn hitünk szerint czélhoz értünk, a legközelebbi lépés elárulja, hogy lidérczfény után futottunk. A sok meddő kísérlet, a sok csalódás ária tanít, hogy óvatosak Jegyünk.

Számos történelembolcselő általános ok keresése mellett egy okban látta a döntő tényezőt. Ez egyoldalú történeti felfogásra vezetett. Némelyek a szellem, az értelem hatalmának tudtak be minden változást, de vonakodtak elismerni, hogy a szellem maga is productum, tehát nem lehet alap-ok (Hegel). Mások az anyagot állították oda mozgató indoknak és nem akarták belátni, hogy az anyag maga tehetetlen, örökké megvolt és az emberi értelem irányítja, formálja. Vajmi kevesen voltak azok, kik a középutat igyekeztek megtalálni s a szellemi erő és anyag között levő viszonyt a tér, az idő és az alkalom (momentum) kapcsolatával szerves tényezővé emelni. A történelmi események ezen elemekből magyarázhatók meg. Nem atomistikus elszigeteltségben lehet az okot keresnünk, Sem az okok mechanikai összegezésében, hanem azoknak a körülmények szerint változó arányban való együttes közreműködésében. E nézet nem abstractio, hanem a történelem eseményeiből való inductio eredménye. Ha tehát elismerjük a szellem óriási hatását az emberi sorsra, nem általánosítjuk e véleményt oly módon, hogy az emberi szellem az egyedüli, vagy a döntő tényező az események felidézésében és formálásában, bőt a/t sem állítjuk, hogy a szellemnek a történelem minden esemé-

van valamelyes szerepe, hanem csak létező, az egyes ez képest többé-kevésbbé befolyásos tényezőnek ismerjük el, a mely nem (gyedül, hanem a többi tényezővel kapcsolatban hathat. Eredménye még ott is, a hó döntő szerepe, van a többi tényezőhöz képest, módosul és teljesen más irányúvá lehet, mint az kiindulási állapotában felfogható lett volna. Az iszlám vallása kezdetben szellemi actio volt. Sokakat szellemével hódított meg; jámbor lelkek csatlakoztak Mohamedhez, szegények az elnyomás elit a vigaszt kerestek benne; Mohamedet azonban szellemi hit és vágya mellett hiúsága, régi« ellenségei ellen érzett bosszúvágya s a hatalomra való törés is vezette. A beduinokat sem pietismus vagy politikai belátást vezérelte, midőn Mohamed zászlója alá gyülekeztek, hanem vezetőik, törzsfőnökeik alatt harczolva, miként Mohamed előtt egymás ellen, úgy most több törzs együtt a szomszédos-államok ellen kelt síkra. A rablás és a fosztogatás, ez örök emberi sajátságok ép oly nagy szerepet játszottak Mohamed seregében, mint az imádkozás és istenfélelem, de ez fegyelmet teremtett csupán, a harczosokat az aljasabb ösztönök toborozták, a melyek a moslim győzelem előidézésében döntő tényezők voltak, a győzelmek azonban nem jöhettek volna létre az arabok egyeb faji tulajdonságai nélkül, melyeket a klíma és a százados életmód érlelt bennük és a szomszédos birodalmak akkori állapota, földrajzi helyzete és szereplő embereinek egyénisége tett lehetővé. Az arab beduinok hódításai azonban csak első lépcsőfoka további fejleményeknek. A vad, műveletiéi* törzsek olyan gazdag teiület birtokába jutottak, a mely a kard e proletárjait kiemelte szegényes környezetükből és vagyonos 'Ulam harczosaivá tette. A gazdag földet régi lakói tovább művelték és adójukkal lehetővé tették az egész harczos-arabságnak további nagyúr létét. Az állam kiterjedése és termékeny földje maga után vonta a cult ura fejlődését. A mezopotámiai talaj aratása a kanaáni termés olyan fejlődést biztosított, a melyet sem az arab törzsi particularismus harczai, sem a perzsa nemzetiségi elnyomás elfojtani nem tudott. Megszületett az arab állam, a mely gazdasági alapokra volt fektetve és a melynek eredete szellemi mozgalom volt, a mely szervezve a széthulló arabságot, anyagi javakhoz juttatta

az iszlámot. Íme szellemi actio a történelemben nem végződik valamely elmélet tudományos megírásával, hanem tetté érlelődik, csiszolódik, a rögön, levegőn, az emberek akaratán és-fegyverein át. Még a holtak is hatalmasan beleszólnak sorsába.

Mind e tényezők együttesen hozták létre az eredményt. Ha egyikük kisebb vagy nagyobb mértekben juthatott volna kifejezésre, az eredmény korántsem lett volna a tényező szerepével egyenlő arányban más, mert az összhatás több, mint az egyes alkotó elemek összesége.

A fenti példa alapján más világításban látjuk azokat az elméleteket, a melyeket lassan a mai anthropogeographiából egymás után felállítottak régebbi gondolkodók. «A történelem nem a természet mellett, hanem a természetben áll — mondta Eitter; — a lakóföld lassan változó formáival hamarabb gyakorol hatást az emberre és mélyebben érinti, mint az ember a természetet.» Mint valamely határozott alakú sziklatömbön a hullám mindig ugyanabban a formában fog megtörni, úgy bizonyos természeti feltételek az élet folyamatának mindig azonos utat jelölnek ki.[1] De az ember jellemét az együttélés, a szaporodás folytán beállott társadalmi küzdelem is megváltoztatja és lassan felemeli a természet fölé. A gyorsabban változó ember hamarabb bővíti eszközeit és könnyebben szapoiítja fegyvereit, a melyeket aztán felhasznál az őt kezdetben formáló, fejlesztő természet leküzdésén[1].])e az ember végleg sohasem lesz úrrá a föld felett. Eltávolodik tóié, igába hajtja és uralkodik rajta, de erejét tőle nyeri. Ha a fold gazdag, könnyebben él meg rajta a szegény; ha szegény, a serénynek is véres verejtékkel kell áldásait kisajtolni. A modern ember ép úgy a rég gyermeke, mint a barlanglakó, de fejlettebb eszközeivel a fold nagyobb, gazdagabb kincseit tudja kiaknázni. A vasutak korszakában az ember a föld széntermékejtől annyira függ, mint a czölöpépítmények lakója az erdő és tavak vadjaitól. Helyesen mondja Czirbusz, hogy «a ter~ rnészeti világnak hatása kétségtelenül igaz, mert az ember, mint földi lény, ki nem vonhatja magát lakó, tápláló és földi, küzdőterének hatásaiból, de az is igaz, hogy sok emberi cselek-

[1] Ratzel: *Antropogeographie*. TIT. kiad. 9.

mény, főleg szellemi világának lényei függetlenek földünk plastikájától s physikai életétől. A nyelvek csodás keletkezését, terjedését, a politikai, ethnographiai egyediségek, a talentumok, gondolatok, művelődési körök létrejöttét semmiféle geographiai öv, physikai törvény meg nem magyarázza. Nem szabad a jelenségek hiedelmét mindjárt tényékké felfújni, a laboratóriumi kísérletekből és mathematikai formális igazságokból azonnal kosmikus igazságokra s a mindenséget össze^ taitó törvények létezésére következtetni.[1]

A geographiai tényezőket az emberek cselekedeteiben, jellemében már az ókor számos gondolkodója észrevette, de e tényezőket csak atomistikusan fogta fel és hatásukat függetlenül a többi tényezőtől önállónak képzelte, így aztán ez igazság sem vezetett okulásra, hanem általános törvényekre, a melyek elhomályosították a történelmi láthatárt. Az alexandriai iskola a természet mindenhatóságát hirdette. Hippokrates felismerte, hogy a népek jelleme a klímától függ. Strabo egynéhány mondata olyan találó megjegyzést tartalmaz a természet és az ember viszonyáról, a mely szűk földrajzi lát körüket tekintetbe véve, bámulatos. «Nincs piaedestinatio sem a klimatikus tagoltságbari, sen] a népek és nyelvek különbségeiben. Efféle dolgok nem történnek előzetes gondoskodásból. Mert művészi készségek, ügyességek minden szélességi övben találhatók, csak legyen, a ki azokat kezdi. Némi része van a geographiai helyzetnek is, más része azonban a népekkel veleszületett természete, szoktatása s gyakorlata. Mert nem a külső természet hatása miatt tanultak az athéneiek és tanulatlanok a spártaiak és thóbaiak, hanem gyakorlatukból. Ép így a babiloni és egyiptomi bölcsek sem természeti környezetüknél fogva bölcsek, hanem gyakorlatból és szoktatásból. A lovak, tulkok jóra valósága sem a helytől függ, hanem gyakorlásukból. A mit Polybius nem akar tudni.»[2]

A középkorban e tekintetben is nagy hanyatlás állt be. «Ennek a kornak — úgymond Sybel[3] — nem *volt* történelmi ítélőkópessége, semmi érzéke nem volt a történelmi reali-

[1] Czirbusz: *Antropo-Geographia. I.* 12.
[2] Strabo. 159. *Erdbeschreibung* v. Forbiger 1856. V. 159.
[3] Sybel: *Über die (Besetze de» historischen Wissens.* 1861. 16. old.

tások iránt, nem telt különbséget ideális és ténybeli, poétikus és történeti valóság között. Hosszú történeti fejlődést egyetlen nagy tettre vezettek vissza, egyetlen személyes teremlőnek tulajdonítottak.» Nagy különbséget mutat fel a nyugati történetírással szemben az arab Ibn Khaldún, (1382—1406) n ki hányatott életében és politikai szereplésében megtanulta ismerni a történelmi erőket. Világtörténete bevezetésében megkísérli, hogy az államok keletkezéséből és hanyatlásából általános torvényeket vonjon le. Nézetét, hogy az államok Keletkezése a sivatag és termékeny területek határain typikus, a mai történetírás is igazolta. [1]

Nyugaton jóval később találunk csak hasonló gondolatokra, Jean Bodin *Methodus ad facilem historiarum cognitionem* (Paris, 1566) című művében, de ő Ibn Khaldún Bevezetését nem ismerte. Könyvének ötödik fejezetében *De recto histch warum judicio* az ethnologia, vagy akár a modern anthropogeographia tanát alkalmazza, a mennyiben a népek történelmi cselekedeteit és sorsát abból a jellegükből származtatja, a melyet ethnophysikai hajlamuknak köszönhetnek, így az északi népek technikai és hadi túlsúlyát, a délvidékiek szemlélődését, a- mérsékelt földöv lakóinak gyakorlati államböcseletét lakhelyük különböző klímájának tulajdonítja. Szemére veti a történetíróknak, hogy a népek természetes jellegét nem vizsgálják és ítéletet mondanak azok történeti szerepéről, ísem kerüli el figyelmét a chronographia befolyása sem és *De Republica* című művében (V. könyv 1. fej.) párhuzamot von a természeti földalakulat, klíma és az állami orrnak között. A népjellemek három osztályba való csoportosításának gondolatát megtaláljuk már Plató Mamában, (IV. 11.), kétségtelenül innen, merítette Bodin is. Bodintól származik a történelemnek az egyházi felfogástól elütő, önálló felosztása korszakokra, a mely fejlődéstanilag három korszakot különböztet meg. Bodin nemcsak korát, hanem utódjait is túlszárnyalta. Figyelmét oly mozzanatokra terjesztette ki, a melyek elkerülték a gondolkodók figyelmét, és később sem voltak döntő hatással

[1] Ibn Khaldún: *Mukaddama.* Arab kiadás Bejrut, ford. M. G. de Slane: *Prolégoménes.*

Budin sem latta meg azonban a történelemnek azon mély és jellemző sajátosságát, hogy a természet hatásai nem önkényesen nyilatkoznak, hanem az emberi spontaneitás azokat vagy erősítheti vagy tompíthatja. Még az atomistikus iskola bilincseit hordja ő is. A történelem korszakainak megállapításánál pedig ugyancsak dogmatikusan jár el. Szerinte az elsőt a kelet déli népeinek uralma jellemzi, szelleme vallási és bölcseleti; a második, Krisztus születéséig tart, eszméje a mérsékelt öv állami szelleme; a harmadikat a technika és művészetek fellendülése és az északi népek hadjáratai határozzák meg. Hanem tagadhatjuk, hogy a történelem Bodin koráig csakugyan ily folyamatot vett, e megállapítások nem terjednek ki azon tényezőkre, a melyek ez irányt előidézték és figyelmen kívül hagyták azt a fontos körülményt, hogy a történelem ezen folyamatában része volt minden földövnek, minden népnek, még abban a korszakban is, a melyben még nem virágzott. Ez az elkülönző felfogás, mely még Kantot is bűvkörében tartotta, egyrészt megakadályozta azt. hogy a történelemből nagy általános tanulságokat vonjunk le, másrészt később könnyen vezetett általánosításokra, a melyek minden újabb adat, minden újabb szempont érvényesítésénél megdőltek. Bodin történelmi felfogásából épen az hiányzik, a minek egyes jelenségeit alkalmazni próbálta: az anthropogeographiai szempont. A föld és a tér, a népek elhelyezkedése és szaporodása kölcsönösen határozták meg azt az irányt, a melyet a három korszak befutott. De miként a térben sincs ugrás, hanem átmenetileg haladnak az események benne, úgy a gondolkodás sem szabadulhat meg teljesen előzői béklyóitól és nem alkothat teljesen ujat. Lépésről-lépésre lassan változik a gondolat, a mint a környezet eszközei, eseményei, állapota azt megengedik és elősegítik. Ha anthropogeographiai szempontot érvényesítünk Bodin korszakainak megítélésénél, akkor annak törvényszerűsége meginog, de bepillantást enged a történelem kusza, meg nem jósolható szövevényeibe. Az ó-kor keleti népeinek philosophiai korszakában is volt technikai készség, de mivel e korszaknak kevesebb tapasztalata volt, mint az utána következőnek, technikai készsége nem lehetett oly kiváló. Háborúi az akkori népesedési viszonyok arányában, az akkori

társadalmi állapotoknak megfelelően folytak le. Vallási és bolcseleti szellemét az adta meg, hogy keleten a babyloniak a zsidók, nyugaton a görögök voltak szereplő népei. De mellettük számos vallástalan, bölcseletileg képzetlen nép is irányította történelmét. Vájjon okszerűleg fontos volt-e, hogy az első korszak szelleme bölcseleti volt, Vagy ez csak kísérő mozzanata volt annak a történeti folyamatnak, a melyet az akkori világban kedvező földrajzi fekvés, a szomszéd népekkel való viszony és a gazdasági helyzet tápláltak? Tudjuk, hogy a& ó-kor fejlett fokra emelkedett technikai tudásának jó része az utána következő korban ismeretlen volt. Más népek jöttek a történelem színpadjára, kiket a távoli országokból éhség vagy háború, vagy geológiai átváltozás, desiccatio hajtott elő, hogy döntően befolyásolják egy előttük ismeretlen terület, történelmét, megakasszák annak addigi fejlődését és oly okot szolgáltassanak a történelem fejlődésének, a melyet, az előző állapotokból megállapítani nem lehetett. A görögök politikai hanyatlása nem járt culturájuk hanyatlásával, de nyugaton a rómaiak katona nemzete saját területén, saját, fejlődésében olyan hatalomra tett szert, hogy ne-m tudott ellenállni neki az akkori világ egy népe sem. A római lett a világ ura, a Földközi-tengeré és Dél-Európa azon részeié, a melyekre a geographiai alakulat folytán eljuthattak. A rómainak az állami szervezkedés volt jellege, ezért mint az akkori leghatalmasabb nép, rányomta bélyegét korára. De vájjon az előző korszakban az Achemenidák perzsa birodalma nem épült-e a szervezés alapján? Vagy a part húsok a második korszakban az állami szervezésnek ugyanazon formáját mutatták, mint. a rómaiak? Az állami szervezet eszméje typikus volt ugyan római területen, a római imperiumban, de nem volt szükségszerű folyománya az előző korszak vallásos, bölcseleti gondolkozásának. Midőn Krisztus után a népvándorlás által a történelmi front megváltozott, más népek más jellege, más tájak más termékei újabb képet adtak a történelemnek. Nem olyan fejlődésen alapult ez, a mely magából nőtt ki,hanem a melybe hatalmasan szóltak bele külső, accidentalis események is. De föld felülete, formái, vizei, hegyei nem tágítottak az emberi mozgásnak, az emberi történelemnek irányt szabtak.

A tett motívumát figyelmen kívül hagyta Spinoza is, habár helyenkint érinti.[1] A történelmi események szerves kapcsolatát egymással és a természettel Montesquieu, Voltaire és Buffon kezdték hangoztatni. Voltaire *Essai sur ks Moeurs et V Esprit des Nations* (1750) című művében nem rendszeres földrajzi munkát akart írni, hanem érvényesíteni akarta azt a szempontot, hogy az ember jellege a klímától, tehát földrajzi tényezőtől is függ. Azonban a klíma hatásának megítélésén nép olyan dogmatikusan jártak el. mint előzőik. Ha igaz, hogy a szellem és a szív szenvedélyei különböző klímák alatt különbözők, akkor a törvényeknek a jelleg és a szenvedélyek arányában kell állaniok. A következő fejezetek azt tárgyalják, hogy az embereknek a különböző klímák alatt különböző physikai sajátságaik vannak, holott e sajátságok gyakran egymásnak ellenmondanak. Az egyes klímák intézményei egyformák. Természetesnek tartották, hogy a forró klímák alatt csak petyhüdt emberek lakhatnak, hideg égöv erőteljes férfiakat nevel; a férfiak a keleti és déli tájakon gyávák, de izgatottabb a kedélyük és erősebb a képzelőtehetségük. A felmerülő ellenmondásokat sophismákkal egyenlítették ki. Az intézmények (esclavage, despotisrne én Orient) is csupán az égöv hatásából származnak.. Nem voltak tekintettel a történelem többi tényezőjére és ha nagyjában sokat írtak is a síkvidéki és hegyilakók jellemének különbségéről, a sziget lakók szabadságszeretetéről, nem látták a történelmet, a mely az egyik hegyinépből síkvidékit vagy szigetlakót formál, a mely elárulja az egyes tájak lakóinak vándorlását és keveredését és így nem sokkal haladtak előre az ókor dogmatikus tájbeli meghatározásaihoz képest.

A XVIII. század útleírásai mély hatással voltak a földrajzra és a fajelméletre. De a legtöbb elmélet felületes vizsgálat eredménye; Kant maga is tévedések áldozatává vált. A physikai földrajzról szóló előadásában Buffont követte és csak 1779-ben megjelent *Von den verschiedenen Rassen der Menschen* czímíl művében foglal előbbi nézete ellen állást. Kant tagadja az emberi faj gyors, véletlen változását. Az ember szerinte valamennyi

[1] K ich. May r: *Die pfilos Geichtauffassung d.. Neuzeit.* 69. ölet..
[2] Montesquieu *L'esprit des lois* XIV. ch. I.

klíma alatt megélhet és termeszetben rejlő alkalmazkodó-képességét kifejlesztheti.

«Mily laposak és halványak Buffon, Kant vagy Rousseau és Herder gondolatai az emberiségről, Förster Heinhold eszméivel szemben, — mondja Ratzel,[1] — ki az első volt, a ki a népek nek a klíma hatása alatt való gyors elváltozásáról szőtt képzelgésekre azt az ellenvetést teszi, hogy életünk túlságosan rövid, történeti értesüléseink a népvándorlásokról tökéletlenek, physikai megfigyeléseink újszerűek és kezdetlegesek ahhoz, hogy biztos eredményt érhetnénk el. Forsternél találjuk a valódi anthropogeographia első kezdeteit, a mely a népeket mozgó tömegek gyanánt fogja fel, melyeknek mai testi és culturalis viszonyaiban nem kereshetjük mindig mai környezetük hatásait épen mozgékonyságuk következtében. A fajokra és népekre vonatkozólag Forster a vándorlásoknak, a nép lélekszámának oly jelentőséget tulajdonít, mint senki ő előtte és így njézete a sötét és világosbőrű óceániaiak eredetére és culturalis különbségére nézve még ma is figyelemreméltó».

Nemcsak a földrajzi felfogás dolgában, hanem a történelem synthetikus megítélésében is első helyet foglal el Herder, ki aránylag rövid életében a történelem-bölcselet terén is nagyobb és mélyebbre ható eszméket vetett föl, mint az őt megelőző századok összes gondolkozói. Ezek gondolkozása hibás volt, mert önmagukból igyekeztek a mindenséget és az élet problémáit megfejteni és ebben csupán a formális logikára voltak utalva. Ténybeli ismereteik egyrészt elégtelenek voltak, másrészt félrevezették őket gondolataikban. A történelmet csupán emberi, egyéni szem pontból látták, a hogyan az ismert események a logikának megfeleltek. Azok okait és hatását sem geogra phiailag, sem sociologiailag nem terjesztették ki a szomszédos területekre és e szűk határokon belül a távolbahatást, az összesség egymásra hatását és utaltságát nem ismerek fel. Felfogásuk atomistikus volt. Csak a nemzeteket, az egyéneket látták. Az egyes események és az egész történelem folyását csupán germinális alapon tudták megérteni, úgy, a hogyan az okokat a felszínen feltűnő belső fejlődés mutatta. Nem gondoltak

[1] Katzel id. mű 13.

közvetett okokra, a melyek egy eseményt előidéznek a nélkül, hogy annak okát logikusan velük kapcsolatba lehetne hozni. Az újkor gondolkozása intellectuális volt. Az intellectualismus vagy a rationalis gondolkozásmód Sokrates óta kísért, ki az erényt is a helyes belátástól teszi függővé. A középkorban Set. Augustinus kivételével az összes elméket bűvkörében tartotta, úgyszintén a Kant előtti philosophusokat Berkeley kivételével. Psychologiai motívumai nyilvánvalók. A lelki élet egyoldalú, felületes szemléletén alapszik, a mely az elméleti vizsgálatnál a leginkább szembeötlő jelenségeket e lelki élet összességével felcseréli. Ez a tévedés annál könnyebben áll be. mivel a lelki élet gondolati tagolása maga is egyoldalú intellectuális ténykedés, az önmegfigyelés, a mely minden psychologiai analysisnél fontos szerepet játszik, arra indít, hogy az int eile ctualismust a lelki élet legfontosabb tevékenységének tartsuk. E mellett a Kant előtti philosophia csak az egyéneket tartotta létező substant iáknak, a néplélek csak az *egyének* egyező lelki folyamatában nyilvánult. Fontos hatással volt e felfogásra a természettudományok akkori állása, a melyek keretében az anorganikus disciplinák, a mechanika és a physika, az organikus disciplinákkal szemben egyoldalúan fejlődtek. Fejlődésük azt a felfogást erődítette. hogy .az összesség csak a componens részek összege, mivel a mechanikában a mozgás, a gyorsaság és az erők vizsgálata azt az ítéletet hozza, hogy az eredő az egyes alkotó elemek összességével egyenlő. Ez a szempont volt mérvadó a politikai és társadalmi élet vizsgálatánál és ez az összhatások atomistikus felfogására vezetett. Az az elmélet, a melyet az organikus disciplinák nyújtanak, hogy az összesség, az összhatás több és más, mint a componensek összege, a Kant előtti philosophia előtt ismeretlen volt. Pedig a történelem szerve^ tudomány. Eseményeit ok-componensei nem mathematikailag összegezik, comporíensei nemcsak közvetlen, hanem legtöbbször közvetett okok, a melyek a geographiából, psychologiából, gazdaságból valók és e területek legtávolabbi zugaiból éreztetik hatásukat.

Herder felfogása e tekintetben korszakalkotó. A történelem marad individuális korlátaiban, hanem az egész földet

átöleli. Egyenkint kikutatja az egyes eseményeket és sorba elhelyezi azokat a különböző kategóriákba okszerűség szempontjából és e számos forrásból táplálkozó folyó alkotja a történelmet. Itt földrajzi ok, ott emberi, psychikai vagy materiálisa mely egyedül vagy együtt létrehoz valamely eseményt, ez újból ok gyanánt szolgál, hogy a politika, a gazdaság vagy a szellemi művelődés érzi meg hatását. Kapcsolatban egymásra hatva, határ és korlát nélkül, folyton fejlődve, az időbelileg előtte állón alapulva folyik a történelem. Nincs esemény ok nélkül, nincs ok kapcsolat nélkül. Ez a genetikai felfogás, a mely megelőzte a természettudománynak a történelemre is alkalmazott evolutiós tanát.

Herder nem hisz a klímának oly mélyremenő hatásában, mint Montesquieu és mások. «Das Klima zwingt nicht, sondern neiget» (7. könyv. III.).[1] A klíma szempontjából ítéli meg a mythologiá*. «Die Mythologie jedes Volkes ist ein Abdruck der eigentlichen Art, wie es die Natur ansah, insonderheit, ob es seinem Klima und Genius nach mehr Gutes oder Übel in derselben fand und wie es sich etwa das eine durch das andere zu erklären suchte». (8. k. II.) Klassikus mondása Herdernek az, a mely óvás minden gyors általánosítástól és a mely műve és egész felfogása lényegét adja: «Mich dünkt dieses, dass allenthalben auf Erden werde, was auf ihr werden kann, teils nach Lage und Bedürfnis des Orts, teils nach Umständen und Gelegenheiten der Zeit, teils nach dem angeborenen oder sich erzeugenden Character der Völker». A brahmanismus szilárd mozdulatlanságát nemcsak a klímából, hanem az indus nép jelleméből magyarázza. Az ázsiai népek tunyaságát országuk tagolatlanságában keresi, a mellett ama «véletlenségeknek» tulajdonítja, a melyek őket hegyi népek támadásaival érték. (15. k. I.) Herdert csak egy lépés választja el attól, hogy fejtegesse azokat a hatásokat, a melyeket a lakhely az emberek tetteire gyakorol. (13. könyv. I.) De nem felejti el, hogy az ember spontán módon cselekvő lény és ember nélkül nincs történelem. A klíma és a földrajzi fekvés nem az egyedüli hatalom. (VII.)

Hogy Herdernél nem találjuk a történelmi okozat teljes

[1] Herder: *Idren zür Philosophic de^ Geschichte cl. Menschheit*

rendszerét, azt annak α körülménynek kell tulajdonítanunk, hogy látását az etnikai felfogás elhomályosította és metaphysikai térre terelte. A történelmet teleológiai szempontból ítéli meg, mint az isteni jóság és szeretet megvalósulását az emberi nemen, a mely az emberiséget a szellemi felvilágosultság és tökéletesülés felé viszi. Minden eszköz ennek a czélnak a szolgálatában áll.

Ha a methaphysikát módszerünkből kikapcsoljuk, akkor a történelem nem alapulhat ilyen tervszerű czélon. A történelemben a czél csak mint emberi akarat szerepelhet. Az egyes embernek vannak életczéljai, eszméi, a melyeknek megvalósítására törekszik és a rendelkezésére álló eszközöket, módokat felhasználja, hogy vagy csupán maga vagy mások segítségével azokat elérje, így egyesek akaratából sociális mozgalmak indulhatnak ki, a melyek történelmi eredményekkel járhatnak. Sociáli? tömegérzések, vágyak is megvalósulásra törekszenek, ezek irmind czélok, melyek a történelmi irányt meghatározzák, dt valamennyien emberiek és megvalósulásuk a természettől és az embertől és társadalmaktól függ. Eszményi czólok elérése a legrégibb idők óta irányította az emberiség történelmét és ölj mélyen érezték azok szükségességét, hogy még a termeszei akadályai sem tudtak azoknak gátat vetni. Xagy hódítók becsvágyuk kielégítésére olyan területeket hódítottak meg, a melyeket ilyen egyéni vagy állami czél nélkül az ember képtelen lett volna igába hajtani, vallások és bölcseleti rendszerek megváltoztatták az emberiség lelkületét, gazdaságát, tudását és képességét. Ezt azonban·nem czéltudatosan érték el. A történelemben még a tisztán emberi czélokat sem tudták úgy elérni, a hogyan óhajtották. Krisztus vallása egész culturánk alapja. Olyan mélyen gyökerezik ez benne, hogy ha szerves kapcsolatát tekintjük, a technikai találmányok lehetőségét is ethikájával hozhatjuk kapcsolatba. Vájjon a keresztyónség eszméje a modern társadalmat vagy a kétszáz óv előtti társadalmat akarta megalkotni? Mohamed az arabokat akarta vallásának megnyerni. Előbb csak a mekkai koreisitákat. Aztán vallása meghódította az egész keletet és egy új világot teremtett, a mely átvette, folytatta a hellén műveltséget és az embereknek oly anyagi és szellemi kincseket adott, oly fejlődést

biztosított, a mely nem volt meg sem a Korán, sem a hagyomány szellemében. Az emberi czélok sarlódnak, csiszolódnak, elhalnak vagy megerősödnek, irányt változtatnak, minőségileg és mennyiségileg megváltoznak.

Az emberi akarat, az emberi czél a viszonyokhoz, a körülményekhez képest változó, ellenállást leküzd, míg maga elváltozik, eltérül, de kiindulásaiban is más és más, sem tartalomra, sem irányra nézve nem egységes. Ha a történelemben mégis bizonyos egységes irányt látunk, mint az intellect us fejlődését a mely a sok háború, népvándorlás, kór és pusztulás mellett is lassan Vagy gyorsabban, de mindig haladt, ez nem azt bizonyítja, a mit Herder és kora s utána az intellectualista iskola hitt és vallott, hogy az emberi történelem czélja az értelem fejlődése, hanem, hogy a különböző események a tapasztalatot, a tudást, az értelmet nemcsak halmozzák, hanem mivel annak részei, elemei időrendben szerves összefüggésben vannak, ezt germinálisan fejlesztik. Minden változás és elmúlás mellett az értelem úgyszólván lerakata az átélt eseménye knek, s csak annyiban van elmúlásnak alávetve, hogy a gyakorlati forgalomban nem használható elemek háttérbe szorulnak, nem válnak az emberiség közvagyonává, de el nem pusztulnak egyesek számára, a kik azt megőrzik és ha ismét szükség mutatkoznék — az értelem is ismer horror vacui-t — felfrissítik. Az értelem elemei ily tekintetben rokonok a földterületekkel. Termékeny, gazdag területek a történelmi front elfordulásával sivárakká válnak, más területek évezredeken át nem hajtanak gyümölcsöt, mert nem esnek bele az emberi forgalomba. Nincs elveszett tudás. Népvándorlások és a velük járó háborúk megakasztották az intellectus fejlődését. Oly népelemek vették az események irányítását kezükbe, melyek nem érték el elődeik szellemi magaslatát. A tudás csak szünetelt, a történelem akár saját fejlődésén belül újból fejlesztette az értelmet, míg ez oly fokra emelkedett, hogy az előző kort túlszárnyalta és egyedül könnyen pótolta a szunnyadó tudást, vagy pedig kapcsolatba hozta azzal az értelemanyaggal magával és abból merítve indult el további útjára. Nincs oly tudományág, a melyben ismeretünk ma több és megbízhatóbb ne volna, mint az ókoré. A középkor barbár népeinek az ókori világban való

megjelentse olyan accidentalis esemény volt, a mely megszakította a fejlődést. De az élet nem nyugszik. A történelem folyton halmozódik. A barbár népek megjelenésének az emberi intellectus ma talán gazdagabb volna, de az idegi lem, a melyet a felfogásban, érzelem világban megemlített, oly tény, a melyet meggondolás nélkül el kell fogadnunk. Ki határozhatja meg a népvándorlást? Ki állapíthatja meg a germinális fejlődés alapján ezt a történelmi tényt, ʌ melyet a távol kelet önálló körülményei idéztek elő és mégis Európa középkorára döntő kihatással volt? Az események halmozódásában az értelem az egyetlen, a mi folyton növekszik, progressive fejlődik. A történelmi események az előzőkből erednek, de értékben nem mutatnak fel haladást; nem alapulnak az előzmények logikus összegezésén; nincsenek tekintettel a múltra, a történetre, hanem rendszertelenül folynak, variálódnak, ismétlődnek és míg az emberi értelem, az érzás. és az anyagi körülmények kölcsönös hatásai irányítják, mindig egy körben forognak. A történelem iránya ma nem más, mint az ókorban, intézményeink, érzelemvilágunk ugyanaz, mint az ókorban, míg értelmi tőkénk, tudásunk igen nagy haladást mutat fel, mert minden egyes elme az előző korszak tudásán·, épül, azt bírálva, magába olvasztva, felülmúlja. Tudásunk fejlődő fokain mindig mélyebben látunk -bele a természet műhelyébe és a történelem folyására ható erőkbe és működésükbe, de magát a történelmet csak registrálni tudjuk, tudásunk alapján tökéletesebben, mint azelőtt, de azt sem emberi czélszerűség, sem niás törvényszerűség szempontjából felfogni nem tudjuk.

Az értelem e fennhatósága idézte elő a legtöbb gondolkodóban azt a hitet, hogy az intellectus kormányozza a történelmi fejlődést. Sokrates óta az értelem és a természet közöli az értelmi belátásnak tulajdonítják a vezető szerepet. Ez hehtálló az ethikában, de nem a történelemben. Sokrates óta ,iz intellectualismus, egynéhány kiváló példán kívül, mint Aogutinus, Berkeley és Hűmé, Kantig bűvkörében tartotta az elméket, hogy röviddel teljes elmúlása előtt a felvilágosultság korában újból mély hatást fejtsen ki. Az intellectualismus megerősödését az egyház terén a külső formalismusban, a tu-

domány terén a tudósok életében kell keresnünk, kiknek magányos életében az elvont gondolkozás oly nagy szerepet játszott. Újabban a mathematikai gondolkozás volt rá óriási hatással, a melyet a philosophia rationalis iránya az emberi lét és cselekvés mértékének tartott, pedig épen a mathematik.ii culturánk felületén csak elszigetelt virág és egyáltalán nem gyökerezik a néplélek illogikns és irrationális mélyében.[1]

A felvilágosultság a társadalmat véletlenül együvé hányt egyedeknek képzelte» a melyek eredetileg és fejlődésben is nem függtek egymástól és a kiket csak az értelmi belátás és számító czélszerűség tart össze. Ebből az következik, hogy az embert társadalmi lénynyé csupán az értelem teszi és fejleszti. A franczia forradalom előtti és forradalmi felvilágosultság naiv gondolata, mely legélesebben Rousseaunál tűnik ki, az volt, hogy bölcs törvényhozás bármilyen hordát polgári társadalommá tud átalakítani. Ez az intellectualista iskola annyira nem volt i-meretében és tudatában a történelem szerves egységének, hogy elméleteket kovácsolt, miként lehetne az értelem segítségével, a czélszerűség szempontjából a társadalmat a «boldog» primitív stádiumba visszavinni.[2] A franczia sociologia is már dső kezdeténél az intellectualismus béklyóit hordta magán. Sűnt-Simon, a ki sokban Göndöréét * nyomain jár, az ideákban látja a politikai változások alap-okát.

Az ideák befolyását a történelemre senki sem hangoztatta jobban és erősebben, mint Kant, ki Herder tárgyilagos és inductiv megfigyeléseit és eredményeit a formális logika alapján bírálat tárgyává tette és élesen elítélte.[4] Kant 1784-ben megjelent *Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher ibsicht* czímű dolgozata rövidsége (15 oldal) mellett is óriási hatást gyakorolt nemcsak korára, hanem utódjaira is, jelesül a legeké, a ki Kant tanításaihoz a maga theologiai nevelését és gondolkozását adta, hogy rendszerét létrehozza. Kant az em-

[1] A. Vierkarult: *Naturvölker und Kulturvölker.* 201.

[2] Rousseau elméletét legtalálóbban honlársa Gust. Le Bon itólte el: *L'Hommc et les Socialess.* II. 42.

[3] *Esquisse d' un. tableau historique du, projrés de l'esprit humain.*

[4] Számos philosophus Kant nagy tekintélyének kívánt hódolni azáltal, hogy Herder elleni ítéletét magáévá tette. Kuhnemann

beriség szabad akarata mögött egy történelmi akaratot tételez fel, mely teleologiailag kormányozza és irányítja az emberek cselekedeteit mint összeség. Kant nagy haladása korához képest az, hogy nála az egyén csak abstractio a társadalomból így gondolkozása már nem szenved az Individualismus igájába a mi más okokkal együtt (1. fent) az intellectualismus egy oldalú felfogását teremtette. Az emberi antagonismus adja az ösztönzést a társadalmi cselekvéshez és ez az ellentét hoz össze az embereket és társadalmilag folytatván az antagommust, mindig nagyobb és erősebb kötelékekben fejlődnek. Az állam — tulajdonképen az állami kötelék —az, a mi az ember elszigetelő és társuló hajlamából keletkezve az emberi élet szabályozza. Az állam nagyobbodása a világpolgárságra vele és ezáltal az egyed teljes boldogulásához. Alapgondolata a prioi nem tapasztalati úton szerzett igazság, a mely abban áll, Ιιομ a történetnek teleológiai határozottsága van.

Nem találhatni jobb példát arra, hogy mily tévedést kút forrásává válik a leglelkiis méretesebb gondolkodó tanítása ha azt a módszertani hibát ejti, hogy a történelmi folyamat· a priori vagy deductive akarja megmagyarázni. Lotze *Mikrokosmos*ának II. és III. kötete azért oly nagy értékű mindéi; történet tudósra, mert módszere inductiv; az egyes folyamatok legteljesebb és minden szempontból való megvilágítása után tér át a bonyolultabb folyamatokra, hogy majd, a mikor ih módon átvizsgált anyagunk elég gazdag és látásunk elég éles lesz, a történelem irányát meghatározhassuk. Kant tétele nem alapszik történelmi megfigyelésen, nem az emberi eseménye abból indul ki, a mint azokat a geographiai, psychikai, socialis tényezők előidézik vagy korlátozzák és irányítják, hanem egy maxima ból, a melyet sem a philosophia sem a történelem be-

(Preuss. Jahrb. 1894.:142. old.) azt állítja, hogy Herder a genetikai felfogást azért nem inaugurálhatta, mert ehhez semmiféle eszköze nem volt. (358. old. jegyz.) Ma azonban az evolutio gondolata alatt azt értjük, hogy a történelmi eseményeket nem transcendentális czélfogalmak, hanem a történelem sajátságos tényezői irányítják. Ezt a gondolatot pedig Herder összefüggő rendszerben kifejtette, míg történelmi látása és módszere fölülmúlja Kant szűkebb inetaphysikai belátását v. ő. Wundt: *Loyik* III. 445.

bizonyítani nem tud, de a melynek helytelenségét épen a történelmi módszer világítja meg. Nem tekintve azt, hogy az emberi történelem tárgya csakis a földön lejátszódó események lehetnek és az égi tünemények, a természet akarata és terve nem szolgálhat kutatás czéljául, mert eddig egyetlenegy esemény sem bizonyította, hogy a természetnek titkos terve rendszeres fejlődést és irányt ad az emberi történelemnek, rá kell mutálnunk a definitio stilaris hibájára. Ez pedig abban áll, hogy a természet titkos (rendszeres) terve emberek előtt ismeretű nem lehet, tehát arról nem állíthatják, hogy rendszeres, sem pedig, hogy előre meghatározott, teleológiai terv. Ha Kant a priori definitióját úgy értelmezzük, hogy feltételezi a természet valamely czélszerűségét, a mely tudásunk felett áll, de mivel a természet részecskéiben törvényszerűséget látunk, tervszerűséget kell feltételeznünk az egészben is: ez nem mond többet, mint hogy a történelem irányát, czélját a történelemből magából megoldani nem tudja, a speculatio pedig csak agyrémhez vezet. A speculatio helytelenségét épen az anthropogeographia bizonyítja és ha a bölcselők többet néztek volna a földre, mint az égre, akkor a német philospphia constructiv iránya lehetetlen lett volna. De ők a történelmet isteni szempontból nézték felülről, holott alulról, emberi szempontból messzebb láttak volna. Az emberiség történelmét «világtörténelemének minősítették, de a világot csak kisded országukból vagy a szintén szűk Európából fogták fel. A többi világrész és annak fekvése, lakossága, népmozgalma nem jutott öntudatukba. Nem tekintették át a történelmet egész terjedelmében, a prehistorikus népektől a mai napig és nem terjesztették ki lát körüket a föld körül, hogy megtalálhassák azt az okozati összefüggést, a mely az eseményeket a távoli múlthoz kapcsolja («a holtak hangja») és kérlelhetetlenül berendeli az egész föld anyagi és szellemi forgalmába. «Kant tette az első lépést ama tévúton, a melyet utána Fichte, Schelling és Hegel egy geographiailag absurd pontig folytattak.» (Ratzel, op. cit. I. 56.) Hegel, a ki Kanttól átvette az «állam» philosophiai fogalmát és történeti felfogásában a priori constructióban csak azt tekinti történelemnek, a mi a világszellem (Weltgeist) haladását a szabadság öntudatában kiteszi, elvetette az Európa területén kívül álló, nem fejlett

állami szervezet ben élő népeket és nincs érzéke azon történehm realitás iránt, a mely az accidentalis események alakjában (népvándorlás, mongolok, arabok fellépése, Amerika vagy a gőz felfedezése) a legmélyebben hatott az események békés fejlődésére és az állami szervezetre. Bármily jótékony hatása volt sok tekintetben Hegel történelem-bölcseletének, — mert népek jellegét és cselekedeteiket mint az egységes világszellem termékeit állítja elénk és így a tömeghatást emeli ki a történt leniben, constructiv volta szembehelyezi a concret tényekkel, A történelmet csak akkor fogjuk fel helyesen, ha azt a világot körülölelőnek látjuk. Az ember történelme egyúttal a föld történelme. Sem a kutató földrésze, sem faja nem lehet előnyben részesített központja, hanem az egész föld egykorú és előző eseményei, a hogyan a föld gazdasági helyzetével, világszellemével, technikai képességével, szellemi és erkölcs erejével és az egyének akaratával, népek érzéseivel irányítják folyását.

Az értelem egyoldalú felfogását találjuk Comte-nál is, holott ő rendszerében oly körültekintést tanúsít és oly nyújthatók eszméi, hogy a positiv kutatás könnyen kiküszöbölheti hiányait.

Alapgondolata az értelem fejlődése az ismert három stádiumon át. Felfogása szintén teleológiai. Gyakran hiányzik az egyes események között az okszerű összefüggés, ekkor kapcsolatokat létesít, a melyek szükségességét állítja ugyan, de neu. bizonyíthatja. A theologiai korszak és a positiv korszak közö a kapcsolat a metaphysika; ennek a közbenső fejlődési stadiui nak el kellett következni *(Philos. Positive.* VI. 286), hogy ő bizonyítsa tehetetlenségét és egyedüli mentség gyanánt positivismus maradjon». A positiv philosophia tehát oly szükségszerű követelmény, a melynek kedvéért történt az emberi törtlnelem. Hibás e gondolat azért is, mert a történelem folyam tát csakis sub specie aeternitatis szemlélhetjük, nem Ítélhetünk az egész fejlődésről egy időpont állapotai után, mert a történelemnek nincsen vége, folyton változik és minden korszakban más és más földrajzi táj alatt, más cult urát teremt. A tudományk Comte-féle hierarchiáját Spencer czáfolta meg a *the Genesis* of *Sciences)* és állításait Littré odamódosította, hogy ha a tudományok fejlődése történelmi sorrendben nem is oly hierar-

chikus lépcsózetben történt, logikailag ez a kapcsolt alárendeltség fennáll. Ezzel azonban megdől Comte egyik legfontosabb tétele, mert a történelmi sorrend bizonyítja az okszerű descendens kapcsolatot. A három stádium ellen még azt az ellenvetést tehetjük, hogy a gondolkozás feloszthető ugyan theologiai, metaphysikai és positiv fokozatra, de a fejlődés a három stádiumon át nem az emberi értelem lényegéből folyik, hanem a tárgyak minéműségéből. Bizonyos ismeretek már az ókorban positivek voltak, mások még ma is metaphysikai vagy theologiai állapotban vannak. Legsúlyosabb hibája azonban a rendszernek az, hogy az emberiség történelmét csupán az értelem fejlődésének tartja, tekint ét nélkül a föld többi vidékein fennálló állapotokra, a melyek, ha nem érték is el a positiv gondolkozás fokát, jelentékeny szerepet játszhatnak. Comte a vallásforma alapján állítja, hogy a középkor társadalmának monotheismusa hozta létre a védelmi háborút, mert a világnak csak egy istene volt, így a különböző népeket különböző bálványok nem serkenthették harczra egymás ellen. (V. 277, 284.) A védelmi háborúból folyt a hűbéruralom, mert a harczos a letelepülési helyét védte és birtokul kapta. Bizonyítékokat ezen állításaira nem hoz fel. Brooks Adams *(Law of Civilisation and Decay)* is a vallásban nyilvánuló képzelőtehetségnek tudja be az erődítések és várak keletkezését a középkorban. Ha a monotheisirus egymaga elő tudta idézni a középkor magasztos sesthetikai gondolkozását és védelmi politikáját, a melynek gyümölcse a városok keletkezése volt (VI. 78, 158.), miért nem vonta maga után ugyanezen eredményt a zsidó és a moslim monotheismus, a mely szerinte oly vézna fejlődést mutat fel (V. 130). Ebből látszik, hogy Comte maga is érzi, hogy a vallás és gondolkozási mód egymaga nem határozza meg az illető nép történelmét és abban játszott szerepét. Ellenkezőleg, azt látjuk, hogy a monotheismus nem mindenütt germinális fejlődésen alapszik, mert hódítások oly területen is meghonosíthatják azt, a hol az magából a bálványimádásból nem fejlődött volna (az islám Afrikában), míg szellemi kölcsönhatások is a földrajzi helyzettől, a politikától és a világ akkori gazdaságától függnek.

Többször ki volt már emelve a különféle rendszerek bírálatánál, hogy a történelem-bölcselók az események okszerűsé-

gét germinális alapon képzelik, azaz az eredményt a meglevő elemeknek belső variálódásából vonják le és nincsenek tekintettel a változás azon fajára, a mely külső, és a meglevő elemekkel semmiféle kapcsolatban nem áll. Ezeket accidentalisnak neveztük. Nem szigorú kategorizálás ez, mert ugyanaz a jelenség germinális és accidentalis is lehet, a szerint, hogy miiyen szempontból nézzük az eseményt történelmi kípcsolatában. Nagy emberek fellépése és spontán akaratnyilvánításuk s hatásuk az eseményekre accidentalis, de ők maguk gyakran germinális fejlődés eredményei, mert szigorúan elődeik örökébe, társadalmi környezetébe léptek. Ez azonban esetről-esetre megvizsgálandó és általánosítani azért se szabad, mert gyakran nagy emberek csak typusai és képviselői az összhangul^ t - nak, hirdetői a köz kívánalomnak és semmiképen sem külső-idegen, az előző fejlődésből meg nem magyarázható accidentiák. A történelem e két válfajú esemény váltakozása. Ez a felfogás eleve kizárja az egyenletes fejlődést, a mely valamely előre meghatározott czéllal és terv szerint történik. A történelem események halmozódása. Nem véletlenség irányítja őket, nem nélkülözik az okszerűséget, de folyásukban szigorú törvényszerűséget megállapítani nem tudunk. A történelem mindig ugyanaz, de mindig másképp történik (semper idem sed aliter), mondta Schopenhauer. Ha a történelemben bizonyos fejlődést törvényszerűnek látunk, még nem bizonyos, hogy az okszerű czéllal történik, avagy csak szükségszerű mellékkörülmény, a mely az események másként való lezajlásánál is beállna. Comte typikusnak ismerte fel azt, hogy minden élet keletkezik, növekszik és elhal; a társadalomnak is három korszakavan tehát, mint az embernek: gyermek-, férfi- és aggkora. De nem vette-e észre, hogy ez az analógia hibás lehet, mert az egyes ember elhal, de az emberiség örökké ól, csak lökhelyét változtatva, képességei változnak. Chamberlain azt, mondja,[1] hogy a történetből ki kell küszöbölnünk az emberi-?ég fogalmát, mert az emberiség sem nem fejlődik, sem nem hanyatlik, hanem mint minden, a mi határtalan, csak mozgást

[1] *Grundideen d. XIX. Jdkriinnderis.* II. 714. sq_u.

mutat. Fejlődésre és hanyatlásra csak az képes, a mi körülhatárolt: az egyén, a nemzet, a faj. Michelangelo nem jelent haladást Pheidiashoz képest, vagy Shakespeare Sóphokleshez mérten. Az emberiség mint összeség nem öregedett, nem aggott el, hanem egyes földterületen bizonyos kedvező feltételek mellett magasabbra emelkedett, hogy aztán belső vagy külső okok következtében hanyatlásnak induljon, így az egész történelmen végigtekintve, mindig más helyen más népek játszottak vezető szerepet. A saját viszonyaikhoz mérten alakultak képességeik és ha bizonyos képességek haladást mutatnak az elmúlt időkéhez képest, akkor azt sajátosságukban, iiem általános törvényszerűségben kell keresnünk. A tudás, az érteleraaz, a mi határozott növekedést, haladást mutat fel, de hogy ez sem törvényszerű következménye a történelemnek, hanem residuumszerűségénél fogva érthető melléktermék, azt fentebb kifejtettük. Az összemberiség párhuzamos, germinalis haladása ellen a történelem szól. A durva kőkorszakbeli ember nem technikai készségében, hanem szellemi képességeiben állt felette a csiszolt kőkorszak emberiségének. Faragványai, a melyeket primitív eszközeivel rénszarvasagancsokon, mammuthfogakon végzett, festményei barlangfalakon a művészetnek oly magas fokán állanak, a megfigyelőképesség és a természet utánzása oly fokban volt nála kifejlődve, hogy Meyer Eduard szerint az egyptomiak csak az első dynastia előtti korban, a babyloniak egy évezreddel később érték azt el.[1] «Valószínűleg a primitiv embernek oly culturalis fejlődésével van dolgunk, a mely teljesen korlátolt külső eszközökkel bámulatos magasságot ért el, a melyet azután valami katastropha elpusztított és az utánajövő korra hatást nem gyakorolt. A palaeolith

[1] Számos ma élő primitív nép művészeti ízlése bámulatos és gyakran az európaiét is felülmúlja. (Ratzel: *Völkerkwide* I. 69. \ Treitschke szerint valamely nemzet nemességét azon ismerjük meg, vájjon nála a kényelem vagy a művészet öregebb-e. *(Politik* I. 3. old.) E szerint tehát a rómaiak, a kik ugyan vízvezetéket, csatornákat, utakat építettek, de a művészetben más nép mögött álltak, kevésbbé nemesek az eszkimóknál, busmanoknál, a kiknek nyomorult életét csak a művészeti élvezet teszi elviselhetővé.

és a neolit h korszak között nincsen történeti összefüggés, habár nincs kizárva, hogy a tűzkő megmunkálásában kivívott technikai készség valamelyest érintetlen maradt a katastrópha pusztításától.[1]

Törvényszerű egyenletes haladásról, fejlődésről akkor beszélhetnénk, ha módunkban volna az egész történelmet mint bevégzett folyamatot áttekinteni. De eddigi történelmünk, bármily rövid is az a hosszú 5000 esztendő, eléggé mutatja, mennyi erőszakos megszakítással járt a fejlődés. Sőt a fejlődés maga az erőszakos megszakítások eredménye. Háborúk, a melyek új találmányokat, új gazdasági rendet, újabb eszméket érleltek, új eszmék, a melyek háborút és új nemzeteket szültek Minden új egy elpusztított réginek helyébe lépett. De minden új jelenség magát véglegesnek tartotta, minden békekötés a küzdő felek között örökös jóbarátságot hirdetett, a melyet csakhamar újabb háború tört meg. A mint nem állandó az emberek állapota, úgy nem alkothatunk róluk állandóságot feltételező általános érvényű törvényszerűséget. Vierkandt Alfréd mély és szellemes művében azt a tételt állítja fel,[2] hogy az egyes népek kategorice különböznek egymástól culturképességeik tekintetében. A reflex cselekvéstől az öntudatos akaratig hosszú út vezet és ha ezt az utat jórészben valamennyi nép együtt futja be, némely nép egy bizonyos ponton megakad, útja eltokolódik, míg más tovább halad és qualitative átérik minden rétege. Példa gyanánt felveti, vájjon a majmoknál nem így volt-e? Egyik részükből származtak, fejlődtek az emberek, míg más részükből csak a mai anthropoid majmok maradtak, a melyeknek fejlődése eltokolódott. Bármennyire rokonszenves is előttünk ez a feltevés, mert igazolható az emberiség történelméből, hogy némely nép haladása, élete zsákutczába-került, megakadt és csak vegetált további létében, lényegében nem helyeselhetjük, mert következtetésében fonák álláspontra jut. Szerinte a görög nép teljes cult urát teremtett

[1] Eduard Meyer: *Gesch. d. Altertums,* óit. ap. P. Kohrbach: *Gesch. d. Menschheit.* 10.

[2] *Naturvölker und Kulturvölker.* 8. s k. 1.

(Vollkulturvolk), a római már nem, a zsidó nép sem, habár a próféták korában olyan ethikai hang szólalt meg, a mely teljes culturát sejtet, de a próféták a zsidó nép ellen szólaltak fel, a melynek lelki élete sivár volt. Az arab cultura félc ült ura maradt, mert csak közvetített, nem alkotott. A szláv (elcultur (Halbkulturvolk) a teljes culturájú germán fajjal -zeniben. A culturát Vierkandt pusztán psychikai alapon fogja fel, a psyche pedig szeiinte állandó. Szláv, görög, zsidó, nrab stb. psychéről beszél. Holott ez a psyche időnként változik; megváltoztatja és az ellentétesbe önti maga a történelem. Az a nép, a mely valamikor kedvező körülmények között teljes culturát teremthetett psychéje rátermettsége íolytán, oly viszonyok közé kerülhet, a melyekben érvényesülni nem tud, elsorvad, hanyatlik. Ezeket a viszonyokat »nem psychéje idézi elő, meghozhatja azt távoli országok gazdasági hatása, háború, találmányok, a legjobbak kihalása, vérkeveledés és sok más accidentalis körülmény. De ha a történelmen végignézünk, azt látjuk, hogy az arab nép teljes culturájú nép volt a IX. és X. században, mikor a germán még barbár volt és hogy a ma teljes culturájú germán tán valamikor félculturájú nép gyanánt fog szerepelni, egy ötszáz év multán feltűnő tudós művében. A történelem nem egy népnek dicsőséges pályafutása, egy nép sem a czélja, a betetőzése a többi szenvedésének, valamennyi kapcsolatos és egyengetik a jövő útjait. Ha Comte rendszerét hibáztattuk, mert a positivismust állítja a történelem előre meghatározott czéljának, akkor Vierkandt rendszerét egyoldalúnak kell tartanunk, mert csupán psychikai alapon kiváltságosnak tart népeket mások fölött és szerepet oszt ki a történelem oly stádiumában, a mely még nem be végzet t.

Gomte bölcseletében nem hanyagolta el a geographiai tényezőt. De teljesen nem értette meg Lamarck környezetelméletét. Comte a «milieu»-n első sorban a talaj és klíma hatását érti, a mint az az embert formálja; nem emeli ki a környezet azon fontos hatását, a mely az egyes embercsoportok földrajzi viszonylagos elhelyezkedésében és egymásra tett befolyásában nyilvánul. E mellett azonban kitér a milieui

fontos psychikai hatásaira. Az emberek lelki hatása, az utánzás, az öntudatlan hasonulás (psychische Ansteckung) egyes korokban egyes embercsoportokat élesebben megkülönböztet, mint a közös nyelv vagy testi rokonság. Comte és Taine «milieu»· elve a földet szem elől téveszti — veti szemére Ratzel — bármennyire is hangoztatják fontosságát. Ratzel száraz schematisálását azon'bán messze felülmúlja a f ránézi? újabb philosephia emberi, szabadabb felfogása, a mely nem köti az emberi történelem fejlődését oly általános tényezőkhöz, mint a föld, a morphographia és az agrogeologia.

Comte-tal kapcsolatban néhány szóval akarunk csak Buckle-ről megemlékezni, a kinek *History of Civilisation in England* czímű műve révén vált a positivismus ismeretessé Francziaország határain túl. Buckle-t egyoldalúsága messze visszaszorítja mestere mögé. Bármennyire természettudományi alapot akar teremteni történelemphilosophiája számára a Quetelet-féle statistika-elmélettel és az értelmi oktényezők szellemes kifürkészésével, közelebb áll a hegeli metaphysikához, mir» t franczia encyclopaedista előzői. Dogmatismusa határozott hanyatlást jent korához képest.[1]

Végigfutottunk az újabb történetphilosophusok felfogásán, hogy egyoldalúságukat kimutassuk. A háború alatt a közvélemény általánosan az egyoldalú történelmi felfogásokat tolta előtérbe. Ezek közül azoknak volt fontos szerepük, a melyeknek már azelőtt voltak tudós vitatói: a táj, a földrajzi fekvés és a íaj tényezői. A klíma philosophusai önkényesen bántak el a népek sajátságaival és azok magyarázatával. Kant a mongol fajt északról származtatta, ezért a hideg klima hatását túlozni volt kénytelen. A mongolok széles, szertelen arczában, lapos orrában, keskeny ajkában, hunyorgó szemeiben csak a természet korlátozásait látja, a melyeket a «kiszárító égöv» hoz létre. A természet «mostohasága» arra indította a gondolkodókat hogy egy északi törpe fajt állapítsanak meg, a mely a valóságon nem létezik. A melegségnek az emberi bőrre tett hatását is téves okokra vezették vissza, és ebból kifolyólag

[1] V. ö. Vierkandt: *Naturvölker*. 296.

Amerika déli népeit is sötétbórűeknek tartották, ez Condaminenek és Bouguernek helyszíni megfigyeléseit is tévútia vezette. Az anthropogeographia újabb dogmatismusa is, a mint az már Batzel classikus művében fellép, követőinél pedig szertelenül tobzódik, egyoldalú felfogásra vezet. Nem szükségtelen Ratzel néhány sorát mindazok emlékezetébe vésni. a kik elhamarkodott általánosításra hajlanak. Batzel körültekintése e szakaszában fejeződött ki leghatározottabban. [2] «az emberi akarat szabadsága nem változtat azon, hogy «ι/ ember földrajzi elterjedését külső körülmények határozzak meg: a sarkvidékről és a föld legszárazabb területeiről ép annyii ,i ki van zárva, mint valamely növény vagy állatfaj. Mikéin a növény földrajzírója a pálmák elterjedési zónáját rajzolja, úgy határolja körül az anthropogeographus a négerek elterjedését.

Az anthropogeugraphia, a mely az embert vonta vizsgálata körébe, époly kevéssé találhat mathematikai formulákba fogható természeti torvényeket, mint más hasonló tárgyú tudomány. Miként az egyes embernek, a népnek is van szabad akarata. De ennek az akaratnak mindenütt, a hol tettekben nyilvánul, földi lét körülményekkel kell számolni«), a melyek korlátozzák. Semmiféle akarat nem nagyobbíthatj.i bolygónk területét, semmiféle akarat nem győzedelmeskedik azon ellenséges erők felett, a melyek a sarkvidék örök jegében, a hegycsúcsokon vagy a sivatagokban honolnak. Az északi sarkon és a Saharában soha sem fog önálló, hatalmas állam keletkezni. Messze kiterjedt nép, miként az orosz, mindig lazábban fog összefüggni, mint pl. a franczia.

Az emberek akarata ezen országokban sokat tehet ana, hogy ezeket a természetes határokat kiterjeszsze, de azokat teljesen soha meg nem szüntetheti. Már ezért is minden nép magán hordja országa bélyegét.[3] Az anthropogeographia a népeket mindig kereteiken belül fogja fel, azokat mindin-

[1] Legegyoldalúbb P. Mougeolle: *Les problémes de Vhistoire,* 1885. műve, a ki azonban Ratzelt nem ismerte.

[2] Rateel id. m. I. 63. és II. 300—322.

[3] V. ö. Ratzel id. m. II. 181. 323, II. 328.

haját talajukon látja meg. A népek növekedését és visszafejlődését területi kiterjedésükben méri. A szigetbeliség hasonló hatásainak ismétlését az angoloknál és japánoknál Tonga es Simbo lakóinál felismeri; Görögország sorsát Elő-Ázsiával szoros kapcsolatban látja, tekintet nélkül arra, hogy ott görögök, perzsák, rómaiak vagy törökök uralkodnak. Németország központi fekvése az afrikai Bornu államával azonos. Tér méretesen teljesen különböznek ezek egymástól, de megvan az a közös vonásuk, hogy végtelenül befolyásosak, ha erősek és végtelen veszélynek vannak kitéve, ha gyengék. A központi fekvés mindenütt ezt az előnyt és hátrányt hozza magával. Az összes erős népek a tenger felé gravitálnak, vagy a tengerpart mentén igyekeznek kiterjedni.

A tér, fekvés és alakulat a népek életének megítélésére fontos támpontokat nyújtanak. Ezek azonosak maradnak, a mennyiben a talajt veszszük tekintetbe; változók, ha azon népeket választjuk szempontunk gyanánt, a melyek e területtel kapcsolatba jutottak. Karthago eleste után ez a fontos terület sokára elvesztette jelentőségét és csak a berber államocskák virágzásában nyerte azt részben vissza. A mióta Tunis franczia gyarmattá vált. jelentősége különösen hiciliával szemben olyan lett, mint a punok idejében volt.

Lehetséges tehát «történelmi egyenleget felállítani anthropogeographiai tényekkel oly módon, hogy csak (gy tényező marad ismeretlen, t. i. az idő. Valamely esemény adott nagyság-, tér- és fekvési viszonyok között okvetlenül be fog állni, csak azt nem tudjuk, mikor. Ha azonban megfigyelésünk elegendő időn át nyúlik ki, akkor az illet ő esemény beállta a s-zámadá^nak még nagyobbfokú biztosságot fog kölcsönözni.»

A földfelület ilyetén hatását már Ritter kiemelte és nem kisebb embernek, mint O. Peschelnek kritkaját vonta magára.[1] Görögországra nézve azt mondja, hogy «ott állt és ott áll tengeri népek bölcsője, mint a milyenek a salaméi győzők voltak, ott a Helles pont usnál fekhetne a Kelet fővárosa, ott a hol Byzancz feküdt, a hol ma Konstantinápoly terül el és a török flotta rozsdásodik. « A természet nha ugyanolyan engedelmes

[1] *Daft Ausland* 1867. Nr. 36.. 39. 1869. Nr. 9.. 39. 1859.. Nr. 33.

mint akkor, de azon földek birtokosai mások lettek. A helyi okok hatása tehát csak negatív. A talaj, a fold felületi formái, physikai sajátságai különböző lehetséges fejlődést nyújthatnak, de hogy ezek megvalósulhassanak, az az egyes nemzetek érdeme. a történelem csak általános vonásokban van a tér physikai törvényeihez kötve».

Katzel[2] Ritter védelmére kel és azt emeli ki, hogy Görögország történeti fejlődését épen a két continens közötti kapcsolódás jellemzi és közvetítő szerepet kellett minden e területen elterülő birodalomnak játszania a Kelet és a Nyugat között. A földrajzi fekvés határozta meg minden ottani culturának irányát. A görög cultura az ázsiai, az egyiptomi és szigeti culturakból merített és ez a kölcsönhatás és kapcsolódás jellemezte a kelet-római császárság és a mai félnyugati félázsiai török birodalom culturáját is. A tagoltság a gyengeség előidézője, a mely természetes folyománya a félszigeti, szigeti és hegyi szétszóróclásnak, a mi Görögország felületét jellemzi. Tagadhatatlan, hogy ilyen általános nagy vonásokban a Föld felülete döntő befolyást gyakorol a történelmi lehetőségekre, de hogy e lehetőségeket a népek miként képesek az egyes korszakokban megvalósítani, illetőleg kihasználni, az a néptől, annak szellemi, erkölcsi képességeitől és a kor állapotától, eseményeitől függ. A nép jellege sem állandó, a világ gazdasági helyzete sem maradandó és az emberi intézmények is változnak. Mái· Herder figyelmeztet bennünket, hogy ugyanoly kedvező földrajzi helyzetben más népek képtelenek egyéni képességeiket kifejleszteni, sőt Görögország mosolygó kék ege alatt a mai görögök nem érik el az ókori görögök culturalis színvonalát. De ha nem akarjuk a mai görögség vér keveredését egyedül ok gyanánt tekinteni, még mindig számos más tényező kínálkozik, a mely e különbséget megmagyarázza. Az ókorban Görögország ipara, kereskedése és szellemi tudása egyedül állt a barbár világban. A Nyugat és Közép-Európa szívós népei még nem léptek volt a történelem színpadjára, Amerika ismeretlen volt és a colonialis világ nem hatott termékeivel és gazdag területeivel Európára. Az ókorban a társadalmi tagoltság is

[1] Id. m. I. 65.

teljesen más képet mutatott. A rabszolgaság olyan intézmény volt, a mely nyomósan beleszólt a szabad görög ember életének mozgékonyságába. Ez az agorán tanácskozott vagy berkekben hallgatta a bölcsek elmélkedését, míg ruházata, táplálkozása olyan primitív és olcsó volt, hogy annak beszerzése sem testi, sem szellemi fáradságába nem került. Életmódja és állami szervezkedése megkívánta a szabad, gondtalan és tudákos felfogást, bölcseletet. Vájjon élhetne-e ma görög bölcsész hordóban és táplálkozhatnék-e olajbogyókból, a mint ezt szellemesen megjegyezte Macaulay *Baconról* szóló essayében. Az ókori görög világ óta minden megváltozott. És ha felteszszük, hogy a történelem, a római uralom, a keresztes hadjárat, a török hódoltság semmit sem változtatott volna a görög testi és lelki állapotán, vájjon ez az ókori görög psyche képes lenne-e ugyanolyan eredményeket elérni, a történelmi frontnak az Atlantióceánra való eltolódása, a gőz, a socialis mozgalmak és az egész világ versenye idejében?

A föld alakulata, klímája, termékenysége többnyire állandó tényező, de hogy ehhez a megfelelő nép is oda terelődjék, ahhoz olyan sok körülmény létrejötte szükséges, melyeket kiszámítani vajmi nehéz. A föld alakulatának az emberiség történetére gyakorolt hatását szellemesen írja le Le Bon G.[1] A küzdelem — úgymond — a legerősebb hajtó erő az emberi fejlődés, tökéletesedés előidézésére. A verseny, az ellenállás fejleszti ki képességeinket, a használat erősíti szerveinket, a nyugalom elsorvasztja azokat. Az emberi társadalom ereje is attól függ, mily nagy ellenállást tud a természeti és emberi erőkkel szemben kifejteni. Ez az ellenállás pedig annál nagyobb lesz, mennél mélyebb gyakorlásra, több használatra van építve. A cultura ott vert legmélyebb gyökeret, a hol azt leginkább fenyegette Veszély idegen, barbár támadás részéről. Ma Európa a világ vezető földrésze, de már két évezred óta az, mert ide torkollik a népek ország- és hadiútja. Dél-Kelet-Ázsia, Amerika, Afrika szegényes fejlődést mutat fel. Nem a klíma hatása az emberre, nem a talaj termékenysége az egyedüli, a mi culturát, állami szervezkedést hozhat létre, hanem az emberiség maga mint

[1] Le Bon: *L'Homme et les Sociétés.* II. 94.

mozgó tömeg a fold alakulatain kertösztül. A föld az a keret, a melyben a történelem lejátszódik, a mely irányítja az ember-tömegek mozgását és a mely állandó formáival állandó utakat jelöl ki a hullámzásnak. Közép- és Észak-Ázsia volt a bölcsője az emberiségnek, a honnan kirajzottak, hol mint békés vándorok, hol mint harczosok és a földrajzi utak mindig ugyanabba az irányba terelték őket. Egyfelől China. másfelől Perzsia volt az ütközőpont, a melyeken a steppe rajzása megtörött. A határokat védő nép letelepülésre kényszerült, építéshez fogott, előbb oltalomból, azután kényelemből, de ezt a kényelmet is meg kellett védenie és az örökös harcz edzette akaratukat, szervezte széthúzó erőiket és így közvetve megindított állami, társadalmi fejlődést. A steppe terméketlensége és népének nomád életmódja hajtotta őket szomszédjaik termékeny vidékei ellen. De ezzel akaratlanul is elősegítették a cult ura megerősödését. Maguk nem alkottak egyéni civilisatiót. Mozgásuk és támadásaik a másénak elvételével jobban megfért, mint a letelepüléshez kötött vagyon és az ebből származó gazdasági és cultural fejlődés. Közép-Ázsia steppe-lakói, nomádjai közvetítették a chinai culturát Perzsiaba, a perzsa culturát Chinába. Jelentőségük ebben merül ki. De támadásaik csak kelet és nyugat felé irányulhattak, Indiából Hátsó-Indiából kizárta őket a Himalaya járhatatlan hegyvidéke. Nem volt azonban korlát Ázsia és Európa között. A Kaukázus keleti hegylejtőinél, a Derbend-szoroson hullámoztak át Kis-Ázsiába és a görög szigeteken át Dél-Európát fenyegették. Északról a Fekete-tenger partvidéke engedte őket tovább Európa szívébe. Európában sohasem szünetelt a harcz. Ez volt a világ küzdőtere. Itt mérte össze erejét a szerzett birtokot megvédő, letelepült, állami életet élő polgár és a nomád, a ki prédára, földre, nyugalomra áhítozott. Afrika és Amerika is ment maradt idegen támadás elől. Termékeny területei csak szórványos és szegényt culturakat táplálhattak. A rajta élő emberek megelégedtek a föld maganyújtotta táplálékával, igényeiket nem fokozta a védelem szükségszerűsége. A föld alakulata, közlekedési útjai határozták meg az emberi mozgást és ennek nyomában az emberi versengést, harczot és a képességek fokozódását. Le Bon szerint a háború nem pusztító hanem építő, erősítő elem, a mely gyorsítja az emberi kiesére-

lüdest és ha romboló is ax egyénre nézve, az összességet fejleszti. Nagyjában a háború ilyen hatását látszik igazolni az a statistika,[1] a mely szerint Krisztus előtt 1496-től, az amphyktioni szövetség megalakulásától a mai napig, tehát 8410 éves időtartamból 3160 éven át háború dúlt a földön és csak 250 év volt az építő, gyarapító békének szánva, más szóval csak minden 13 háborús esztendőre jut egy békeév. A rombolás és az építés évei között az arány oly feltűnő, hogy lehetetlen arra a következtetésre nem jutni, hogy ha a háború energiája egyenértékű volna a béke energiájával, az emberiség anyagilag és szellemileg már régen elpusztult volna és mai culturánk nem fejlődhetett volna ilyen magasságra.

Le Bon tételével szemben is azt az álláspontot kell elfogadnunk, hogy az emberi mozgás nagy vonásokban a természet által előírt utakat követi, de a történelemben nemcsak a hosszú időkön át érvényesülő folyamatok, a nagy változások, hanem az emberi élet hosszaságával mérhető idő érdekel, erre pedig útmutatással nem szolgálhat. A[t]történelem nagy mozgásaiba enged bepillantást egy német író,[3] a ki műve elején felveti azt a kérdést, vájjon miért maradt meg az istenítélet intézménye az árja és germán népeknél és miért hiányzik a rómaiaknál? Az árja nép helyébe az európai lépett oly typussal, a mely élesen megkülönbözteti az ázsiaitól. Miből eredt ez a változás? Vájjon a föld, a talaj, klíma, a felület alakulata alkotta-e az európait? Az európai hozta létre a mai Európát és nem Európa az európait. Európaivá vált a vándorlás ideje alatt. Nemcsak annak hosszú tartama folytán, hanem azon berendezések által, a melyek alatta szükségessé váltak és az igények folytán, a melyeket ez a vándorlás támasztott. A békés árja pásztor harczossá vált, a kinek minden talpalatnyi földért verekednie kellett, a míg végre megnyugodhatott a neki megfelelő földön. Ez a szüntelen harczi készség és hadi gyakorlat teremtette meg azt a férfitypust, a mely hivatva volt Európában a világtörténelem második felvonását lejátszani. A hindu és az európai teljesen más

[1] Leer: *Encyclopödie d. Kriegs- und Marinewiasensch.* I f. 290.
[2] R. Ihering: *Vorgeschichte d. Indoeuropäer,*

nép és mégis egy anyának gyermekei. Ha az egyik otthon maradt vagy oly területre vetődött, a hol életfolyása csendes mederben játszódott le, emezt pedig vándorútjában oly ár ragadta, a mely vizén, földön, hegyen át formálta, csiszolta és oly népekkel hozta kapcsolatba, oly eszméket iktatott lelki világába, a melyek megmásították. A történelem örökké tait. A ma állapota ép oly kevéssé végleges, mint az ezer év előtti. A lakhely nemcsak színpadja a népeknek, hanem özek azzal szervesen összeforrnak. Ha a lakhely nem gyakorolna hatást a népek jellegére, akkor a rómaiak és görögök nem válhattak volna különböző népekké. A vándorlások alatt egy ugyanazon nép voltak, csak görög és itáliai, germán földön különültek el. A lakhelynek azonban csak másodrendű jelentőséget tulajdonítanak, a mely a nép jellegét csak módosítja. Ezt az egyéniségét is meg kellett szereznie. A mikor még nem volt ugyanaz a tömör néptömeg, hanem más, különálló elemekből kezdett összeverődni, ez az összeolvadás is a természeti, földi és emberi körülmények hatása alatt jött létre. Meg tudjuk határozni, hogy valamely nép mikor lép bizonyos keretbe, mikor különbözik nyelvileg, intézményeiben és jellegében más néptől, de hogy ez a jellegbeli különbség mikor kezdődik, hol található meg az egyéniség, a melylyel az illető nép született, azt kikutatni nem tudjuk. A legtöbb gondolkodó ezért hibásan tételezte fel, hogy a természet az embereket készen küldi ki a világba. A népek nem születnek, nem jönnek valamely kész tulajdonsággal a világra, hanem formálódnak, változnak. Miként a gyermekkor benyomásai mélyebb és maradandóbb hatást hagynak maguk után és az ifjúság életkörülményei az egész életre döntő befolyáM gyakorolnak, úgy népek primitív korában, a mikor intézmények, gazdasági berendezések, korlátok, eszmék nem határolják körül a fejlődés, a változás szabadságát, a külső hatások erősebbek, mélyebbrehatók lehetnek. De a nép jellegét nem egy egyszeri természeti adomány, a születés szabja meg, hanem a történelem. Az emberek családokban, törzsekben, nemzetekben mindig alá voltak vetve a történelemnek, a melynek csak egyik része a lakhely és annak formálóképessége, mert történeti események kény szerit ették őket a lakhely megválasztására é-

változtatására. A lakhely állandóbb természeti tényező, a többi változó természetű: háborúk, állami és egyházi változások. Mely elme határozhatja meg, melyik e tényezők közül határozottabb? Vájjon az angol jellegzetes szigetbeliségét a hastingsi ütközet, I. Károly lefejezése. a forradalom és az ebből fejlődő eszmék határozzák-e meg?

A talaj fontosságát nem tudjuk eléggé hangsúlyozni. De ez sem absolut érvényű az emberi történelemre nézve. Vannak korok, viszonyok, a melyek között az ember legyőzheti a talaj makacs ellenállását. Csatornák építésével oly földön is sikeres termést ért el. a mely rendszeres öntözés nélkül meddő maradt volna. Földrészek átvágásával, erdőirtással, erdővédelemmel úrrá lettek vadonokon, sivatagokon, de hogy ebbéli képességük kifejlődjék, szellemi és erkölcsi iskolán kellett átesniök, szaporodás, az élet küzdelme, a szeretet és gyűlölet, mind hozzájárult, hogy közvetlenül vagy közvetve a társadalmi munka legyőzze a földet. A talaj ezért nemcsak positiv módon idéz elő fejlődést, hanem negatívumokkal is serkenti az embert a harcára, küzdésre. A tehetség gyakran átöröklött képesség, de hányszor szerzett sajátság, a mit a kényszer és akarat juttat az igyekvő ember birtokába. Hogy az indoeurópai népek közül a görög oly korán ébredt culturalis öntudatra, azt nemcsak földjének, klímájának köszönhette, hanem hogy elhelyezkedése a semita és egyiptomi culturával hozta kapcsolatba. Hogy a germánok és szlávok még egy évezreddel később is primitív nép voltak, azt többek között annak kell tulajdonítanunk, hogy a Földközi-tengertől el voltak zárva és cult úr javai ka t másod-harmadkéz bői szerezték. Az italok és kelták kedvező földrajzi elhelyezkedésük következtében a világ összes culturnépeivel érintkeztek: műveltségük hamarabb kezdődött. A földrajzi fekvés, a szomszédsági viszony volt itt a döntő tényező, nem a velük született képesség, a melynek egyformának kellett eredetileg lennie, mert a nyelvtudomány tanulságai szerint rokonok voltak. «A talaj tehát a nép».[2] Ezen a talajon nemcsak

[1] Az első erdőkímélési törvényt a samnitok hozták. 1. Schlosser: *Weltgesch.* II. 403.

[2] *Ihering* id. M. *99.*

táplálékukat nyerik, az nemcsak termékenységével [1] hat az ott élő emberiségre, nemcsak alakulata, hegyéi, kikötői által teszi azt a népet erőssé vagy gyengévé, hanem a történelmi helyzet, szomszédság, annak minéműsége, szóval az emberiség szerves együttélése földjével, szomszédjaival, idejével és elődjeivel teszi a történelmet.

E szerves együttélésbe esik a történelem egy másik nagy tényezője: az akarat, az egyéniség. Hosszú és sokoldalú az az irodalom, a mely a történelem nagy embereiről, a mozgató szellemekről szól. Mellettük és ellenük oly sok műkedvelő vélemény hangzott el. hogy azoknak ismertetésétől és bírálatától e helyütt el kell államink. Valamennyi állítás, akár pro, akár contra történt, azzal bukik meg, hogy egyoldalúan fogták fel és döntötték el a kérdést. Nem terjeszkedtek ki arra, hogy vájjon mi az ismérve a «nagy emberinek. A szereplés, a siker? A tudás, a képesség? Krisztus jelentéktelen személy volt korában és tanával megváltoztatta a világ képét. Mennyiben irányítja a nagy ember a történelmet és mennyiben szolgája, részese környezetének, korának és akaratlanul szereplő egyéniséggé hogyan emeli a szükség vagy közvetett ok? Ostwald a. nagy emberek biogenesiséről ír, de elmulasztja megállapítani, vájjon sok epigon nem volt-e képesség, nevelés és akarat tekintetében különb ernber apjánál, de nála hiányzott a történeti környezet, a kényszer az érvényesülés oly fokú és módú kifejlődéséhez. A nagy embert nem foghatjuk fel mint a társadalom, a környezet, a történelmi momentumtól elvonatkoztatott. független jelenséget, azt csak szerves összefüggésben a saját talaján, idejében élő és emberi sajátságait e tényezőkkel együtt érvényesülő jelenségnek foghatjuk fel. Hibás az az általam Ítélet, a mely u «nagy emberek» történeti szerepéről szól, meri az esetről-esetre különböző. Néha egy nagy ember helyét könynyen pótolhatta más, máskor egyetlen férfiú elhalta mélyreható változást vont maga után. A történelem nem formális tudomány, az életet írja le, ez pedig nem schematisálható. Nem lehet arról szó, vájjon a tömegek mint összeség, vagy csupán az egyéniségek

[1] Termékeny terület gyakran vadon marad. 1. Ratzel id. m. II. 171.

teszik-e a történelmet. Azt kell megállapítani, hogy mikor melyik tényező, mily mértékben és mennyire más körülmények között érvényesül. Λ történelem tanulmányozása a legapróbb részletekig, az összes szempontok tekintetbe vételével adhat erre esetről-esetre választ, sem Carlyle Representative Men-je,[1] sem Bourdeau[2] tömegelmélete nem dönthet el ily kérdést, a mely minden esetben más feleletet vár. Elég egyelőre rámutatnunk arra, hogy a tnagy ember» más korban, más helyzetben lalán nem érvényesülhetett volna és sok körülmény között gyatra emberek hatalomra tesznek szert, a mi a tömegnek imponál és alárendeli magát vezetésüknek. Az ember sohasem szabadul környezetétől, de nem törvény, hogy minden emb·" szolgailag aláveti magát kora gondolkodásának.

Vierkandt többször idézett művében kimutatja, hogy félculturájú népeknél typikus a megállapodottság hiánya, a/-örökös mozgás, a czél nélküli tevékenység. Ily nép energiáját apró vállalkozásokban, negatív tevékenységben fecsérli el és történelmi folyása is ennek megfelelően hullámzó. A fellendülés. a mozgás a teljes lethargiával, a nyugvással váltakozik és a fellendülések mindig nagy férfiak nevéhez kapcsolódnak. Pusztai népek, mint a hunok, tatárok, törökök, egyes kimagasló vezérek alatt léptek a történelem színpadjára, hogy e vezérek halála után ismét elveszítsék.hódított területüket és visszaszoruljanak steppéikbe. Félculturájuk nyugtalansága és primitívsége folytán erős akaratú vezér könnyen szervezi őket és prédahadjáratra vezetheti idegen, gazdag területek ellen. A történelem igazolja ezt az állítást, de e tünemény okait nemcsak psychologiai alapon kell kutatnunk. Tagadhatatlan, hogy steppelakó, szegényes, nomád nép könnyebben hajtható egy vezér jogara alá és szívesebben hagyja el terméketlen földjét gazdag zsákmány reményében, de épen e földrajzi okok sokkal nyomósabbak, mert ezek idézik elő azt a psychikaiállapotot, amely meghódolásra készteti őket erős kezű vezér akaratának. A nagy emberek időleges fellépése hozza magával, hogy szereplésük, támadásaik is idő-

[1] V. ö. a különbséget Emerson typasai és Carlyle egyénisége között.

[2] Bourdeau: *L[1] Histoire ét les hisioricns*

legesek, olyanok, mint a szökő hullám, elönti a partvidéket, de nyom nélkül lefolyik róla. A tatár és török népek a történelemben csak negativ szerepet játszottak — mondja Ranke — és nem hagytak más emléket maguk után, mint azokat a gúlákat, a melyeket az agyonütött emberek vigyorgó koponyáiból raktak össze. Hogy szerepük ilyen volt, azt életük mindennemű nyilvánulásában tudjuk csak okszerűleg felismerni. Az élet organikus összefüggésben érthető meg, egész fejlődésében és gazdasági és társadalmi egymásra hatásában. A steppe és népei okvetlenül mások, mint a város és lakói. Más az állami szervezetben elő polgár «Vollcultur»-ja. mint a nomádnak ephemer és szökkenő, hanyatló élete. A munka rhythmusa más ott, a hol csupán csak egy tényező hajtja és más ott, a hol hosszabb fejlődés után nemcsak eredeti indítékai, hanem bonyolult résztcskéi is megszabják és befolyásolják ütemét. A teljes culturájú ember munkája czéltudatos, egyenletes akarás, a félculturájúé ugrásszerűen nyilvánuló szeszély. Mily mély a különbség Lichtenberg és Kant között. Amaz szellemesebb, ötletesebb, tele felcsillanó sziporkákkal és sok, hosszú sivár részlettel. Kant ridegen, szárazon, a szellem, az ötlet megvetésével, lehatol a problémák mélyére és czéltudatos akarata nem nyugszik, míg azt minden ízében meg nem értette, fel nem derítette. Ez a különbség a cultura és a barbárság munkájának menete között. Mi hozza létre a culturát, miből ered ez a psychikai momentum? Miért keletkezik egy helyen állam, társadalom, ipar és műveltség és miért marad sok más terület puszta és vad? Nem csupán a termékenység az, a mi a művelődés, a polgárosulás ágya; Amerika és Afrika buja vidékem sekély haladást mutat fel az autochton emberiség. India gazdag földjén az indus gyakorlatiatlan nép maradt és szellemi adományai ellenére csak a költészet, a nyelv és a philosophia művelésére fordította erejét, de nem használta fel értelmét külső életkörülményeinek megjavítására. E kérdésekre oly módon igyekszünk felelni, hogy Ihering[1] nyomán vázoljuk a semita cultura keletkezését, fejlődését és elemeinek szerves kapcsolódását.

[1] Ihering: *Vorgeschichte d Indoeuropäer.*

II. A föld hatása, az árja és semita népek culturája.

Az árja népek évezredekig élhettek már és míg nyelvük bámulatos fokra emelkedett, csak pásztornép maradtak, mely nem ismerte a földmívelést, a fém megmunkálását, csak lószerszámokat használt és pénz helyett a barom volt fizetési eszköze. A követ faragásra, építésre nem használta fel, nem kőházban élt, hanem fakunyhóban, melyet szalmával fedett be. Városok árja területen nem keletkeztek, csak szétszórt falvakban laktak. Idegen népekkel nem kereskedtek és jogi fogalmaik is teljesen fejletlenek maradtak.

Az árja nép fejletlen culturájával szemben áll a mezopotámiai cultura, a mely a legrégibb időkben a Tigris és Eufrát mocsarait csatornákkal levezette és eke alá hajtotta; az egész terület a mezőgazdaság szolgálatában állt. A mezőgazdaság mellett kereskedelem és ipar is virágzott. Értettek a fémnek megmunkálásához és azt fizetési eszköznek is használták. A folyam-hajózás a belföld forgalmát bonyolította le. a Perzsaöblön a tengeri hajózás a külfölddel való érintkezést tartotta fenn. A fejlett forgalomnak megfelelt a magánjog, mely nem áll a későbbi római jog mögött. Ismerték az agyagból készült téglát, melyet szárítottak és égettek s az ezekből épült városok a forgalom központjaivá váltak. Hatalmas templomok és profán építkezések nem jöhettek létre a tudomány párhuzamos haladása nélkül. A mathematika a forgalom és építészet szolgálatába rendelte mértékrendszerét, az astronomia a hajózás számára kiszámította a csillagok járását. Az írás a legrégibb idők óta ismeretes volt, anyagul az égetett téglákat használták és ez az eljárás megkönnyítette, gyorsította az értelem fejlődését, mert a gyakorlati gondolkozás felé terelte az elmét.

Az árja pásztor-nép volt és évezredeken át az maradt, a sémit a földmíves. Mily nagy szellemi és erkölcsi űr van e két foglalkozási ág között! A pásztor, a ki nyájából él, munka és gond nélkül, könnyedén tölti napjait. Mindenét fáradság nélkül megszerzi, a mire közvetlen szüksége van, mert igényeit nem fokozza a jólét és eszközeit nem fejleszti a munka. A földmíves

véres verejtékkel keresi kenyerét. Ez a munka gondolkozásra készteti és talaja termőképességének fejlesztése czéljából mindig újabb munkát teremteni kényszerül. Minden munka újabb intézményt, társadalmi berendezést hoz létre. A földmíves építette a várost és csak hosszabb fejlődés után vált a város a kereskedő és iparos letelepülési helyévé. Az első városok védelmi szempontból épültek, csak azután keletkezhettek vásári telepek, miután a vásár idegen betörés ellen biztosítva lön. Arábiában a Vörös-tenger elhomokosodása hozta létre a nyugati parton fekvő városokat, mert a hymjarita birodalomban a karavánok kezdték lebonyolítani azt a kereskedést, a melyet azelőtt tengeri úton folytattak. IV Arábiában idegen támadás nem fenyegette azokat a városokat, a melyek inkább éjjeli szállások voltak. Maga Mekka is még a próféta korában táborhelyhez hasonlított, összerótt nyers kő-házaivá l és sátraival. A város erődítmény volt, a hová veszély idején menekültek. Hogy az árja népek évezredeken át városok nélkül élhettek, ennek magyarázatát abban leljük, hogy V(szély idején hegyekbe menekülhettek. A meredek hegységek biztosabb védelemben részesítették őket, mint a falak. Minél többet fektet az ember a talajba, annál szorosabban ragaszkodik hozzá. A pásztor édes-keveset helyez el a talajba, könnyen is megválik tőle: nomád életet él. A földmíves kezdetben szintén hajlandó vándorolni, a mikor évi munka és jövedelem kiegyenlítik egymást és oly földmunkák, a melyek csak évek multán fizetődnek ki, még ismeretlenek. A germánok ilyen földmívelésstadiumban meggondolás nélkül hagyták el lakhelyüket, a görögök és italok soha. Ők már mélyen gyökereztek munkájukkal a Talajban, víziárkokat, gátakat vontak, fákat ülteitek; a munka a talajhoz lánczolta őket. A város a legerősebb kapocs, a mely az embert a, talajhoz köti. A míg a város inkább falu, faházakból, kunyhókból áll, a melyeket könnyen szétszedhetni, addig a település nem végleges jellegű. A kő felhasználásával építészeti czélokra kezdődik a tartós település. Ennek sok mellék-eredménye van. A semiták Mesopotamia ban korán kőből építettek, a téglát napon és tűzön megszárították. Ez a kőépítkezes gyorsabb letelepülésre késztette a folyamközi semitákat

és vándorlásaik észak és kelet felé megszakadtak. Az arab félsziget sémit a lakói még évezredekkel később is nomád életmódot folytattak. Földjük terméketlensége és pusztai jellege nem bírta őket letelepülésre Délnyugat-Arabia kivételével, a hol szintén városi életmód keletkezett. Egész Arábiában elterjedt az arai) nyelv. Míg a semiták korai letelepülésük folytán nem futottak be oly nagy földterületet, mint az árják, a kik a semiták után egy évezreddel még nomád életet éltek, nyelvük nem is ölelt fel oly tágas teret, mint az árja nyelvek. Tájszólásaik sem különbözhettek annyira. Nem a klíma vagy bizonyos földrajzi szélességi fokok sajátsága folytán foglalják el az árja népek mai kiterjedt lakhelyüké^hanem azért, mert a kőanyag hiánya s a faanyag bősége következtében fával építkeztek, ez az építési mód nem kötötte őket a röghöz, azt szívósan nem akarták és nem tudták védeni és ez az építkezés mindig egyéni vagy legfeljebb családi munkát követelt és nem vonta maga után az egész horda szervezkedését. A sémit a faj más klíma más földrajzi táj alatt is megbirkózott volna a természettel, ha korai letelepülése vándorútján oda sodorja.

A várost lakói sohasem hagyták el önkényt, egyetlen város sem azért pusztult el, mert lakói otthagyták, hanem mert ellenség vagy földrengés pusztította el. A városban indul meg a munkamegosztás. A földmíves maga készíti el összes szükségleteit, csak lassan fejlődik ki a kovács mestersége. A városban szűk területen nem a föld maga táplálja az embert, hanem a kézimunka, a mely a verseny által tökéletesebb lesz és elkülönül. A kereskedő is a város felé vonzódik. Lerakatai, üzletei csak ott lehetnek biztonságban. A kereskedelemnek és iparnak tisztán anyagi culturája kiválasztja a szellemi képességeket és a városban vonja össze a művészet, a tudomány és állami szolgálat képviselőit. A városban finomodik a modor. A classikusok is észrevették a város csiszoló, finomító hatását. A homo rusticus és urbánus között éles különbséget tettek.

Az árja és a semita cult ura között levő különbség a fa- és a kő-építkezés között levő különbségből ered. Az árják azonban hegyes, köves földeken tanyáztak, a semiták sík vidékein sehol sem található kő. Az árja mégis a fát választotta építési anyagul, mert azt könnyebben vághatta, mintha a követ akarta

volna a hegyből kifejteni. Nem a természet buja adományai íizok, a melyek a legértékesebbek az ember számára. A folyamközötti semita sem a fa, sem a kő között nem választhatott. Idegen támadás elől nem menekülhetett barlangokba vagy ryklopsi kőrakások mögé. Spongyaszerű talaján csak agyag és föld voll található. Erdő csak Észak-Mesopotamiában volt, de itt is hamar áldozatává vált az irtásnak és szántóföld lépett helyébe. Közép- és Dél-Mesopotamia ban csak a gyümölcsfa, datolya pálma virágzott, a mely építési czélra alkalmatlan volt. A fát építkezésre csak palotákban, templomokban használták ezt nagy nehézségek árán Phoeniciából szállították.

Oly vidéken indult meg a kő város és vele a városi cult ura, hol a követ mesterségesen kellőt t előállítani. A téglát és az asphaltot vették eszközül, hogy pótolják a természetes követ. Ez a körülmény pedig mélységesen befolyásolta- a sémiták fejlődését. A faépítkezés nem kivan különösebb technikai készséget. Számítás, terv nem kellett hozzá. Az anyag természete maga szolgáltatta az épület alakját. Másképen áll ez a kőnél, különösen a téglánál. A téglaház apró részecskékből tagolódik össze, a melyek kötőanyag és kellő, kiszámított terv nélkül széthullnának. Meg kellett állapítani az alapzat rajzát, a falak vastagságát; a munkát csak gyakorlott ember végezhette, építőmester felügyelete mellett. A tégla Babylonia - ban a munkamegosztáshoz vezetett. A nehezebb munkát valószínűleg idegen, legyőzött népek végezték. De ezeket is kímélték. Minden hetedik nap pihenő volt. Ez összefüggött hatos számrendszerükkel, a mennyiben hat munkanap követte az ünnepnapot. Ezt a hetedik ünnepi napot a zsidók is a babyloni munkabeosztásból vették. Ez a szünnap az építésnél zavartalanul beállhatott, sőt a pihenő szükséges is volt. Az árja pásztor, ki nem fáradhatott ki barmai legeltetésében, az ünnepnap vigalmához csak a keresztyénség által jutott. Az árja időbeosztás néIkül is élhetett, az építő munkás semita időbeosztás nélkül is dolgozhatott. Szüksége volt az órára. Feltalálták a nap--víz-órát. Ez utóbbi úgy mutatta az időt, hogy egy vékony csövön át futó vízmennyiséget 24 részre jelöltek meg és egy-egy rész lefolyása pontosan mutatta az időt. A babyloniaiak a talaj mostohasága és a védelem szükségessége s a föld meg-

munkálhatóságából kifolyólag a tégla építésre kényszerültek, a mi maga után vont oly szellemi képességeket és értékeket, a melyek a fából építő árják előtt ismeret lenek maradtak.

Könnyíi továbbá kimutatni, hogyan kellett a geometriának, arithmetikának fejlődnie oly területen, a melyen minden élet munkához, tudáshoz volt kötve. Miként hozta létre a városi cultura az állami életet, miként fejlődött a hazaszeretet és a vallási eszme, miként vonták maguk után a csatornák a védelmet. A téglaégetés volt alapja az írás korai feltűnésének és ez a közlekedést, a jogtudományt erősítette. A folyók a hajózás révén árúkat hoztak Mesopotámiába és termékeiét vittek. A hajózás fejlesztette az astronomiát és ez hozta létre a tengeri nagykereskedelmet, a kamatos kölcsönt, a biztosítást és a jogi védelmet. Egymásba kapcsolódva szervesen haladt a babyloni cultura; minden egyes tényezője elválaszthatatlan volt a többitől és elválaszthatatlan volt a talajtól. «A történelemben nem ismerek példát — mondja Ihering[1] — melynél a talaj és nép között megállapítható okozati kapcsolat oly szemléltető és meggyőző, mint Babyloniában. Talán azt az ellenvetést tehetné valaki, hogy ez okozati kapcsolatban azt a lényeges tényezőt, a mely az egészet mozgásba hozta, t. i. az embert, kifelejtettem. Mit érnek a termésűét indokai, ha az ember nem megfelelő? Ha más nép került volna Mesopotamiába, mint az akkádok, sumirok vagy babyloniaiak, csak az maradt volna az ország, a mi manapság lett: mocsár és pusztaság. Azon uralkodó álláspontról, a mely szerint az egyéniség a népekkel együtt született, ez a tétel helyes volna. De a népek nem születnek, hanem formálódnak, a hogyan az adott körülmények között formálódniok kell». Feltehetjük, hogy ha az összes körülmények azonosak maradtak volna, akkor a semiták helyén más nép is ugyanazzá vált volna. De nemcsak a talaj befolyásolja a maga mozdulatlanságával a népek jellegét, hanem a környezet, szomszédság, általános culturalis helyzet, a mi hosszú időn meghatározza a nép jellegét. Ez a jelleg nem marad állandó. Új viszonyok, új munka, új körülmények, gazdaságiak és szellemiek, új jelleget adnak a népeknek. A táj maga is változásoknak ven alávetve. Az embercsoportok együtt-

[1] Id. m. 209.

létének időtartama, azok társadalmi összeforradása is másképen engedi a táj és történelmi hatásokat érvényesülni. A táj uralma erősebben nehezedik fiatalos, szegény fejlődésű állapotok fölé, a szellemi javak növekedésével az ember uralma a természet felett mindig nagyobbodik és a helybeli körülményektől mindinkább függetlenné válik.[1] A szellemi javak azonban nem magukból, germinálisan növekednek, hanem szeives kapcsolatban állnak az Összes történeti tényezőkkel. «Sűrűn együtt lakással valamely nép testi és szellemi sajátságainak egyformaságához vezet, egyszóval öregebbé teszi az illető népet. Szétszórtan élő kisebb népecskék kevertebbek, mint zárt tömegben lakó nagy népek, még ha fajilag ugyanazonosak is».[2] Városok lakóinál jellege egyöntetűbb és maradandóbb.[8] Nem a vérkeveredehiánya, hanem a társadalmi együttélés a munka menete, a gazdasági élet szigorú korlátai határozzák meg a jelleget. Minél hosszabb időt engednek a történelmi események valamely embercsoport együttlakására, annál határozottabb lesz annak sajátos jellege. Jobban, mélyebben összenő a tájjal, kiforr a talaj, a környezet, a politikai szomszédság hatása. Ha tehát, a földrajzi és emberi hatások határozzák meg az embercsoportok jellegét, akkor e jelleg érvényesüléséhez idő és kedvező alkalom is szükséges. Népek kiváló képességei nem tudják egyedül felemelni a többi szomszéd vetélytáis fölé, ha e képességek nincsenek összhangban az illető kor viszonyaival, ha e képességeket nem tudják helyes irányba terelni a vezető szellemek. Mit érne a philosophia, a scholastikus műveltség a mai barbárság korában, mit az etnikai nevelés a militarismus önkényével szemben! De a jelleg azért sem maradhat állandó, mert ha nem simul a viszonyokhoz, elpusztul, tönkremegy és nem lehet megfigyelés tárgya.

A népjelleg a maga örökös változásával természetszerűen megczáfolja a veleszületés elméletét. Csak odamódosítva fugádhatjuk el e hitet, hogy bizonyos fejlődési foktól kezdve, midón a foglalkozások már elkülönültek, a külső hatások gyengébbekké válnak, lassabban éreztetik benyomájukat a?ok évezre-

[1] Peschel: *Abhandlungen* I. 423., 389.
[2] Ratzel, id. m. II. 181.
[3] Hatzel: id. m. II. 323., 328.

den át lerakódó és alaptermészetté jegeczesedő «faji» jelleg» is. Ez a «faji» jelleg azonban már jórészt kifejlődött, a mikor a népek a történelem keretébe lépnek, hibás tehát akkor mutatott Jellegüket eredetinek tartani. De a történelmi ismeret kezdet« óta szemünk láttára változott, formálódott ez a «faji» alaptermészet és sok esetben teljesen mássá lett. Példának az indult és az európait hoztuk fel, a kik közös földön, közös őstől szirmaztak. Számos tudós esett ebbe a hibába és sok közülök gondolat szépségétől csalogatva a képzelet világába vezettette magát.

Köviden csak olyan nézetét akarjuk bírálni, mert azok az ellenvetések, a melyeket elmélete ellen felhozhatunk, ni(g· döntik a többi, hasonló állításokat is. Renan híve a «faj» természeti sajátságának, a melyet állandónak tart és azt a tévedést követte el. hogy a nyelvileg együvé tartozó népeket, a kik valamikor egy helyen laktak, maradandó culturalis tulajdonságúaknak tartja. E gyűjtő fogalom: semita, árja. nem a valóságban létező osztályozódás. hanem a tudósoknak egy szempontból való beosztása, a melyre tudományos kezelhetőség czéljából szükség volt. E beosztás nyelvi alapon nyugszik. Azok a népek, a melyek rokon nyelven beszélnek, egy óstól származnak, közös eredetűek. Tudunk számos esetről, a midőn valamely nép idegen népelem környezetében más nyelvet vett fel és részben vagy egészen beolvadt az illető népbe vagy pedig megőrizte — a mennyire ez lehetséges volt — «faji» sajátságait. Ezt a népet, holott származására nézve nem rokon, mindenesetre besorozzuk az illető kategóriába. Hiszen csakis nyelvi osztályozásról lehet szó, tekintet nélkül arra, hogy vérbelileg mennyiben tartoznak az egy nyelven beszélő elemek együvé. A többi osztályozás, a mely szintén fajiságot akar megállapítani, az anthropologiai s a culturalis, nem támaszkodhatik oly határozott alapra, rniirt a nyelvi osztályozás. Ez pedig tisztán történelmi szempont szerint jár el. Megállapítja az egyes rokon nvelvekbtn a legrégibb nyelvtani és szóbeli alakokat és kutatja, mint közelednek egymáshoz időben visszamenőleg, hogy azután végül a közös ősnyelvben találkozzanak egymással. Ez eljárás nincs tekintettel a külső hasonlóságokra, a melyek oly hosszú időn át bűvkörükben tartották a tudásokat és ma is etymolo-

gizálásra csábítják a dilettánst, hanem tapasztalati alapon talált szigorú hangtorvények segítségével követi a nyelveket leszármazási útjukban.[1] Mily gazdag és bámulatos ez az úti A nyelv a lerakata, lenyomata minden történelemnek. Ha minden elveszne valamely nép anyagi és szellemi kincseiből, csupán egy tökéletes szótár maradna fenn, megállapíthatnék az illető nép útját, vándorlását a földtekén, meghatározhatnék az időpontot és népet, a melytől culturjavait kölcsönözte. Az élet minden lélékzete, minden érverése a nyelvben tükröződik vissza. Élő szerv, a melynek szívlüktetése sohasem szűnik meg. Lassan változik az által, hogy a gyermekek nem ejtik ki teljfs azonossággal apáik szavait, hogy az életkörülmények bŐvílik vagy szűkítik terjedelmét és így saját magából germinálisan fejlődik és idegen kölcsönvétel, idegen népekkel való együttlakás járulékosan befolyik életére. Fejlődése nem előre meghatározott. Senki sem szabhatja meg irányát. Webster Dániel száz évvel ezelőtt külön helyesírást eszelt ki az amerikai angol nyelv számára és azt hitte, tanította, hogy idővel az Atlanti-óceán két partján két teljesen különböző nyelvet iognak beszélni. Állítása hioás képzelgésnek bizonyult. A gőz feltalálása létrehozta a gyors összeköttetést a két földrész között, a nagyipar és nyersterméneyk szükségszerű egymásrautaltsága szorosabbra fűzte a gazdasági kapcsolatot az angol és az amerikai között, mint azt a NIN. század elején a szabadságharc/, politikai szemüvegén át néző bölcselkedők képzelték. A nyomtatás, a könyv- és újság-irodalom elválaszthatatlanul egybefűzi az amerikai éfe angol nyelvet, a mely alapjában is csak a történelem adta különbségeket hordja magán.

Az a hit, hogy a nyelv hármas fejlődési fokon nitgy át, hogy a primitív cult ura egy t ágú, isoláló nyelven (mint a chinai) szólal míg, a nomád életmódban azután ragozóvá fejlődik a nyelv, hogy a végleges letelepüléssel e ragok beolvadjanak a szóba és a nyelvet hajtogató nyelvvé alakítsák át, gyermekes felfogásával hasonló a megfelelő tévúton járó történetphilosophiahoz. Nincsenek törvények, a melyek kezdettől fogva állan-

[1] Az érdeklődőt Sandfeld-Jensen: *Die Sprachwissenschaft.* 1915. c. művére utalonom.

dóan egy irányba terelnének bármely életfolyamatot. Ezt nemcsak egy belső, saját természetéből folyó fejlődés irányítja, hanem más, szomszédos életfolyamatok hatalmasan szólnak bele változásaiba. Az angol ma szintén isoláló nyelv, egytagú szavaival, a melyeknek a mondatban való helyzetétől függ jelentésük, még sem származik a chinai nyelvcsaládból és az azt beszélő nép a cultura tetőpontján áll. Isoláló nyelvhez hasonlóvá vált, mert a történelem számos, sok forrásból táplálkozó hatása azzá formálta, habár a nyelvtudományi módszer az indogermán nyelvek közé sorozza, mert fejlődésileg és alakilag ahhoz tartozik. Vájjon az angol nép ezért mindenben, intézményeiben, gondolkodásában, akaratában azonos a többi germán néppel, mert valamikor ősei ugyanazt a nyelvet beszélték? A német nép földrajzi elhelyezkedése, történelmi sorsa, társadalmi küzdelmei, nagy szellemeinek tanítása más utat jelöltek ki számára, más mentalitást kölcsönöztek neki, mint az angolnak, felfogásában, akaratában, társadalmi berendezéseiben más néppé formálták, de lény e g ben ró kon nyelven beszélnek. Ezt a rokonságot csak a nyelvtudomány képes kimutatni, ez a rokonság nem befolyásolja sem az irodalom irányát, sem a politikai intézményeket, sem a gazdasági és társadalmi életet. Nyelvtudósok s nyelvtudományi módszer nélkül e rokonság, a mely oly régi időre terjed vissza, hogy emléke sem él a köztudatban, sohasem nyilvánult volna meg. Népek élete nem vesz tudomást azokról a megállapításokról, a melyeket tudósok régi nyelvükről felállítanak, nem igazodik a nyelvrokonság után, azt hatalmasabb tényezők szabályozzák, mint időről-időre változó tudományos elvek. Népek, a melyek valamikor gyermekkorukban együtt laktak, a történelem folyamán teljesen különböző jellegű embercsoportokká váltak; az a nyelvészeti osztályozás, a melyet rájuk alkalmazni szoktak, nem vonatkozik sem faji, sem jellegbeli összetartozásukra. Intézmények, gondolatok nem a nyelvi rokonságból, hanem az életszükségletekből fakadnak. Müller Miksa, a ki kezdetben nagy híve volt a fajiságnak, később véleményét jellemző módon megmásította.

Renan a semita faj jellemző sajátságának tartja a inonotheismust. Szerinte a fajok már születésükkor magukon hordják

azt a faji jármot, a melytől sohasem szabadulhatnak.[1] Ez az előre-meghatározottság nyelvében és gondolkozásában annyira megnyilvánul, hogy ha a semiták teljesen más életkörülmények közé kerültek volna, ismét csak rnonotheistákká kellett volna válniok, mert születésük idején ezt a világtörténeti szerepet osztotta ki nekik a gondviselés. A probléma ilyen beállítása mutatja leghatározottabban az állítás tarthatatlanságát. A hogyan nincs a népeknek kezdetük és történeti kiosztott szerepük, úgy meghatározott, változatlan fajiságuk sincsen. Ez a fajiság épen a történetből alakult ki, a történelem hozza létre a fajt és nem a faj a történelmet. Vájjon ki választhatja el a kettőt? Nem productum-e a se mit a monotheismus. mely a nép életkörülményeiből fejlődött és ha ezek mások lettek volna, nem jött volna létre? Más népekkel, más viszonylatba kerülhettek volna és gondolkozásuk más irányba terelődött volna. A monotheismus azonban nem kiváltságos sémit a vallási intézmény. Azok a népek, melyek valaha együtt laktak és további vándorútjukra is magukkal vitték ősi nyelvüket (ezért osztályozzuk őket »emitáknak«, nem voltak valamennyien monotheisták. Csak az izraeliták. A babyloniaiak. az assyrok. phceniciaiak polytheisták voltak, de valamennyit n semita nyelveken beszéltek. A semita nyelvű arabok monotheihták lettek Mohamed tanítása, révén. T)e vájjon ez a monotheÍMiius azért felelt-e meg nekik, mert semiták voltak vagy pedig mert Mohamed vallása elemeit az arab hagyományokból s a zsidó és keresztyén vallásból merítette? Arabia mai beduin lakóinak nyakán csak nagyon enyhén ül az iszlám, nagyobb a befolyása o régi babonáknak és a Mohamed előtti«murú'á-nak.» Goldziher azt fejti ki egyik művében,[2] hogy Mohamed tana merőben ellenkezett mindazzal, a mit az arab felfogás szentnek tartott.

Az izraeliták sem voltak mindig monotheisták, pedig

[1] Renan: *Histoire gen. et systéme compare d, lanyucs Semites. Journal Asiatique.* NIII. 1839. «A Porigine l'espece lumiaine se trouva divisée én un certain nombre de famille, énonnement diverses les uns des autres, dönt chacune avait en partage certains dons ou certains défauts». «Elle est la gloire de la race sémitiquc d'avoir atteint, des ses premiers jours, la notion de la divinité».

[2] Goldziher: *.Mohamedanische Studien.* I. 1. fej.

Renan előtt a semita faj mintaképéül epén az izraeliták álltak. A zsidó hagyományban számtalan példát találunk a bálvány-imádásra és ha Renan szerint «depuis uae antiquité qui de passe tout souvenir le peuple hebrtu posséda les instincts essentials qui constituent le monotheisim» igaz volna, akkor mi szükség volt a 2-ik parancsolatra: «Ne legyenek idegen isteneid rajtam kívül?» Vallások keletkezése, hasonlóan a többi történelmi eseményhez, nemesik germinális fejlődés eredményei. Nem nőnek azok a talajból, a «faj»-ból, azokat emberek, körülmények irányítják. Épen az iszlám tanít arra, mennyire alá volt vetve dogma-története Mohamed személyes tapasztalatainak, élete apró-cseprő eseteinek. Aligha állítható oly határozottsággal, mint az történni szokott, hegy mindenütt, a hol a monotheis muß feltűnt, ott a polytheismus mint tökéletlenebb gondolkozási ée érzelmi forma háttérbe szorult és megszűnt. Nem a monotheis· mus felsőbbségében, hanem a monotheismussal párhuzamos egyházi szervezet s absclutismus és a bolitk>nismus szerit ja vissza a türelmesebb polytheismust. A hol ez a merev szeivezet megdől, a monotheismus is visszafejlődik és durva bálvány-imádásnak adhat helyet.

A monotheismus oly népekre is áthatott, melyek azt magukból fejleszteni képtelenek voltak. Átvettek új, idegen vallást, de saját, a íiéplélek minden zugába már begyökerezett hitük oly érzéseket és tudást fakasztott, a mely összenőtt az új hittel, annak részévé vált és azzal egybeforrva folytatta éleiét. Semminek sincs kezdete, semminek sincs vége. Csak változik, hasonul ehünik, hogy idegen köntös alatt «t változott viszonyoknak megfelelően mag színben újra feltűnjék. Az izraeliták az által, a mit át kellett élniök és szenvedniök, az istenség mélyebb és mindinkább tisztább fogalmához ért el. Ezért az ókor összes népei közül csak az izraeliták látták a földi eseményekben α világrend erkölcsiségét.[1] Ez a felfogás nem maradt elszigetelten a zsidó nép lelkében. Átment a szomszédokra és a keresztyén-zsidó-synkretitíizmussal elterjedt az egész világon. De vájjon csak a sémi és görög szellem kölcsönözte neki erejét? A budd hismus a távolból is éreztette hatását a zsidó, keresztyén, a zoroasteii és a nuslim vallással.

[1] Peschel: *Völkerkunde.* 303. 1.

Talán eléggé sikerült vázlati s előadásban rámutatni azon elméletek helytelenségére, a melyek a történelmi jelenségeket dissociativ tényezőkkel akarják indokolni. A talaj, az ember, az akarat, a történés és az adott állapot szerves együttélésben működik. Semmi jelenség nem áll magában, rém választható el környezetétől. A történelem életfolyamat; Hagy és tágas élettani törvények kereten belül szabadon halad. Nem vak véletlen vezeti menetét, de lépten-nyomon válaszutak előtt áll, hol zsákutczába torkollik egyik útja, mialatt a másik sietve halad, hol egymástól külön, hol összefonódva, egymásra hatva halmozódik. De senki sem taglalhatja okait. Tényezőit értelmi fogalmaink nem fedik. Az értelem kénytelen osztályozni és ez az osztályozás csak egy-egy szempontból történhetik. Az élet azonban nem hódol meg emberi szempontok elótt, osztályozást nem ismer. Jelenségei, mint a vegyi összetételük, mindig együttes hatások, kapcsolódások. Ezért minden igyekezet, mely azokat a logika dissociativ módszerével akarja taglalni, csődöt mond.

III. A faj és a népjelleg.

A háború előtt névíny évtizeddel indnlt meg a történelmi felfogás egyik iránya, a mely az emberi jelenségeket szintén hypothetikus osztályozási szempontból ítélte meg és tetszetőssége nagy sikert biztosított számára. A háború eseményeit aztán sokan teljes meggyőződéssel e tényező eredményének tudták be, mert a többi, többé-kevésbé mérhető tényező hite megrendült (a gazdasági, politikai, egyéniségi), míg ez rictió-szerűségénél fogva könnyebben csábított hitelre. Fz a tényező a faj.

A faj fogalma tisztán enberi, de nem választható el a természettől és a történelemtől. Logikailag körülírni azért nehéz, mert csak hatásait ismerjük, a mint az emberek tulajdonságaiban, tetteiben nyilvánul. Eddig még senki sem határozta meg mivoltát és a történelemben játszott szerepét csak állítások alakjában ismerjük. A franczia nép háborús hangulatát, lelkesedését, hazaszeretetét «faji» sajátságának tartják. A német lelkiismeretesség, k telességérzet: faji tulajdonság. Különböző

tulajdonságok ígv csak a faj különbségéből magyarázhatók. Nem hiszszük egy pillanatra semí hogy ez megfelel a valóságnak, hanem hogy a meg nem magyarázható jelenséget az emberi értelem egy szóval szereti takarni, a mely azt látszólag fedi, voltaképen, a mely mögött az elrejtőzik, l.ebbentsük fel a fátyolt és nézzünk szemébe az igazságnak.

Az emberiség mérhetetlen nagy tömegének több közös és több elütő sajátsága van. Ezeket a közös sajátosságoka4 összefogtaIhatjuk és az így nyert csoportot «faj» jelzővel illethetjük. Közönséges abstractio utján elért kategorizálás, a mely nélkül a tudomány el sem lehet. l>e az emberiség ilyetén való osztályozása nemcsak tudományos áttekinthetőség szempontjából történik, hanem azt a valóságban létező és hatásaiban nyilvánuló kategória gyanánt fogják fel. Ez teljesen téves és hibás megfigyelésen alapszik, nu rt az emberiséget és a föld természetét nyugvó jelenségnek, állandónak, maradandónak tartja. Az osztályozás elvonás segítségével történt, tehát nem tünteti fel az összes szempontokat, a valóságban pedig ez az elvonás nincsen; minden szempont éi vényesül, minden osztályozás összeolvad, kereszteződik és természetesen ellentmond egymásnak. Nekünk a t őrt t net író szempontjából kell a fajt megítélnünk, mevt azt akarjuk vizsgálni, mily mértékben befolyásolja az embercsoportoknak egymástól különböző természete (fajisága) az eseményeket.

Legelőször arra a kérdésre kell felelnünk, van-e faj. Van-e az embercsoportoknak olyan természete, a mely őket egymástól megkülönbözteti, a mely az egyes csoportok tagjaira lypikus azokat gondolkozóbban, akaratukban egyöntetű ténykedésre készteti? A történelem népeit vizsgálva e kérdésre igenlőiig kell felelnünk. Népeknek. embercsoportoknak sajátos jellege van, mely megkülönbözteti ókét más népektől, más embercsoportoktól, s gondolkozásukban, művészetükben érzévilágukban és akaratukban nyilvánul. Miből eredt ez a különbség, miből az egyfajú népek hasonlósága? Történelmükből. Együttlakás, közös foglalkozás, közös munka hasonló szokásokat, hascnló külsőt és Insonló lelki életet hoz létre. Minden küzdelmet az emberekkel és a természettel szemben együttesen vívnak meg; ez a küzdelem hozta őket össze egy

társadalmi csoportba és a környezet, akár földrajzi, a kár emberi, közösen érezteti hatását az emberekre. Más földrajzi táj alatt élő emberek, a kik más eseményeken estek át más népekkel kerültek háborús vagy békés kapcsolatba vagy vér keveredési viszonyba, külső megjelenésre, állami formára és szellemi képességre különbözők lesznek. Ha a történelem számtalan adatával non bizonyítaná ezt a különbséget, azaz a népek egyéniségét, akkor arra a fentiebb elsorolt tényezőkből maglikból kellene következtetnünk. Mert ezek hatása nyomtalanul el nem tűnhetik; ezek hatása nélkül nem jöhet létre változás nincs történés. A történelem teremtette meg a fajokat. Kezdet nélkül, vég nélkül a történelem formálja, másítja őket, a hogyan a szükség kívánja. Mint a zajló folyón a torlódó jégtáblák egymást horzsolják. simítják, úgy lökődnek a népek egymáshoz és a természet akadályaihoz. Egyik letelepül, mert termékeny legelőre, szántóföldre akad és mert nem üldözi már az ellenség. Ott hozzásimal a talajhoz és annak erejébe fogózva kifejleszt oly képességeket, a melyekre előbbi életmódjában szüksége nem volt. Szomszédjai is irányítják életét. Háborús támadásaikkal védelemre kényszerítik és a védelem szüksége, a birtoklás nehézségei nagyobb becset és értéket kölcsönöznek vagyonának, földjének, érzésbeli és szellemi javainak, azokat szorosabban fűzi magához és erősebben összeolvad velük. Semmi sem erősíti emberek kapcsolatát jobban, mint a veszély, M szétválasztástól való félelem. Míg addig anyagi okok (föld, fekvés, kényszer, alkalom) kapcsoltak egymáshoz családokat, embercsoportokat, most az ellenálld, a dacz a leghatalmasabb emberi tényező: az akarat szilárdítja meg az egységet, a közösséget, a faji hasonlóságot. Anyagi okok, a földrajzi lehetőségek egynyelvű népet idegen nép útjába sodornak. Azt vagy elpusztítják, tovább űzik, vagy leigúzzák. Összeolvadnak vele, hol az egyik, hol a másik szellem uralkodik, de végleg egyik egyénisége sem tűnik el. Mint a véső kivájja a sziklát, de maga is elcsorbul, úgy yérkeveredésnél mindkét fél megváltozik. A nyelvet sem veszik át változatlanul. Az idegen kiejtése más, gondolkozása más. Belevisz újabb szókat, újabb fordulatokat a maga nyelvéből, új ér/éneket, tulajdonságokat, a maga múltjából és ez új combi-

natióban érik a népet a történelem újabb eseményei. Jellege sohasem marid változatlan, erkölcsi és szellemi javait szüntelen bővíti, másítja, de nevét megtartja. A tudományos osztályozás a változatlanból indul ki, mert csak azt tudja felfogni és ha nyelvileg ítél. akkor a történelmi módszer szerint besorozza az illető népet a megfelelő kategóriába, holott az a nép történelmileg, képességei, tulajdonságai szerint már régen eltért attól az állapottól, íi melyben nyelvileg rokona^, ősei voltak.

A történetíró «faj» Ám csak határozott tomegképességekek érthet, tulajdonságokat, a melyek az illető népet jellemzik és a történelem eseményeivel szemben való spontán viselktdésében nyilvánulnak. Miként az egyes ember elhatározása visszavezethető gyermekkori benyomásokra, nevelésre és származásából fakadó vérmérsékletére és ebből megmagyarázható, ép úgy embercsoportok, melyeket a közös múlt egy beforrasztott, szintén magukon hordják a múlt benyomását, emlékét, azok tettei ebből a múltból megmagyarázhatók. De miként az ember elhatározása sem múltjának, származási körülményeinek egyetlen tényéből fakad, hanem az okok fokozatos egymásrahatásából és a közvetlen ok felkutatása által válik érthetővé: népek jellege sem származásukból, hanem csak egész fejlődésükből fejthető meg. A származást a nyelvtudomány módszere állapítja meg. Ez a módszer történelmi, a menynyiben megállapítja az egyes nyelvek történeti változását és levezeti alakjaikat a képzelt ősnyelvből. Ha eljárása történelmi is, mégsem áll tisztán történelmi alapon, mert czélja a nyelv életének megállapítása attól a ponttól kezdve, midőn az grammatikájában és szókincsében határozott faji osztályozási alakot nyert. De a nyelv nem jött készen a világra-, miként az azt beszélő népek sem, hanem még régibb elemekből alakult, melyek már nem tartoznak ugyanabba a kategóriába, a melybe az így fejlődött és határozott «ős nyelviét sorozták. Tulajdonképen folyton változik a nyelv és elemei mindenféle forrásból fakadnak, alakjait csiszolják a használat és az élet körülményei. A képzelt ős nyelv is úgy keletkezett, hogy több különböző nép összeolvadása hozta létre, fejlődött, mint minden élő szerv, aztán a népek szétválása után ki-ki új környezet-

ben új fejlődési iiányt vett. Az írás őrizte meg további gyors változástól a nyelveket, de ez a változás sohasem szünetelt. A nyelvtudomány sem tudja meghatározni a származást, csak egy igen régi időpontot, a mikor az egyes nagy nyelvcsaládok már kialakultak. Vájjon elfogadhatjuk-e ezt az időpontot és ez időpont etimológiai állapotát oly végleg(snek, hogy népek jellegét abból vonjuk le? A múlt képességei minden egyes phasisban változtak, kibővültek, a nép-tulajdonságok is folyton mások lettek.[1] A történetíró előtt csak az a faji osztályozás értékes, mely az események okozati kapcsolatának felidézésére segítséget nyújt. Az embereket nem nyelvi k származásuk, nem testi külsőségük szerint csoportosíthatja, hanem erkölcsi és szellemi képességük, akaratnyilvánításuk szempontjából. A történelem csak azokat az embercsoportokat tarthatja fajoknak, a melyeknél az eseményekkel szemben nyilvánuló emberi spontaneitás állandó potent rá, annak szigorúan körülhatároltónak, meghatározhatónak és okszerűleg az illető embercsoport történelmi fejlődéséből (gazdasági, társadalmi szerkezetéből, érzelmivilágából) megmagyarázhatónak kell lennie. Ez a történelmi fajiság nincs nyelvészetileg meghatározott származáshoz kapcsolva és nem tagad meg történelmi képességeket másszínű, más test- vagy fej-alkatú népektől. A faji sajátosságot a történelmi tényekből meríti, oly módon, hogy kifürkészi, mennyiben volt valamely tomegjelenség általános emberi, vagy helyi kisebb-nagyobb határok között mozgó embercsoportok sajátos viszonyaiból folyó okozat. Az anthropologiai osztályozásai .mely csupán a testi sajátosságokat veszi figyelembe, nem szolgálhat útmutatásul történelmi képességekre nézve. Mert a valóban meglévő képességek kifejtéséhez még a környezet és az idő, a kor adta alkalom is szük-

*A nyelvrokonság nem esik össze a fajrokonsággal. A nyelvet idegen nép néha bámulatos könnyűséggel elsajátítja. A népek elterjedése, keveredése,|[története~a"inaga útján halad, *a,* nyelv is a maga irányában fejlődik, még 'Jia [ellentétben áll is a történeti fejlődéssel. (Lepsius: *Nubische Grammatik.)* Vannak oly népek, a melyek nyelvileg két, sőt három részre ^Oszlanak, történeti cselekvésük azonban egységes. Néha a nyelv gyorsabban változik, mint más szellemi kincs. Számos vallási szokás, rítus, tág területeken teljesen azonos, nyelvileg pedig más és más nevek alatt szerepel.

fceges. Események létrejötte nem csupán a cselekvő »lány képességétől, hanem az alkalom, a tárgy minéműségétől és a kettő között fennálló aránytól függ. Az ausztráliak és közöttük a legkezdetlegesebbek, a tasmánok, a kik a durva kőkorszakban élnek, és azok gyér me kei. az összes európai tanulmánytárgyak iránt nagy fogékonyságnak. Hogy a történelemben nem játszottak nagy szerepet, az nem szellemi és erkölcsi alsóbbrendűségük eredménye, hanem a körülöttük lévő világ sorsából, elhelyezkedéséből magyarázható. Ha végzetük besodorhatta volna őket a népek országútjába, a hol a küzdelem, a szükség, a rablótámadás, a védelem értelmüket élesítette, erejüket szorosabb társadalmi összetartozással öregbítette volna, ma a tasmánoknak is lenne történelmük.

Az anthropologiai osztályozás megfelel a tudományos szükségletnek, mert a mérhetetlen embertömeget földrajzi kiterjedés és külső megjelenés szempontjából áttekinthető csoportokba sorozza. Ezek a csoportok azonban sohasem játszottak saját keretükön belül történelmi szerepet. Vájjon beszélhetünk-e a világtörténelemben a fekete faj vagy a sárga faj történetéről a nélkül, hogy ezek viszonyát más fajokkal, vér keveredését, gazdasági és culturalis ég üt t fejlődését ne tárgyalnók? Vájjon a világ történelme a fajuk között lejátszódó öntudatos történelem volt-e, mikor anthropologiai összetartozásukat csak a XVIII. század közepén kezdték megállapítani a tudósok? A valóságban anthropologiai osztályozás nincs. Azok a sajátságok, a melyek az egyes fajokat elválasztják, a történelem folyamán, a történelem (földrajz és események) által hosszú időn át jöttek létre és a történelem által tűnhetnek el. Vérkeveredés által történelmi időben is keletkeztek új fajok az Egyesült-Államokban, mások szemünk előtt haltak el. Ki pusztít ja őket a cult ura, az új gazdasági rend, Európa túlsúlya és gyarmatosítása. Életükre kihatással van a tőlük sok ezer mérföldnyire fekvő országok belső politikai élete és veisengése. Mások meghódolnak, beolvadnak, új nyelven, új anthropologiai köntösben folytatják életüket, mint ^él-Amerika keverék lakói. A történelem mindig ismerte az emberi öntudatban élő nép ellentéteket. A görögök a barbároktól

élesen megkülönböztettek magukat. Herodotus a «világ» történelmét a görög és perzsa faj küzdelmének tartja. Plató a hellének jellegzetes tulajdonságának a. tudás utáni vágyat a phoeniciaiákénak a pénz szeretetét, a thrákok és skythákénak a harczi bátorságát tartja. Tehát a fajokat psychologiaila, osztályozza. Aristoteles etnikai téren talál különbséget. A helléneket született uraknak, az ázsiaiakat rabszolgáknak tartja a kik ugyan képesek gondolkodni és művészi ügyességük van. de gyávák. Az európai barbárok bátrak, de a művészetben és gondolkozásban satnyák, ezért szabadok ugyan, de nem jutnak el állami szervezkedéshez és nem tudnak uralkodni szomszédjaik felett. A hellének, a kik Európa és Ázsia érintkező pontjain laknak egyesítik magukban a két tulajdonságot: szabadok, a legtökéletesebb állami formában élnek és valamennyi népen uralkodhatnának, ha egységes állammá tudnának összeforrni.[1]

Ez a megkülönböztetés tisztán tapasztalati megfigyelésen nyugszik és nem határolja a történelmileg kifejlődött népjelleget mesterséges, tudományos szempontból felállított abstract korlátokkal és nem tömi a speciális jelenséget oly nagyobb keretbe, a melyet szintén elvont szempont alkotón. A görögök nem voltak tudatában annak, hogy a perzsa barbárok velük rokon nyelven beszélnek, holott ezt a perzsa nyelvet számos görög tökéletesen ismerte. Osztályozásuk gyakorlati volt. mert a valóságot tükrözte vissza.

A modern f aj-elmélet írók az ókor népeinek is árja fajöntudatot tulajdonítanak. Ez árja faji öntudatban harczoltak a görögök és rómaiak a semita kelet ellen. De a perzsák, a kiket a görögök megvetettek, sokak szerint még tisztább árják voltak, mint a görögök; Gobineau a perzsáknak fogta pártját a görögök ellen és az egész görög történelemírást kérkedő hazugságnak minősítette. Az árja öntudat nem akadályozta meg őket abban, hogy a pún háborúkban a semita Karthago oldalán Róma ellen harczoljanak. Az egész történelem azt mutatja, hogy a faji öntudat nem tudományos osztályozásból fakadt,

[1] Aristoteles: *Politika.* I. 2. VII. 7.

hand» gazdasági, eulturalis és egyéni ellentéte-k határozták meg formáját és irányát.

A fentebbi fejtegetésekből kiderült, miként alakul a faji jelleg, hogyan változik vele párhuzamosan a nyelv, sőt feltehetjük, a testi külső is. Nem találtunk azonban arra példát, hogy szellemi képességek bármely faj anatómiai alkatában is nyilvánuljanak. Leginkább az agyvelőben kellene kimutatnunk azt az alkati különbséget, a melyet culturképes és primitív fajok között feltételezünk. Kohlbrugge 130 déli tengeri agy velőt vizsgált meg és eredménye végleg eldöntötte e feltevést. Az agyvelőben nem találhatni absolut faji jelleget, bizonyos változatok gyakoriságának rendszeres különbözése valószínűtlen és a faj meghatározása lehetetlen. Hosszú és beható vizsgálatok után sem sikerült a hollandi gyarmatok benszülöttei és az európaiak agy veleje között boncztani különbséget felfedezni.[1] Ugyanerre az eredményre jutott Mall a néger agyvelők vizsgálatánál. Sem nagyságban, sem a tekervények gazdagságában nem talált rendszeres különbséget. Valamikor nagyon divatos volt az agyvelő nagyságában és súlyában a szellemi képesség magyarázatát keresni. De[i] az agyvelő nagysága és súlya a test nagyságával áll arányban. A kistermetű japáni agyveleje kisebb a hatalmas patagóniáiénál, holott culturájuk fordított arányban áll e ténynyel. Mulattok agyveleje átlag nagyobb, mint az európaiaké vagy négereké, pedig Mondaini[2] kutatásai után eldöntóttnek tekinthető, hogy a mulattok a fehér és a néger faj mögött állnak physikai tekintetben, erkölcsi és szellemi színvonaluk alacsonyabb bármely primitiv fajénál. Találtak oly eszkimó agyvelőre, a mely súlyosabb volt egy ugyanolyan termetű európai ember agy velejénél. Virchow, a ki a Tűzföld lakóinak agyvelejét mérte, kiemelte ezek nagyságát és tekervényeík számát. Érre az eredményre jutott Martin, a ki a félig állatinak ismert pesera népet agyvelősúly szempontjából az európai mellé sorozta.

Ha az agyvelő súlya és tekervényei száma nem tünteti fel

[1] *Verhandl. kgl Akad. Wieaenech. Amsterdam.* 1911. Referat HI/2. 868. p.

[2] *La queatione dei negri.* 1898. 386. p.

a culturfaj és a primitív faj közt levő különbséget, akkor talán azt kellene hinnünk, hogy műszereink nem elég pontosak e különbségek megállapítására. Ezt kétségen kívül megczáfolják Virchow kísérletei. Az agyveló csak újabban vált az összehasonlítás tárgyává. Az inkább szembeötlő faji sajátságok az emberi test alakjában találhatók. A faj hívei kiterjedt mértékben éltek a testi különbségek hangoztatásával. A primitív embereket közelebb helyezték a majomhoz, az állathoz, mint a cnlturembereket. Ezt a következtetést a vizsgálat írugdóntotte. Az emberi fejlődés nem történik előre meghatározott úton, a melynek iránya a czéltudatos eltávolodás az állati formáktól, hanem a változás külső hatások eredménye, a melyek a *lehetőség* szerint formálják a testet. A használat és az elhanyagolás azok az erők, a melyek a test alakjára formáló hatással vannak és ez a használat nem. kor. lakhely, társadalmi helyzet, foglalkozás szerint változó.[1] A testnagyság és testsúly is e hatásoknak van elávetve.[2] Ranke a Gould-féle mérések alapján bebizonyítja, hogy azoknak az embereknek, a kik mechanikai munkát végeznek, feltűnően erős felső végtagjaik vannak, niíg a tengerészek, a kik lábaikat is erősen igénybe veszik, kifejlesztik, erősítik alsó testüket és végtagjaikat is. A nem mechanikai munkát végző emberek karjai, lábai gyengébbek, rövidebbek, törzsük megnyúlik, koponyájuk megnagyobbodik. Az előrehajlott testtartás következtében a nyakizmok húzása erősebb és ez nyújtó hatással lehet a koponyaalkatra.[3] A nyakizmok fokozatos atrophiája és a húzás (nyhülése után a koponya ismét lelapul és gyakran nagy fokban brachycephalissá válik. A primitiv ember, a ki a természettel irtózatos küzdelmet vív. testalkatában a cultuifajok mechanikai munkásaihoz áll legközelebb, és legtávolabb áll az anthropoid maj-

[3] Ratzel: id. m. II. 323., 328.

[2] Buschan: *Menschenkunde.* 46. old. és Pfitzner: *Sozialanthronologie. Siudien..* (Zeitschr. f. Morphologie u. Anthrop. 1002. 31. old 75.. old.)'

[3] Regnault: *Variations de Vindice ccphalique.* Bull. ét Mem. de la soc. d'anthrop. de Paris 1901. 147. p. Nyströni: *Formenverandcrung d. mcnschl. Schädels.* (Archiv f. Anthrop. 1902. 211., 317., 623.)

inuktól, melyekhez ellenben a nem-mechanikai munkát végzők közelednek. Ranke és Weíssbach hangsúlyozzák, hogy a néger hosszú karjaival és még hosszabb lábaival az állati külsőtől távolabb áll. mint valamely európai tudós.

Azok a testi sajátságok, a melyeket primitív népeknél találunk és a melyek folytán hajlandók vagyunk őket az állatokhoz sorozni, fehér emberfajtáknál is elég gyakoriak, de alig van alkalmunk elegendő meztelen testet látni, hogy előítéletünket megmásítsuk. A lapos, beütött orr, a prognathia épen ohóly gyakori primitív, mint culturembereknél. A prognathia gyakoriságát a Welcker-féle táblázat mutatja. E szerint kiugró állat jellegzetes népek között «az új-italiaiak s a hollandiak, a brazíliaiak és a hottentották mellett állnak és a régi Eóma világhódító lovagjai után szorosan az eszkimók következnek dolichocephalis koponyájukkal».[1] A brachycephalis listán nem kevésbbé különös kép tárul elénk. A tatárok és kalmükök, az áll kiugró állása tekintetében, messze felette állanak culturában a németeknek és olaszoknak. A népvándorlás germán koponyái között számos prognáthalakú találtatott és Kollmanu a pápuák koponyájával hasonlította össze ezeket, sőt volt egy oly germán koponya is, a mely teljes 8% volt prognáthabb a pápua-typusnál. Welcker mérései szerint a germán koponyák 43%-a prcgnath.[2] Virchow[3] ismételten rámutatott, hogy gyakorlott craniologus sem tudja a koponyából a fajt meghatározni, kivéve, ha más adaték is szolgálatára állnak.

Azt meríthetjük a fenti adatokból, hogy a testnek még a

[1] Kollmann: *Beiträge zu einer Kraniologie d. europ. Volker* (Archiv, f. Anthrop. NIII. 1881.)

[2] Arra nézve, hogy mennyire megbízhatatlan a koponyamérés tudománya, jellemző a következő eset. Paris egyik temetőjében tömegsírra bukkantak, a melyről az a hír terjedt el, hogy az 1814-iki ostrom alatt elhalt szövetséges katonák csontjait tartalmazza. Egy híres craniologus megvizsgálta a koponyákat és meghatározta, hogy finn, baskír, kalmük eredetűek. Az orosz hadsereg nemzetiségeiből kerülhettek ki. Később azonban kiderült, hogy a tömegsír csupán, asszonyokat takart, a kik 1832-ben a cholerának estek áldozatul. Hertz: *Hasse u. Kultur 52.J*

[3] Virchow:R*assenbildung u. Erblichkeit.* Festschrift fur A. Bastian 1896. 25. old.

csak tudományos kutatások, mérések szolgálatában álló részei, az agy velő, a koponya alkata, a termet sem határozhatnak mégoly osztályozást, a mely a történelmi ítéletnek faji jellegével segítséget, támpontot nyújthatna. Helmolt világtörténetét faji alapra helyezte, holott ez a történelmi beosztás nem folyhat az események menetéből, hanem elvont tudományos speculatióból. Az események nem a faji fejlődéssel haladtak párhuzamosan. Ha tudományos ítéletek is annyira ellentmondanak a kísérleti tapasztalatoknak, akkor elvárható, hogy a fajnak azon meghatározása, a mely nem mérésekre, hanem a szemmértékre, a látásra támaszkodik, mennyire ingadozó lehet. A faj meghatározása a látás nyomán a leggyakoribb; gyakoribb, mint hinnők, mert szokásból annyiszor rabjai vagyunk érzékeink prsedestinált ítéleteinek, hogy tévedésünknek ritkán jövünk tudatára. Chamberlain a germán typust, a germán fajt következőkép határozza meg: «Grosse strahlende Himmelsaugen, goldenes Haar, die Riesengestalt, Kbemnass der Muskulatur, der längliche Schädel (den ein ewig schlagendes, von Sehnsucht gequältes Gehirn aas der Kreislinie des tierischen Wohlbehagens nach vorne hifaushämmert), das hohe Antlitz (von einem gesteigerten Seelenleben zum Sitze seinem Ausdrucks geformt)». E meghatározás kifejezési módja is ingadozó és bármely más fajra alkalmazható, de egyes részleteit, a mennyire megfigyeléünk terjed, tévesnek kell minősítenünk. Woltmann[1] Italiában és Francziaországban nagy fáradsággal kutatta a germán typust. Legjobb esetben keverékfajokat talált. Ő maga is hajladónak látszik e keveredést elismerni és a germán és Földközitengeri faj kevert typusának tartja Luthert. Goethét, Beethovent, Michel Angelut, Raphaelt, Dantet, Shakespeoret. Nézete az, hogy egész Európában a germán faj hozta létre a civilizatiót és ha Dante, Raphael, Luther stb. nem tiszta germánok, a keveredés ellenére is lángeszek. (113. old.) Csodálatos, Woltmann azt állítja, hogy a germán faj a barnás földközi fajjal való keveredés által rosszabbodott és szellemileg is silányabbá

[1] Woltmann: *Politische Anthropologie.* 1903. 112., 250. és *Die Germanen u. die Renaissance in Italien.* 1905. *Die Germanen in Frankreich.* 1907.

vált. Mily kár ezekért az emberekért! Mit végezhettek volna, ha tiszta germánok maradhattak volna!

Miben áll ez a germán typus? a szőke hajban? a kék szemben, a hosszú fejben? Woltmann azt mondja Petrarcáról, hegy «eine Augen seien in jewm hellen graugelben Tun gemalt, der in den älteren Zeiten immer eine blaue Farbe angeben sollte». Ily erőszakos eljárástól sem riad vissza. Talán az olasz festők nem ismerték a kék színt és a szürkés sárgával a kék színt akarták visszaadni? Ha Woltmann már egyáltalán nem talál kifejezett germán jelleget valakinek arczában, akkor tmagas termete», «kellemes szemei», «szép haja», a «germán faj arczvonásai» (melyek azok?), «sápadt \agy piros arczszín» elégségesek ahhoz, hogy a germán leszármazást igazolja.* Ily eljárás természetesen sok ellenmondást von maga után. Wolt-. mann a pápaságot és a franczia forradalmat a germán szellem tetteinek ismeri, Chamberlain szerint Loyola^és Kapoleon az antigermánság megszemélyesítői (853. old.). Gobineau a keltákat lázongó népfajnak tartja, ezért a forradalom szabadsághőseiben keltákat, a conservativ nemességben germánokat lát. Emerson a normann fajban találja Anglia conservativ imáit és az Amerikába kivándorló forradalmi, elégedetlen angolokban a szász elemet.

Ha Woltmann fent ismertetett tiszta germán faji vonásait meg akarjuk találni Európa nagy férfiainak arczvonásaiban, az elmélet képzeleti volta rögtön szembeötlik. A géniek fejalkata a legtöbb esetben nem felel meg annak a képnek, a melyet róluk Chamberlain festett Bismarck, Luther,[3] Laplace, Napóleon, Pascal, Raphael, Beethoven, Haydn, Schubert koponyája brachycephalis volt, sőt ama túlzottan brachycephalis, a mely-

[1] A szőke hajszín és a kék szem, a világos arzbőr minden déli és keleti népnél nagyszámban előfordul. Részletesen 1. Zollsehari: *Das Rassen problem.* 67. 1. A magas termet sem germán, sajátság, mert az olaszok, spanyolok annyira germán vérrel vannak keverve, hogy termet üknek ennek folytán magasabbnak kellene lennie, mint az indiánok, kafferek és araboké. A termet a foglalkozás, életmód, klíma és talaj eredménye; minél távolabb laknak az egyenlítőtől, annál magasabb termetüek a népek. 1. Zollsclmn: id. m. 78. 1.

[2] Hertz: *RASSE. u. Kultur.* 81

[3] Hertz: id. m. 82. s& .

nek indexszáma 85-tel kezdődik. Schiller feje 84, Kanté 88.5, Hammerlingé 85.3, Schopenhaueré 86. Leibnizé meg épen 90.3 indexszámot mutat. A nagy termet szintén, nem illik a lángeszekre; a legtöbb a közepes testmagasságot sem érte el, úgy hogy a kis termetet már a génié jellemvonásának akarták tartani. Ugyanezt hozhatni fel a haj, szem és bőr színéről is. Goethe és Beethoven kortársai számos adatot őriztek meg, a melyek külsejüket a legkisebb részletekig ismertetik. Goethének fekete haja, barna szeme, sárgás, később kifejezetten barna arczszíne, ferde, sárga fogai és görbe orra volt, a mely egyik antisemita kortársában gyanút keltett származása felől. Termete nem volt túlságosan nagy, de testtartása egyenes. Beethoven kistermetű és kövér volt, fekete drót szerű, bozontos hajú, szemeinek színe sötét. Arcza csúnya volt és álla erősen előrenyúlt (prognath), homloka átnyúlt koponyájára, orra vastag és lapos volt. Beethoven arczvonásaiban könnyen néger vonásokat találhatni. Vájjon rá illik-e a Chamberlain vagy a Woltmann-féle germán génié meghatározása?

A typus meghatározását ma végképen dilettáns játéknak tekinthetjük. A külső, az arczkifejezés sem faji hovatartozást, sem szellemi képességeket nem árul el. E dilettantismus oly mélyen gyökerezik a művelt és féltudós körök gondolkozásában, hogy'nem tudunk ellene eléggé tiltakozni. Schrader azt mondja,[1] hogy az indogermán ősnép fogalmától mindent távol kellene Í ártanunk, a mi valahogyan az anthropologusok által felállított «f aj »-foga ló m rá emlékeztet. «Nagyon valószínű, hogy már az indogermán ős nép testileg különböző törzsekből és emberekből állt». «Mindig és mindenütt új népek keletkeztek a régi népekből való összeolvadás vagy leigázás, felszívódás által». Hart mann E. az árjákat nem tartja ősnépnek, hanem a tudós dolgozószobája találmányának. A fajiság elvét a legnagyobb elmék elvetették. Pott A. Fr., Müller Miksa, Schrader megsemmisítették az «árja»-imádást, Post, Ihering, Müller Fr. ős Eatzel a fajelméletet határozottan tagadták. Müller Fr. röviden így fejezte ki magát: «Rasse ist eine leere Phrase, em purer Schwindel». Ratzel több helyen nyilatkozik a faj kérdé-

[1] *Die Tndogennanen.* 1911. 15. old.

séról, legtalálóbban akkor, a mikor kijelenti, hogy: «Die hat mit dem Kult ur besitz an sich nichts zu tun». Wundt W.[1] ítélete így hangzik: «Wenn es etwas gibt, was die Anthropologie als feststehende Tatsache erwiesen hat. so ist es in der Tat dies, dass die Eigenschaften der menschlichen Phantasie und dass die Gefühle und Affekte, die d-\s Wirken der Phantasie beeinflussen, bei den Menschen aller Zonen und Länder in den wesentlichen Zügen übereinstimmen». Jodl Friedr.[2] azt mondja: «Kein verhängnisvollerer Wahn ist denkbar und keinen haben wir entschiedener zu bekämpfen, als denjenigen, welcher die sittliche Tüchtigkeit oder die moralische Schlechtigkeit zum angeborenen Erbteil einer bestimmten Rasse oder Nation macht. So gewiss die sittlichen Begriffe auch ihre nationalen Färbungen haben: das Gute ist immer -ind überall ein Erworbenes. Es gibt keinen Menschen und keine Nation, welchen der Zugang zu ihm durch ein Verbot der Natur versagt wäre, wie es keine gibt, denen es als müheloses Geburtstagsgeschenk in die Wiege gelegt worden wäre».

Az ember testi sajátságai folytonos változásnak vannak alávetve. Ezek a változások az élet körülményeiből folynak. A szemmérték után fajt meghatározó dilettáns ezekről a változásokról nem vesz tudomást. Főképen az arczj3an látja a fajt kifejezve. Az arcz formáit befolyásolhatják külső körülmények. A rágó izmok kifejlődése oly embereknél, a kik keményebb, szívósabb étellel táplálkoznak megváltoztatja az arcz és a koponya alakját.[8] Mily más okokra vezethető vissza oly jelenség, a melyet a fajiság hívei a származásban keresnek *t* A hasított mongol szemet a bajorok között is megtalálták Ranke és Drews. Az arcz puhább részét cly mozzanatok befolyásolják, a melyeknek a származásához közük nincs, hanem társadalmi természetűek:' az utánzás, a hasonulás. Az aicz-izmoknak bizonyos határozott egyirányú használata folytán azok bizonyos irányban fejlődnek, más irányban elsatnyulnak.

[1] *Völkerpsychologie.*
[2] *Wesen u. Ziele d. ethnischen Bewegung.* 22. old.
[3] Ranke id. m. II. 139—248.

mimika, a beszéd ily módon hasonlóságot hoz létre az együttlő emberek között. Házastársak alkalmazkodás révén egynáshoz hasonlóbbakká válnak, mert egymás taglejtését, arcznozdulatát, beszédmodorát utánozzák. Hasonló ez a jelenség nyelvi hasonuláshoz. Együtt élő elemek hasonló kifejezécket, fordulatokat használnak, kiejtésük is azonos. A quakereu't nemcsak orrhangú monoton beszédjükről, bibliai kifejeeseikről, hanem járásukról, kimért, komor mozdulatukról s középen elválasztott, olajjal lekent hajukról, égnek forduló zelid szemeikről lehetett megismerni. Ezek voltak az amerikai ngol bevándorlás úttörői és mai napig megtaláljuk nyomukat, New-England államok egyes lakosainál. Mindenki tapaszalhatta, hogy városkája lakosait vallás szerint megkülönböztethette arczkiiejezésükből. Idegen, a ki új környezetének nyelvét tökéletesen akarja elsajátítani és származását egy lehetőleg pontos kiejtés és az illető nép szokásainak megfelelő gesticulatio mögé elrejteni, már egy-két év alatt külsőleg elváltozik, áthasonul. A ruházkodás, a divat is nagyban hozzájárul a külső megjelenés jellegéhez, de tagadhatatlan, hogy a hozzásimulás akarata különösen az arczban, de testtartásban és mozdulatokban, járásban is a legtöbb alkalommal bámulatos változást idéz elő. Utazók, tudósok, a kik valamely exotikus idegen nép lelki életét nagy szeretettel tanulmányozzák, lassan közelednek ahhoz a néphez és életmódjukat is kénytelenek követni. Ez aztán úgy tűnik elénk, mintha teljesen assimilálódtak volna. Ez a környezet beolvasztó hatása. Minden város rásüti lakóira egyéni bélyegét. A kisvárosi, a tengeri kikötőbéli lakos más egyéniséget mutat fel. Minden nagyobb közösségnek megvan a maga faji typusa.[1]

«A nehézkes angol néhány év alatt elsajátítja az amerikaiak

[1] A varosoknak is van physiognomiája. Ez építkezésükben nyü-\a,nul. Gregorovius Athén történetében azt írja, hogy* a városok űzőn nép arczképét hordják, a mely őket felépítette. A német kőházak, falak, templomok, varosházak teljesen más képet mutatnak, mint a magyar nagy faluk és városok. A nemzeti jelleg, mely a történelemmel párhuzamosan fejlődött, préselődik le az építkezésben. Az építkezés egyébiránt az illető nép cultúrfokát is megvilágítja. V. o. Batzel *Anthrop.* II. 290.

élénk tekintetét Amerikában írja Bagehot,[1] — az ir és a német is megtanulja, a többi angol sajátságokkal együtt». Ugyanezt a mimikái áthasonulást tapasztaljuk a zsidókon. A ghettóban, tiszta zsidó környezetben élő zsidók őseik szokásaihoz, nyelvéhez, hajviseletéhez hűen, az eredeti zsidó (nein mindig semita) typust mutatják. De azok, a kik a ghettóból kikerültek és társadalmi helyzetük folytán másfaj úakkal, keresztyénekkel élnek együtt, oly fokban veszik fel ezek mimikai külsejét, a mily mértékben be akarnak olvadni. Leszoknak heves, drámátikus taglejtésükről, éneklő hanghordozásukról és ha igyekeznek azon, hogy destructiv, analysáló bírálgatásukat elnyomják, sem külsőben, sem gondolkozás ük Da n a zsidó typus nem fog a felszínre kiemelkedni. Ehhez járul, hogy a valóság eltüntetése, a mely őket mimikájuk elváltoztatására bírta, továbbra is arra ösztökéli őket, hogy keresztyén társaságban forgolódjanak, sót a zsidó typus, a mint az kiejtésben, mozdulatban, arcz vonások Dán nyilvánul, nem lesz többé rokonszenves előttük. Természetesen keresztyén családból nősülnek, mert az élet e fontos lépését, az élettárs választását, sokkal mélyebben meghatározza az egyéni assthetikai ízlés, (a mely a fenti átváltozási akarattal már kijelölte irányát), mint anyagi tekintetek.[2]

Az átváltozásnak számos példájával találkozunk a legkülönbözőbb népfajoknál. Minden átváltozásnál elsőrangú tényező az akarat. Bűnt áru Adachi azt állítja,[8] hogy Japánban élő európaiak japán 8 r ez vonásokat kapnak. Hasonlóképen európaidsodnak primitív népek, ha az európai culturát elsajátítják. Piemontban az ötszáz év óta elzárkózottan élő Waldensi községek a kornyék katholikus lakosaitól élesen megkülönböztethető sajátságus typust őriztek meg.

A typus, a faji külső sem állandó, akárcsak a divat, úgy ráltozik. Nagy, tekintélyes férfiak utánzásra késztetik azokat, a kiket bámulatra ragadnak és a kik legalább külsőleg hasonlók akarnak lenni hozzájuk, így terjedtek el Németországban a Bismarck, Nietzsche-arczok. Újabban a Hindenburg-bajusz.

[1] *Urpsrung d. Nationen* (ung. Physics & Politics.). 44. old.
[2] V. ő. O. Weininger: *Geschlecht u. Charakter.*
[3] *Zeitschr. Morph. u. Anthrop.* 1903. VI. 28.

A borotvált arcz, mint angolt utánzó mimika, a fölényes, unott gestusok, bármpnnyire idegenek, az eredeti faj lényének, a külsőben élesen megkülönböztető jelleget kölcsönöznek. E divatok aztán emlékben maradnak és alkalomadtán felújulnak.[1]

A külső nem fedi semmiképen az ember belső, szellemi eletét és legkevésbbé sem határozza meg azokat a képességeket, Λ melyeket a történelem folyamán nyilvánít. A faji képességek nem jelenthetnek absolut értéket, mert azok a történelem különböző szakaiban, a világ összképéhez képest vagy érvényesülnek vagy sem. E mellett sohasem állandók, tehát összeségüknem oly határozott mennyiség, a melylyel tetszés szerint, számolhatni. Belefonódik a fobbi történelmi tényezőbe, azokkal mintha vegyileg össze volna forrva és nem lehet alávetni 'dissociativ szemléletnek. A történelemben minden folyik. A «faj», a hogyan a történelem együttélés által embercsoportokat sajátos szellemi és erkölcsi tulajdonokkal látott el, nem szól bele külön, a többi tényezőktől elválva a további fejlemények irányításába, hanem a niint egy négyes accordot nem az egyes hangok mechanikai összessége húzza létre és ez az accord teljesen más, mint a négy hang együtt, ép úgy a történelmet nem érthetjük meg a «tényező» mechanikai bonczolása által. A történelmi faj-képességek értéke időről-időre változó. A német népet földrajzi helyzete arra kényszeríti, hogy erős centrális kormányzat alatt álljon, különben gyenge, körüllakó szomszédjaival szemben. Történelme azonban jó ideig nem a

[1] Vámbéry Ármin, a ki a legtöbb európai és ázsiai nyelven egyforma tökélylyel beszelt, teljesen más hanglejtéssel, mimikával bí'bz.őlt angolul, mint törökül vagy németül. Angolul könyvből tanult, az angol földrajzírók stylusát sajátította el, azután Londonban a tudósok és politikusok körében elsajátította ez osztály nyugodt, udvarias, határozott beszédmódját és higgadt mimikáját. Angol társalgását idegen, más környezet behatása nem zavarta, mert alsóbb osztálybeli angollal nem érintkezett. Törökül a konstantinápolyi efendi-világban tanult és holta napjáig annak mesterkélt, fmnmkodó és declamáló stylusát, affectált arozmozdulatait adta vissza — de csak ha törökül beszélt. Német társalgása mindvégig magán hordta a falucskabelí lágy, kissé éneklő zsidó-németség minden jellegét. Ezt önmaga is tudta és büszkélkedett, hogy minden nyelven a maga melódiájával beszél.

ccntralismust, hanem a decentralisatio jelében folyt le. Okai ismeretesek. Hatását tapasztaltuk a német nép magas, több forrásból táplálkozó cult arájában, kicsinyes életmódjában, romantikus, speculativ gondolkodásában. A helyi patriotismus mélyen gyökerezett a nép lelkében. Az egyes német törzsek jobban különböztek egymástól mint a franczia valamely német törzstől. A helyi focusokból kiinduló nemzeti érzés nem jutott el az összbirodalom szervezetéhez. Vájjon az az .erő a melyet ma sajátlagos német képességnek tekintenek és a mely oly sokat jelentett a világháborúban: a szervezés, a szervezkedés, nem volt-e meg az egy-két századdal ezelőtt élt németségben? Szerzett faji jelleg ez, vagy csak szunnyadt és az akkori állapotokban nem tudott érvényesülni? Annyit bátran mondhatunk, hogy egy időben érvényesülő képesség sikertelen lesz más körülmények között, miként az egyesembernél tapasztaljuk. A sentimentalis, romantikus természet meg fogja hódítani a szíveket, ha környezeti jólétben él és magas philosophiai .műveltséggel rendelkezik. A művész, a tudós lángesze csak jóakaratú eszményi társaságbari fogja babérait arathatni. Rideg katonai és hivatalnoki szellem érdek nélkül fog mellette elhaladni. A polgári fukarság és szűkkeblűség nem tudja megérteni, hogy az ékiratok megfejtéséhez több fáradság, nagyobb lángelme kellett, mint egy város apró-cseprő ügyeinek lelkiismeretes ellátásához. A katona nem érti, hogy művészi alkotásnak gondolatban való leszűrődése több testi és lelki szenvedést kíván, mérhetetlenül nagyobb akaraterőt, férfiasabb lemondást követel, mint a harcztéren való hősködés és éhezés. Kétségtelen, hogy anyagi meggazdagodáshoz közönséges emberi ész sem szükséges. És a siker menynyire különböző! A történelem a képességeket nem absolut értékükben, hanem a siker szempontjából mérlegeli. Minden siker magában hordja jutalmát; az ^lesett hősökről nem veszünk tudomást. Azok a képességek, á melyek valamely kedvező korban és helyzetben sikert aratnak, más helyzetben áthidalhatatlan akadályt alkotnak. A szervezkedés mindig eleven erőt adott minden életjelenségnek. A történelem is ezt igazolja. De ez az erő nem egyformán érvényesült. A mikor a földön még nem uralkodott a «nagy szám», a szervezés nem

volt annyira szükséges és nem volt oly befolyásos tényező Az emberiség haladása nemcsak a térben, hanem a számban is nyilvánul. Az emberek száma az utolsó században hihetetlenül megnövekedett, egyes országok lakossága négy-üt szőrös re emelkedett, Amerika Egyesült-Álla ma ina k lakossága ma meghaladja a 90 milliót. Ugyanily arányban növekedett a számtényező az összes emberi viszonylatokban. A XVII. században 40,000 főnyi hadsereg világot verő hatalom volt, a Waterlooi csatát 80,000 angol és német katona vívta meg körülbelül ugyanannyi franczia ellen, a csatatér oly kicsi volt, hogy Napóleon ágyúval czélba vehette Wellingtont, az angolok pedig látcsővel szemlélték a franczia császárt, a mint az kis asztalnál a térképeket tanulmányozta. Lovas futárok könnyen közvetíthették a tábornok parancsait. Az ütközet reggeltől estig tartott, az éj folyamán Gneisenau már üldözte a szertezüllött franczia sereget. Az emberi tudás mérete itt fokozatosan nőtt kLszűk terjedelméből oly sokoldalúvá, nagy tömegűvé, hogy azt egy emberi elmj át nem tekintheti. Munkamegosztásra volt szükség. Már ez is szervezés. De egyet len szakmán sem uralkodhatik teljesen az emberi elme, hav* azt nem osztályozza. Kategorizálja, elrendezi különböző szempontok szerint, mnematechnikai rendszert épít fel, hogy az adatok tömkelegében gyorsan megtalálja a szükségest, a gondolatok összefüggését ellenőrizhesse az illető tudományág vagy segédtudomány' legrejtettebb zugaiból szerzett bizonyítékok, czáfolatok sorával. Mindenütt a nagy szám uralkodik, a fejlődés, haladás a kapcsolat nélküli homogeneitásból az összefüggő heterogénéi t ás felé * (Spencer). Az emberi elme a nagy szám korszakában csak a szervezés, a beosztás, munkamegosztás útján tud érvényesülni. Az a nép, a melyet történelme arra tanított, hogy a lelkiismeret, a kötelességtudás, a közért való önfeláldozás

[1] Tekintettel arra, hogy a közvélemény azt tartja. Spencer és a modem természettudomány vetette fel és hozta a történelemtudományba az evolutio gondolatát, meg kell jegyeznem, hogy a genetikai felfogást és az evolutio tanát már Herder hirdette: «Von einfachen Gesetzen, sowie von groben Gestalten schreitet die Natur ins Zusammengesetztere, Kunstliche, Feine». (Ideen 2. I.) Utána Lamarrk, von Baer és Spencer bővítették az evolutio elméletét.

érdem és melyet ez a hit vigasztal az életben szenvedett sikertelensége felett, az veszély nélkül alkalmazhatja a szervezést, az hiba nélkül fog működni. \z állami gépezet minden kereke a maga munkáját végzi, a köz érdekében, visszaélés nem zavarja. A szervezés nem indulhat ki egy mozgató egyénből, a nélkül, hogy alkalmas nép annak minden követelményének meg ne feleljen. Századok kellenek ahhoz, hogy valamely népben azok a tulajdonságok kifejlődjenek, a melyek a szervezést lehetségessé teszik. Ezek a tulajdonságok azonban nem a szervezés czéljából fejlődnek, mert arra előreláthatólag szükség lesz, hanem vagy a viszonyok maguk teszik a népet alkalmassá rá, vagy indirtct okok késztetik erre. A kis szám felett a lángész könnyebben uralkodik; szervezettségre, mechanikai munkateljesítésre nem szorul: a kis szám korszakában a szervezett elem, a mely egyéniségének jórészét alárendelte, felsőbb akaratnak és ezt kellőleg ki nem fejtheti, nem jut fölényre kevésbbé szervezett, de egyéni éleslátással, akarattal biró, és génié vezetése alatt álló néppel szemben. A fejlődő cult ura, a jelenségek heterogénéitása kedvez a közepes, engedelmes, kötelességtudó és szorgalmas embercsoportoknak; a szervezett erőn a lángész nem tud diadalmaskodni többé.

A fent felvetett problémából az a kérdés folyik: maradandó-e a faji sajátosság, vagy változó, és mennyiben tud valamely sajátság érvényesülni a különböző korszakok sajátos viszonyai között. A faji kérdés ilyetén való vizsgálata helyett eddig meg nem vizsgált osztályozásokkal dolgoztak és légtöbbnyire összetévesztették'a valóságot a mesterkélt elméletekkel. Fajon hol nyelvészeti beosztást, hol anthropologiai különbségeket értettek. Ezek a történelemre teljesen hatástalanok.

A legérdekesebb képet a történelem folyásáról «faji» képességek szerint (robirieau festette[1] és habár elméletét halomra dönti, hogy a nyelvi. osztályozást összecseréli az anthropologiai osztályozással, hogy tetszése szerint lefejtse belőlük a történelem menetét, tekintélye ma Európában oly nagy és el-

[1] *Essai sur Vinéyalilé des races humaines* (először 1853 azóta sok kiadásban).

terjedt, hogy nem kerülhetjük el a behatóbb bírálatot. Gobineau faj-elméletét kezdetben Németországban kapták fel (Wagner Richard) és egymásután alakultak Gobineau-egyesületek, a melyek költségén műveit lefordították és commentárokkal látták el. Francziaországban nem vették észie irodalmi munkásságát, csak miután híre Európában elterjedt, kezdtek faj-elmélete iránt érdeklődni. A tudományos körök rövidesen elvetették gondolatait és kimutatták módszeie gyengéit. Az irodalmi ízlés elítélte stylusát és lebecsülte jelentőségét. A mint rendesen történni szokott, senki sem lehet próféta a maga hazájában: Gobineau elmélete, miután végleg letűnt nyugaton, félszázad multán feltűnik nálunk, hogy bűvkörébe vonja a lelkes és jóhiszemű olvasókat. Gobineau tudása oly tágas és sokoldalú, hogy bámulatra ragad és könnyen hajlandók vagyunk magunkat vezetésere bízni a tudományos tények labyrinthusában, de ha állításait egyenkint vizsgáljuk és az azokból levont következtetéseket szembeállítjuk a könyörtelen tényekkel, akkor nem tqláljuk egyik bámulója,[1] Friedrich Fi. ítéletét igaztalannak. Gobineau egy «Universal-Dilettáns» (81. old.), a kinek ép azon iskolázottsága nem volt meg, a mely a legszükségesebb lett volna elmélete számára: a történelmi módszert nem ismerte. Nem törődött a forrás-kritikával és az adatokat tetszés szerint elhiszi vagy elveti vagy megmásítja. (85. old.) Gobineau nemcsak nem vesz tudomást arról, hogy a. Szentírásnak forráskritikája van, hanem elutasít minden szempontot, a mi ellenkeznék az Ó-Szövetség szigorúan szószerinti értelmezésével. (89. old.) «Polyhistor létére nem tudja, hogy a középkoron át latin oklevelek járták» (103. old.), de ő, «a ki a középkort oly módfelett dicsérte, nem ismerte annak lényét»· (83. old.) Számtalan ily kivételt gyűjthetnénk össze, a melyek különös fényt vetnek Gobineau tudományosságára, de e hibák eltörpülnek elméletének alaptevedése mellett. A történelmet a fajok keveredésének tartja. Minden faj örökkévaló és változatlan; ha lakhelye ősidőktől fogva más égöv alatt lett volna, változatlanul az maradt volna. A fajt sem a föld felülete, sem a, klíma, sem a történelem nem befolyásolja, ellenkezőleg a

[1] *Studien über Gobineau.* 1(J16.

fajdból indul ki minden. Ez a «faj» állandó, önálló potentia, a mely csak a vérkeveredés által változhatik és ez a változás csakis romlás, pusztulás. Mily egyoldalú és gyerekes képzelődés, a melyet csak az tesz érthetővé, hogy Gobineau saját fajiságát a nevelés, a környezet és a jobb belátás hiánya hozta létre. «Ez a könyv azon ösztönök kifejezése, melleket születésemmel hoztam a világra.» Könyvét a szabadelvűség ellen írta, mely kritika tárgyává tette a vallási hagyományokat, a főúri előjogokat, és egyenlővé akarta magát feltolni a származás bajnokaival. A nemesség megmentésére készült ez a könyv, hogy ismét régi fényében ragyogva leigázhassa a fajilag alárendelt ember tömegeket. A «haza» fogalmát «kanaáni torzszülöttének tartja, a mit a semiták erőszakoltak az árjákra. A hazafiság, a közért való önfeláldozás szemében hazugság, csak a «faj» tisztasága az, a mi szent, a miért mindent fel kell áldozni.

Gobineau faj-elmélete röviden a következő: Az ősember (Adamite I. 149.)[1] fajiságát nem ismerjük. Az embereknek másodfokú keveredése három élesen megkülönböztetett és állandó fajt hozott létre, jelesül a fehér, a sárga és fekete fajt. E-három fajnak egymásközötti keveredése quartenärr-fajt létesített. (T. 149—154., 217.) A történelemben jórészt ilyen negyedrangú kevert fajokat találunk. A «tiszta» fajban a logika az összes emberekre nézve azonos, (I. 89,J ezért intézményei harmonikusak és nem keltenek ellenmondást. Ha azonban a faj keveredik más fajjal, úgy a hozzákeveredett vérrel a logika egyöntetűsége is megszűnik és a faj összes képviselői már nem fognak egyformán gondolkodni. Ez a faj elsatnyulását vonja maga után (degeneration I. 24., 34.). A vér sokfélesége a nézetek sokféleségét eredményezi és ez viszályt, forradalmi irányzatot szülés végül a nép pusztulását idézi elő. (1. 401.) A kevert fajok jelleme elmosódott, változékony. (II. 257.) Gobineau elméletét «chemiai történelem»-nek nevezi (II. 251.) holott épen — a chemiai compositumok teljesen mások, mint alkatrészei, — az embereknél a vérkeveredést és vele a gondolati egység felkavarodását mégis mechanikailag képzeli. A vér-

[J] A lapszámok az 1884. I. köt. párisi kiadásra vonatkoznak.

keveredés elméletében oly vakon hisz, hogy sem a történelem, sem a földrajz, sem a maga korának élete nem nyitja ki szemeit. Valamely nép sorsát nem a környezet (I. 87., 55.), nem az erkölcs (I. 8., 13.), nem a kormányzat (I. 39.), nem a vallás vagy vallástalanság (1.13.) intézi, hanem egyes-egyedül vérének tisztasága vagy keveredése. Semmiféle emberi befolyás a népek útját élnem térítheti, az czélirányban megy a vér szava után.

Ha keveredés nem fordult volna elő, akkor csak a fehér fajnak volna civilisatiója. A fehér faj a kiváltságos a többi között. Szépség, szellem és erő jellegzetes sajátságai (I. 219.). Érzékisége csekély (I. 216.). «A földnek az a legfontosabb pontja, a hol a fehér faj lakik; ha legyőzhetetlen politikai alakulat a leghidegebb sarki jégmezőkre űzte volna, vagy az egyenlítő alá akkor a szellemi világ napja ott kelt volna fel». (I. 532.) a sárga faj férfias, erős akaratú, de az anyagi előnyt tekinti csupán. Érzéki vágyai közepes erősségűek, szellemi képessége alantas. (I. 87., 215.) A fekete faj nőies, akaratereje gyenge, nagyon érzéki, de «sthetikai tekintetben különb a sárga, sőt a fehér fajnál is. Gobineau egész művén ez a furcsa ötlet vonul végig. Minden népnél a képzelet erejét, a művészetet a néger vérrel való keveredésnek tulajdonítja. Az árja népek tetterejét a néger vér teszi befogadóképessé a művészet iránt, a görögök művészeti ihlete szintén néger vérből származik. Méltán jegyezhette meg Hertz: «Nach alls diesen Kriterien muss Gobineau, dem künstlerische Begabung gewiss nicht abgesprochen werden kann, eine gehörige Dosis Negerblut in den Adern gehabt haben, den die Gobineausche Geschichtsphantasie ist nicht nur eine Folge der Vernunftent waffnung, sondern entwaffnet durch ihre Naivität auch die Vernunft seiner Kritiker».

Gobineau a történelmet az árja faj (egyedül ez a fehér faj, a többi keverék) történelmének tartja. Csupán ennek volt civilisatiója, A civilisatio a többi fajhoz az árja vérkeveredés által jutott. Ez a vérkeveredés aztán változást idézett elő az árja tisztaságban és ha bizonyos tulajdonságokat szolgáltatott, a melyekkel az árják nem bírtak, végeredmény képen mégis a faji rosszabbodást és pusztulást vonta maguk után.

A chinaiak Indiából kapták ősrégi civilisatiójukat, a honnan az «árja» fajú népek egy töredéke kivándorolt (I. 467.) és át-

plántálta indiai bölcsességüket a chinai fajba és e keveredésből indult meg a chinai cultura. Hasonlóképen fehér árja bevándorlás alapította meg az egyiptomi hamita culturát. Ez a fehér vérkeveredés hozta létre az egyiptomi osztályszellemet és az egyiptomi és indiai civilisatio hasonlóságától. 305-315.) Elő-Ázsia semita culturája is a fehér fajnak a bibliai kúsitákkal való keveredésének eredménye. (L 242.) Ezek feketék voltak és a néger vér keveredésnek köszönhetik a sémit ák művészi képességeiket. De e keverék semiták nem állhatták ellen a tisztafajú irániaknak (médek, perzsák, baktriaiak). a kik magukba olvasztották a semita culturát, de egyúttal keverék vérüket is és ez pusztulásra kárhoztatta őket.

A görögök tiszta árja vérüket északról a sárgafajú finnekkel (?), Európa őslakóival, keleten a semitákkal kevr ték (II. 10., 62.) A semita azaz néger keverés adta meg aesthetikai érzésüket és művészi képességüket. (I. 359—365.) Azok az árják, a kik Itáliába vándoroltak, az őslakó finnekkel és a már kevert keltákkal keveredtek, később Ázsiából semita vért nyertek és ez siettette pusztulásukat. (II. 253—299.)

Hasonlóképen árja és finn keverék az angol és a franczia. Oroszországban még a tunya szlávok is hozzájárultak fajuk satnyaságához. A szlávok a legkevertebb népfaj, ezért a legdegeneráltabb, csak az északról jövő germánok öntöttek egy kis erőt belé. (II. 453.)

Az amerikaiak a sárga fajhoz tartoznak, a melynek ősi lakhelye Amerika volt. (I. 523.) Később Polynesian át malájok keveredtek hozzájuk, a kik maguk a sárga és fekete faj keveredéséből származtak. (II. 460., 505.) A nyugati partokon élő mexikóiak és peruiak külsejükben és szokásaikban maláji vonásokat árulnak el. (II. 510.) Jelenleg már nincsen tiszta fehér faj a földön, ezért nincs kilátás újabb civilisatióra. Az emberiség a fajkeveredés folytán mindinkább elromlik, elsatnyul és pusztulása felé közeledik. (11.572.)

Gobineau e fajkeveredés elméletével a történelem örök törvényeit akarta megmagyarázni, mint sok más gondolkodó de módszere és eljárása ezekéhez képest gyermekes játék. Nem határozza meg, mit ért fajon és hol a nyelvészeti, hol az anthropologiai osztályozást veszi alapul. A finnek szerinte a sárga

fajhoz tartoznak, mert ural-altai nyelven beszélnek. Tudomány talán gondolkozását ellenszenvessé tes/i, hogy elméidének clericalis-feudalis színezete van. ily érzelmekből fakad.

Gobineau faj-elméletében főképen a nyelvi osztályozást veszi alapul, a népek történelmi képességeinek megértéséhez. Újabban a faji képességek általános törvényét egy másik jelenségből próbálták kideríteni: a ko pony a mérésekből. Ez az iskola, az «anthroposociologia» tudományát alapította meg, a mely abban áll, hogy a Broca-féle mérések alapján megliatározza és osztályozza az emberiséget a dolichocephalis és brachycephalis csoportokban. A dolichocephal emberiség magas termetű, szőkehajú, nagy becsvágyú, erélyes, bátor, jellemzi azidealismus és a protestantismus felé való hajlandóság. Ezt az osztályt fedi az árja-faj, vagy a homo europaeus. A szélesfejű, barnás és kistermetű emberfajt homo alpinusnak nevezik. Jellemük conservativ, előrelátó, kevésbbé genialis és inkább a katholikus vallás felé hajlik. E faji theoria bajnoka Yacher de Lapouge[1] és 0. Ammon. Európa lakosainak koponyájában, annak arányosságában van megírva története. Ha azelőtt az emberek gazdasági érdek vagy érzelmi okok miatt keveredtek háborúba, ez csak azért lehetett, mert Lapouge bölcsesége még nem derítette fel számunkra igazi ellentéteiket, a melyek lényüket örök időkre egymástól elválasztják. De azért nem csügged. «Meg vagyok győződve, — úgymond — hogy a jövő században[2] az emberek milliói fogják egymást gyilkolni a koponyaindex egy vagy két foknyi különbsége miatt. E jelből, a mely helyettesíteni fogja a bibliai sibbolethet és a nyelvrokonságot. fogják egymást a rokon népek felismerni és e miatt egész népeket fognak kiirtani.»[3]

Az a különbség, a mely a koponyákon pontosan mérhető, az egyéni sajátságokban is nyilvánul. A homo europseus vagyonosabb, több adót fizet, mint a homo alpinus, főkép városokban

[1] *Les selections sociales* 1891.
[2] Azaz a NN. században.
[3] IHertz. id. m. l39.

lakik, műveltebb, hajlandóbb kivándorolni és többet kerékpározik. A kerékpározást a nagyobb szellemi mozgékonysággal hozza kapcsolatba. Lapouge theoriáját az a körülmény fenyegeti, hogy a koponyaindex a történelem folyamán fokozatosan no. De Lapouge ezt úgy magyarázza, hogy a tisztább fajú hosszúkoponyájú nép leigázta az alantasabb elemeket és azután a háborúk és a cultura kiirtották a nemesebb fajt, vagy meggátolták a szaporodásban és helyüket a rövidkoponyájú elemek foglalták el.

Lapouge elméletét Németországban Ammon képviseli, kinek művei hazánkban is nagyobbkörű elterjedésnek örvendenek.[1] ö is a hosszú koponyájú faj kimagasló kiválóságában hisz, de ezt az öröklött kiválóságot ma az ipari munkás takarékosságával és szorgalmával kiegyenlíti és ugyanoly társadalmi befolyásra emelkedhetik, mint a «munka szervezői», az urak. A munkáselemek azonban szellemileg és erkölcsileg silányabbak a vállalkozóknál, hivntalnokokaál, tanároknál stb., úgy hogy térnyerésük a gazdasági versenyben a «faj* degenerálásához fog vezetni. A hosszú koponyájú elemek nagyobb intelligent iájuk és tetterejük folytán mozgékonyabbak, könnyebben otthagyják falusi szülőhelyüket és a városba tódulnak. A város izgalmas elete azonban néhány generatio után kipusztítja e nemes elemet és igya faj fokról-fokra rosszabbodik. Ammon e retrograd elméletet előítéletekre és nem tudományos tényekre építi. A hosszúkoponyájú árjákat, ezt a kiváló képességű fajt, szerinte a jégkorszak veszélyei választották ki. Az életmód határozta meg jellemüket. «Észak-Európa zord klímája, a vadászat, háború és lovagi játékok» fejlesztették azon képességeket, a melyek az árják díszére válnak: erő, energia, bátorság, öntudat, igazságosság, részvét és emberiesség.» Ezek a sajátságok nincsenek meg a kerekfej űek ben, a kikre Ammon könyörtelenül ontja haragja lángját. Ezek gyűlolkódők és fanatikusok. Ezért szerinte nagy elővigyázattal kell kezelni azokat az egyenlóségi jogokat, a melyeket az alsóbbrendű elemek jelentőségének emelésére ¡adományoznak. Az ingyenes iskoláztatás, a tandíjkedvezmény, a vasárnapi szünetek gondolkodóba ejtik Ammont. Hiszen ő elő-

[1] *Die gesellschaftsordnung u. ihre natürlichen Grundlagen* 1896. *Die naturliche Auslese henn Menschen* 1893

fordulhat, hogy egy idősebb (hosszúfejű) művelt úrnak gyalog kell vasárnap pályaudvarra menni, mert a fiatal, műveletlen (rövidfejű) kocsis a korcsmában dorbézol. A faji különbséget egyedül a koponyaméret adja meg. A rövid koponyáját, bármily társadalmi tevékenységet fejtene is ki, ki kell az egyenlőségből kirekeszteni. Így Leibniz, Kant, Beethoven stb. koponya mérete mán csak földmíves vagy kocsis lehetett volna Annon bölcs rendszere alapján. Ellenszenves e zagyva, tudománytalan osztályozás, mert arra az erkölcstelen álláspontra helyezkedik, hogy az alantasabb képességű embeket (ha, azok ugyan tényleg ilyenek!) fejlődésükben mesterségesen is meggátolják, holott a köz érdekében áll, hogy mindenki teljes munkaképességét kifejthesse, tehetségét nemcsak a maga akaratával, hanem állami gítséggel növelje, emberi öntudatát erősítse. Azt a tételt, hogy mindenki csak annyi és oly minőségű munkára képes, mennyi «tehetséget» a világra hozott magával, a psychologiai kísérletek megdöntötték, fatalismusa csak hátrányos és káros hatással lehet az allémra. Schallmayer[1] is azt állítja, hogy a civilisatio és cultura veszélyezteti a kiválasztást. Mert a civilisatio csak a nép legmagasabb rétegeit készteti szellemi munkára, míg túlnyomó része a civilisatio áldása alatt kisebb szellemi és testi megerőltetést végez, mint barbár állapotban. Ezért α barbár állapot maga természetes testi kiválasztást hoz létre az erősek, képesek javára. Az orvosi tudomány sok tekintetben e természetes kiválasztás ellen lép fel: a szülészet nehezen s/ülő nőket, gyenge gyermekeket életben tart, pedig ezek <· nélkül, a faj hasznára, kihalnának. A tehetségesek mindenütt kevésbbé termékenyek, ezért kevesbednek az alantasabb osztályok előnyeire, «ι melyek érvényesülése a faj romlásához vezet. Schallmayer a cultura e degeneráló hatása ellen a háborúi hozza fel ellenszerül. Igaz, hogy ez is egyoldalú kiválasztást végez, mert az erőseket kiirtja, a gyöngéket, betegeket életben tartja, de a tehetségesebb fajt a győzelem által úrrá teszi a gyenge felett.[2] Ez elmélet téves voltát a világháború szemeink

[1] *Vererbung u. Auslese i. ihrer sociolog. u. polit. Bedeutung.* 1910. 206., 217. old.

[2] Id. m. 250., 258., 343. Haycraft, a ki különben mérsékeltebb nézeteket Tall, mégis azt állítja *(Natürliche Auslese u. Raasenver-*

lött igazolta. Régebbi háborúk is az erőst pusztították, gyöngítették; az orvostudomány, a hygiene, a műveltség a fajt annyira erősítette, hogy a XX. századbeli culturember; lovag-kor pánczéljait nem bírja magára ölteni, mert termete hatalmasabb a Tancrédek, Oroszlánszívű Richárdok. BAyardok kicsi, vézna testéhez képest.[1]

Ammon nem híve az általános választójognak, mert az egyenlő jogokat biztosít a nemesnek és nemtelennek. Valószínűségi számítás (!) alapján megállapítja, hogy 11 millió német választó közül 9 millió közepes, 800,000 gyenge. A felsőbb képesítési fokozatban 2717 ember szerepel, ezek közül kellene csak képviselőt választani. A legfelsőbb osztályban csupán 11 ember foglal helyet. Remélhetőleg Ammon hozzá-~ számította magát.[2]

E retrograd eszméket azonban nem a társadalmi együttélés tapasztalataiból meríti Ammon. hanem a koponya- előítéletekből, a melyeket más kutatások (Nyström. Török Aurél) lakhatatlanoknak nyilvánítottak.[3] A történelem folyása, a népek sorsa koponyaméretükben van -megírva. Jaj azoknak, *a*kiket rövidfejűeknek állapít meg a mérőeszköz. Már a keveredés veszélyt rejt magában, mert elfajulást hoz létre. Franczia-ország az idegen bevándorlás következtében mongollá fog

besseruny, 1895), hogy a ragályos betegségek gyógyítását is meg keli gondolni, inert útjába áll a szabad kiválasztásnak! A tuberculosis szerinte fajtisztító elem. Az alkoholisrnus üdvös hatása a társada-[1] lomra nézve abban nyilvánul, hogy a bűnösök halálthozó iszákossága által megszabadul kellemetlen elemeitől. Sajnos, a tények azt bizonyítják, hogy iszákosok sokszor közepes és magas életkort érnek el, családot alapítanak, nagyszámú gyermekük vari, a kik mint hülyék vagy züllött egyedek tovább veszélyeztetik ₜ a tá'rsadalmat és annak egészségét.

[1] Többször feltűnt, hogy a múzeumokban őrzött vértezetek a mai athléták testére szűknek bizonyulnak. A skót nemesség néhány évvel ezelőtt egy dynastikus ünnepély alkalmával ősei vértjeiben akart megjelenni, de ezek mind keskenyek és kicsinyek voltak. (Hertz: *Rasse u. Kultur.* 21.)

[2] Hertz: *Kasse u. Kultur.* 142.).

[3] V. ö. Batzel: *Anthropogeogr.* II. 379. Man hat jetzt viele Tausende von Schädeln gemessen und ist weiter als je von dieser grossen, auch geographisch so einfachen Anschauung entfernt.

valni. Ha a hosszúkoponyájú árják kihalnak, vagy a jogegyenlőség által alantas elemektől háttérbe szoríttatnak, akkor annak a népnek sorsa meg van pecsételve. A fajkiválasztás dönt a népek sorsa felett.[1] De ha a hosszúkoponyájú faj tényleg különb a silány rövidkoponyájúnál, akkor miért kell ezektől a jogi enyenlőséget megtagadni? Verseny kizárásával nincs valódi felsőbbség. Pedig az anthroposociologusok épen a soeialis darwinismusra hivatkoznak. Állításaikat halomra döntik a rideg tények. Niceforo a lausannei szegény és gazdag gyermekeket vette vizsgálat alá és nem találta, hogy ezek a rövidkoponyájúságukkal különböznének azoktól. Nystrom[1] Svédországban tett hasonló méréseket. Azelőtt a svédeket, mint tiszta germánokat, hosszúfejűeknek tartották. Nystrom 500 svéd között osztálykülönbség nélkül csak 100 hosszúfejűt talált. De vizsgálata még határozottabban ráczáfolt Lapouge elméletére, mert a hosszúfejűek épen a műveletlenek osztályához tartoztak és a brachycephalis emberek gyakrabban változtatták társadalmi helyzetüket, alacsony sorsból felfelé törtettek, mint a dolychocephalisak (az arány 12.9%: 8.8%). A talált történelemelőtti koponyák hosszúfejű emberektől származtak, a faj tehát lassan brachycephalissá vált, de nem fajrontó vérkeveredés, hanem az életmód elváltozása által. Nehéz munka, a melyet előrehajtott testtartással végez az ember, mint például a primitív földmívelés, a nyakizmok megerőltetését és a fejforma megszűkítését vonja maga után. Könnyebb munka egyenes testtartással, mint a nomádok és lovas népek életmódja, vagy a modern ipari munkások és szellemi munkások foglalkozása, a vérnyomást az agy minden oldalára egyenletemen osztja el és így a gömbölyű brachycephalis koponyát hozza létre. A culturával nem csupán Svédországban, hanem egész Európában nőtt a brachycephalia. Állandó koponyaalkat tehát nincsen. Az át öröklés sem rendszeres; a gyermekek hol az anya, hol az apa koponyaformáját öröklik.

[1] Lapouge id. m. 226.

[2] Nystrom: *Über die Formenveränderunyen des wenschl. Schädels, u. deren Ursachen.* (Archiv für Anthropologie 1902. 211—232. 625—643.).

A koponyaalak körül hosszas vita és irodalom keletkezett, a melynek eredménye ma úgy összegezhető, hogy a történelem folyamán a brachycephalis forma háttérbe szorította a dolychocephalis formát. Hegyilakók túlnyomóan rövidkoponyájúak, városlakók inkább dolichocephalisak, mint a falusi emberek.

A koponyaformának anthropologiai osztályozási alapja ellen számos külföldi szakember foglalt állást. Legújabban Török Aurél nyilatkozott ellene, Poniatowski pedig azt bizonyította, hogy a kopunyaindexnek az anthropologiából való törlése nagy haladást jelentene.[1] Az anthropologusok véleménye mellett számunkra fontosabb a történelem tanúsága, a mely szerint a fejalkat semmi tekintetben nem befolyásolja az illető-embercsoport érzését, gondolkozását és tetteit: mint faji meghatározás számunkra értéktelen.

A faj, a hogyan az mint történelmi tényező szerepelhet, physikai és psychikai szempontból fogható fel. Az emberi spontanitás közvetlenül a psychikai elemekből fakad, ezért a faj meghatározása csakis psychologiai alapon történhetik. A faj psychikai jellegét azonban physikai tényezők is hozzák létre és befolyásolják. Míg a psychikai hatások az egyén életében születésétől haláláig érvényesülnek, addig a physikai hatások már az ősidőben meghatároztak bizonyos irányokat, képességeket, a melyek öröklődnek. A physikai hatásokat azonban épen lígy korlátozza vagy bővíti a történelem, mint a lelki motívumokat. A vér keveredés századokon át különválva, más földrajzi és történelmi állapotban élt népeket hoz egybe és azokból új embercsoportot alkot. De nem a vérkeveredés az egyedüli mozzanat, mely az új faj születésénél, kialakulásánál jelen van, hanem a környező világ helyzete a tudás, az akarat, a népek erkölcsi és szellemi színvonala és vezető f ér fiainak tettereje. A vérkeveredést nem fogjuk az írj népen kimutathatni hatásaiban, a psychikai, gazdasági és szellemi okok ismerete nélkül. Könnyű volna megállapítani a. mozgékony franczia heves vérének keveredését a lassú, tunya chinaiéval. De vájjon milyen

[1] *Archiv f. Anthrop.* Neue Folge. N. 74. (1911.)

eredményt mutatna fel nagyfokú keveredés e két nép között? Nem kell-e számba, venni azokat a történelmi körülményeket, a melyek a két faj keveredését létrehoztak? Azok, a kik a fajok vérkeveredését tisztán vegyi folyamatnak fogják fel, nem formát-, hatnak ítéletet az új faj történelmi képességéről, mert ennek kialakulását lelki és szellemi erők és a történelmi összhang is irányítja. Ha a chinai sem külsejében, sem szellemi ténykedésében nem hasonlít a némethez, ezt nem csupán egy történelmi ténynek, a faj physikai életének, vér keveredéseinek, hanem az ezekből folyó, ezeket előidéző és ezekkel harmonikus kapcsolat - bán lévő többi történelmi ténynek: társadalmi berendezések, egyéni szereplések, szellemi mozgalmaknak kell tulajdonítani. A történelem nem tűri az indítékok taglalását. Minden folyik. Tényezői egymást is befolyásolják, ezért hatásaikban nem önállóak, nem választhatók el egymástól működésükben. Az okozatok dissociativ felderítése hibás eredményre vezet.

A faj kérdését a történelem oly módon döntheti el, ha a faji képességeket, a melyeket nem magukban, hanem hatásaikban, a népek történelmi szerepében ismerünk csupán, nem absolut értékükben, hanem történelmi színterük kapcsán ítéljük meg. Ily módon nem beszélünk absolut faji kiválóságokról, a melyek vagy isteni ajándékok, vagy a természeti világ ősidőtől fogva átöröklött hatásai, hanem azokat érvényesülési lehetőségeik szempontjából, időről-időre változó hatóerejű tényezőnek ismerjük fel. Ily szempontból tekintjük a faj physikai átalakulását vér keveredés által. Reibmayr[1] és Lorenz[2] a beltenyésztést etlinographiai és történelmi kutatások alapján a íajnempsítés szempontjából szükségesnek tartja. Gobineau elméletét és állítását némi tudományos apparátussal látszanak támogatni. Mindkét kutató tagadja, hogy a beltenyésztés a faj kihalásához vezet. Érveiket a történelem engedékeny példáival erősítik. Az egyiptomi Ptolemaeusok szokásuk és vallásuk parancsa szerint, t est vér házassá go k által szaporodtak és nem haltak ki előbb, mint a tóDtú királyi család, a mely nem követte

[1] *Inzucht und Vermischung beim Menschen.* 1897.
[2] *Lehrbuch d. Genealogie.* 1898.

a nővérházasságok szokását. E példa azonban néni bizonyíthat a vér keveredés kérdésénél, mert királyi családok életmódja más, műit a nép életmódja. A dynastia súlyt vet az utódra és az rendesen meg is marad,az életben érvényesül, testi és szellemi gyengeségei ellenére. A nép szaporodási módját a történelemből nem ismerjük, mert az egykorú feljegyzéselvnek nem volt tudomása a későbbi fajelmélet r öl. Ezért a történelemből vett példák semmitmondók. Az állat és növényvilág analógiája nem teljes, mert az emberi életben a faji képességekben a szellemiek a legfontosabbak és nem a testi külső megjelenés. Ezt a külsőt a vérkeveredés felzavarja. Nem új typus keletkezik, hanem variálódik a faj. Az atavisinus bizonyítja, hogy a vér nem alakulhat át és ha vannak is keverék egyének, ivadékaik, bnv szintén kevertek lehetnél·, vissza is üthetnek vala melyik tiszta - verű ősükre. Kevert fajon azt kell érteni, hogy benne ke verten fordulnak elő különböző, egy és kevert typusú egyének. A veikeveredésnek chemiáját nem sikerült eddig megállapítani, ezért mindazon kísérletek, a melyek a vérsejtek keveredésének mérlegelését czélozzák, tudományos alap nélkül valók.[1] Az a hit uralkodik ma, hogy vannak egymáshoz közelebb és távolabb eső fajok. Az előbbiek hasznos keveredést hozhatnak létre, míg a távolabbi fajok keveredése degeneratiót eredményez. A jövő kutatásainak lesz feladata e kérdés megoldása. A történelem számára a faj degenerálása nem lehet tiszta chemiai folya-

[1] Az 1908-iki frankfurti anthropologiai congressuson Brück javai orvos *Sero-diagnostische Methoden zur Feststellung von Art-Verschiedenheiten* czím alatt érdekes felfedezésről számol be. A praecipitatios módszer alkalmazásával különböző emberfajok vérét tudták megkülönböztetni. A complementary gátlás alapján hollandi, chinai, maláji, javai és arab vért vizsgáltak meg és sikerült a fehér fajt a maláji és sárga fajtól vérükben megkülönböztetni. Ez alapon következtetni próbáltak az egyes fajok rokoni közelségére. Kiderült,, hogy a hollandi vér fehérnyéjében a chinai és maláji vér valamennyi atomcsoportja megtalálható, de azonkívül még specifikus részecskéket is tartalmaz, a melyek a chinai és maláji vérből hiányoznak. A chinai vér fehérnyéjében is vannak sajátos részecskék, a melyek a többiből hiányoznak. (V. ö. Zoüschan: *Das Rassenproblem* 100.*)* Mindenesetre nagyon óvatosan kell az ilyen elméleteket fogadnunk.

mat eredménye. Jóllehet vannak vér keveredések, melyek a fajt megnyithatják, de míg ez bebizonyítva nincsen, addig ezt csak igazolásra szoruló állításnak tarthatjuk. Sokkal nyomósabb érv az, hogy a vér keveredés mellett más tényezők is közreműködtek a degeneratio előidézésében. Ezek a tényezők hozhatták létre a vérkeveredést, ezek bonthatták meg a, nép társadalmi egységét és erkölcsi kötelékeit. A vérkeveredés degeneiálo hatását hangsúlyozta Gobineau és utána Chamberlain, mert ez elég ingadozó magyarázat és a történelem meg nem értésének leplezésére szolgál. A vér keveredés anthropologiai eredményei kezdetlegesek és psychologiai megfigyelések teljesen hiányonak. Külső hasonlóság nem jelenti a lélek és a szellem hasonló ságát, mert ezt nemcsak a testi leszámlázás, hanem az éleikörülmények is befolyásolják. A «faj» e sajátos lénye az egyt - embernél is meglátszik, a ki testben atyjára üt, lelkileg és szellemileg tőle mindenben különbözik. E különbség lehet egyéni, de lehet külső hatások eredménye, a melyek szunnyadó képe^-^égeket felkeltettek, vagy meglévő képességek kifejlesztéséhez alkalmat nem nyújtottak.

A történelmi faj megítélésénél az anthropologiai külsőt ,t társadalmi hatásoktól külön kell választanunk. E társadalmi hatások befolyásolják a véralkatot. Gazdasági válságok, mint a világháború alatt, új rendet teremtenek, új elemeket vetnek íelszínre, kik vagyoni függetlenségük által nagyobb politikai hatalomra tesznek szeit, ízlésüket ráeiószakolják az egész népre, gcndolkozásmódjuk uralkodóvá válik. A faj az uralkodó tszmék, áramlatok szolgálatában áll. Öntudata nem véréből, hanem traditióiból, tanításából, a jelen példáiból táplálkozik. Ez az öntudat tisztán psychikai keretben működik; társadalmi Kiők és a történelem formálta. A történelem folyamán tudományos elméletek is érvényesíthették hatásukat. A tudákosság nem egyszer vezette háborúba azokat, a kiknek érdeke közös volt, de ezen érdeküket nem ismerték fel, mert száraz, elvont tanok fészkelték be magukat a nép öntudatába és ott mint a valóság képviselői szerepeltek. Ilyen eszme a modern faj-elmélet is, mely többféle alakban tolta fel magát a népek gondolat- és érzésvilágába, hogy a vezető elemek és a nép zöme előtt mint

a történelem mozgató ereje szerepeljen. Újabb tudományos kutatások más elméletet fognak felállítani, más faji osztályozást létesíteni: a népek rokonságát más alapra fogják fektetni; vájjon a nép hitét is mindig a legújabb tudományos elméletek szerint kell változtatni? Az a politika, mely nem az érdek, az érvényesülés, hanem tudákos és legtöbbször dilettáns álmodozások után igazodik, helytelen. Maga az a tény azonban, liugy tudákos ideák ilyen vagy olyan meghatározással faji öntudatot képesek alkotni, azt bizonyítja, hogy a faji öntudat nem a faj physicumából, hanem társadalmi hatásokból táplálkozik. Tanítások, példák, ha azok kellő tetterővel, a világ akkori helyzetének felhasználásával hajtatnak végre, a fajnak oly képességeket kölcsönözhetnek, a melyek azelőtt szunnyadt ak benne, vág}' pedig helytelen irányba terelődtek. E gondolatokat többféle formában találjuk kifejezve különbö/ó íróknál és gondolkozóknál. A fatalistikus történelmi felfogás az emberi akaratnak kevesebb erőt tulajdonít, mint az anyagi világ meghatározottságának. Pedig a faj gondolata maga is emberi akaratból indul ki, a mely a képességeket osztályozza, eredménjvket és bűnöket^ előnyöket és hátrányokat különböztet meg, hogy értékelése által oktasson, javítson.

A társadalmi hatásokat kellő mértékben felismeri Gumplowitz,[1] ki a fajokat számos apró törzsből származtatja, melyek a történelem folyamán különböző módon összekerültek, keveredtek és e keveredés és a többi történelmi hatás alatt jell^gzetes csoportokká verődtek. Elveti az anthropologiai és nyelvészeti osztályozásokat, mert ezek a ma élő fajoknak egy-egy ósfajból való származását tételezik fel. A faj történeti és gyorsan változó alakulat, melyet a ver keveredés azonossága (connubium), a culturalis javak és az ezekből fakadó syngenetikai érzések kapcsolnak egybe. Gumplowicz elmélete és faj-meghatározása közel áll a valósághoz, de okadatolását túlságosan befolyásolja a socialist H k kizsákmányolás! képzelete, a mely elméletét egyoldalúvá teszi. Az emberi természetet abban látja különbözőnek az állatétól, hogy az embercsoportok alakulását

[1] *Der Rassenkampf.* 1909.

mindig más egyének vagy csoportok kizsákmányolása hozza, létre. Ez nem igaz. Az állatvilág is ismeri a kizsákmányolást (hangyák stb.) és az emberben sem kerekednek felül mindig a, gazdasági ösztönök. Ez a kizsákmányolási és hatalmi vágy az idegenek ellen irányul és azért az embercsoportokat érzelmileg, érdekben ez a küzdelem különbözteti meg egymástól. Az idegenekkel szemben fellép a «faji» gyűlölet és ez vezet a gyengébbek leigázásához. Az erós a kivívott diadalt, a sikert igyekszik megszilárdítani és ezért alkotja meg az államot, szerveki a győző felsőbbsége alatt a hatalmat, olykép, hogy azt a szükséges szervezetet a nép öntudatában érzelmi indítékokkal látja el. Ilyen a nemzeti eszme, a vallási együvétartozás. Minden állam idegen fajok leigázása által keletkezett. Pusztai népek békés földmíveseket tettek meg jobbágyaiknak, maguk uralkodtak és képviselték a központi hatalmat. Az állam fogalma uralom a gyengébb felett és ez az uralom az alapja a szervezkedésnek, melyben csak parancs és engedelmesség lehet egymás mellett. Gumplowicz szerint az osztály- és hivatás-megosztás is eredeti f aj különbségre (érdekfaj) vezethető vissza és csak az uralom megszilárdítása érdekében takarták azt a nemzetiség fátyolával; a ravasz győző felvette a legyőzött nyelvét.

Ez a czéltudatos ravaszság és előrelátás, melyet Gumplowicz velünk született emberi sajátságnak tart, s mely századokkal előre nyilvánul tetteikben, hiányzik a történelemben. Az a czéltud?tos gyűlölet és kizsákmányolási hajlani nem állandó és nem mélyreható az emberi lélekben. Tanában erősen érzik a modern munkásmozgalmak osztályharczi ideológiája. A harcz csak addig tart, csak addig választ el idegent, a meddig előnyt biztosít az embernek és érdeke. Sokszor a békés együttélés hoz össze idegeneket, kik együtt küzdenek a természet ellen. A gyűlölet sem örökké tartó, emberi tulajdonság. Épen oly erős a szeretet. Természetesen tagadhatatlan, hogy azok az embercsoportok, a melyek úgy látják, hogy érdekük közös egy harmadik érdekével szemben, azok rendesen együtt küzdenek, együtt működnek, hogy diadalt arathassanak és leigázhassák a harmadikat. De ez csak esetlegesen vezet új faji csoportosuláshoz és e csoportosulás csak addig tart, míg az érdek

közös. Sem tulajdonságra, sem képességekre nézve nem lesz ez érdekközösségnek kihatása. Ha az együttélés oly hosszú időre terjed, hogy a csoport vérkeveredés, közös szokások» közös gondolatmód által határozott jelleget mutat fel. akkor fajjá válik. Gumplowicz fajelmélete megmagyarázza, hogyan és miért verődnek össze embercsoportok fajukká, de az egyes fajok történelmi képességeit, tulajdonságait nem határozza meg. Valamennyi egy tekintetben hasonló: a leigázás, a kizsákmányolás hajlamában.

Hasonló eredményhez jut Oppenheimer is,[1] ki a fajelméleteket az uralkodó réteg áltudományának tartja, melylyel uralmuk jogosságát igyekeznek megállapítani. A fajba vetett hit erősíti az illető nép vagy osztály öntudatát és az ellenséget mint alsóbbrendűt tünteti fel. A faji öntudat ily nyilvámúása rrőt és sikert jelent, miként a közösség felett érzett szégyenérzet, a faji hovatartozás leplezése gyenge összetartást és degenerált jelleget mutat. Ezt az öntudatot a nevelés, az életben elért sikerek erősítik és fejlesztik. Rendesen uralkodó fajok jellegében találhatjuk. Ennek az öntudatnak sincs köze a faj anthropológiai külsejéhez, hanem a történelem és a társadalmi élet fejlődménye. Ha Oppenheimer a faji büszkeséget jogtalannak és igazságtalannak talajjá, úgy ezt akként kell értelmeznünk, hogy e büszkeség nem a kiválóságban gyökerezik, hanem épon ez az öntudat biztosítja az összetartó elemek erejét.

Mind e társadalmi fajelméletek szoros kapcsolatba hozzák az embert történelmével. Oppenheimer nem a rendes értelmében yett faj, hanem az «osztály» megkülönböztetésének híve. ^linden osztálynak, melynek csuportsága él az osztály öntudatában, meg van a maga többé-kevésbbé éles különbsége. Tagadhatatlan azonban, hogy ezek az osztályok szorosabb faji kapcsolatban állnak egymással, mint más osztályok, melyek más állami életben, más közös fejlődésen mentek át. Schopenhauer azt jegyezte meg, hogy a műveltek, az előkelők nem az illető néphez tartoznak, hanem az egész világon egyformák. De

[1] *Die rassetiíheoretischc Geschieldsphilosophie.* (Verhandl. Deutsch. Soziologentagos. Tubingen, 1913. 98—139. old.

typus mégis más, a szerint, hogy milyen az a környezet, a melyből nőtt és a melyben él. A török tudós gondolkodása, módszer más, mint a német professoré; mennyire különbözik azonban érzésre, felfogásra nézve! A német iparos bizonyára különbözik a német földmívestől, józan, olvasott, takarékos és aprólékos. Beszédje, nyelve más, mert városban él, hol színház, előadások gazdagítják szellemét, de a német iparos és földmíves között mégis van hasonlóság, a mely elválasztja a magyartól. A magyar iparos más elemekből verődött össze, más gazdasági helyzetben él, és szellemi környezete, a magyar kisváros intelligentiája, merőben különbözik a némettől. Nálunk a tanyák olvadtak össze várossá és az iparos félig az őstermelés osztályába tartozik. Szellemét egy világnyelv olcsó könyvkiadásai, a városiasság hosszú kora, annak folyamán meggyökeresedett intézményei nem mozgatják oly intensive, mint Németországban. A magyar faj jellegét nem is az iparosban, hanem a parasztban, a földbirtokosban keresik. Ez az uralkodó, ennek a hatása alatt áll a többi osztály is. Ennek oka érthető és ismeretes. Ismét a sajátos fejlődésre kell tekintettel lennünk és elvetni az általánosítás könnyed megoldását.

A faj jellegét, gondolkozásmódját nem vére. hanem nevelése adja meg. Ez az egyetlen, a mi az értelem által felfogható fejlődést mutat. A vér keveredése csak elmélet, mely hypothesisekre épült. A fajok közelsége, távolsága, — mind olyasmik, a miket mérni, megállapítani nem lehet. Hasonlóképen állunk a faj, a tiszta, nemes faj meghatározásával is. Chamberlain, ki művével Németországban és nálunk is érdemetlenül oly nagyérdeklődést tudott kiváltani, nem tudja meghatározni a faj fogalmát. Az árják physikai tekintetben igen távol állnak egymástól. Kő pony a f őr máj ük, bőrszínük, szemük, hajuk teljesen elütő. Melyek azok a sajátságok vagy tulajdonságok, a melyek közösek és a közös eredet mellett szólhatnak? Mégis ragaszkodik ahhoz, hogy az árják legszorosabb rokonságát bizonyítsa. A rokonság a történelem-előtti korban is megvolt és örökkönlökké fennálló. A fajt azonban képtelen meghatározni a tudou'iny eszközeivel és kifejezési módjával. Tudományos műnek :ánta könyvét és egyesek talán annak is képzelték, holott

már kiindulási pontján elveti a tudományos álláspontot.[1] Nem a tudományos módszer és kutatás, hanem az ösztön és képzelet vezérei. Kisgyermekeknek — úgymond— a Kiket nem babonázott még meg a felnőttek, küönösen a tanultak előítélete, az a csodálatos képességük van, hogy megszagolják a zsidót és azt ösztönszerűleg felismerik.[2] Chamberlain is érzékei, tapintása, szaglása után indult el történelmi felfedező útjára, melynek eredménye a fajról szóló tanulmánya. Ha a tudósok és felnőttek *előítélete,* nem a gyermekek ösztöne vezette volna, akkor munkája nagyobb értékű volna olvasója számára. «Beine Wissenschaft ist ein eitles Spielzeug» a mottója, s ez a *Grundlagen* minden oldalán következetesen érvényesül. A faj a nemfajtól abban különbözik, — mondja, hogy az előbbi szertelenséget (Ubersclrwänglichkeit) tüntet fel. Ez a szertelenség a jelleget szilárddá teszi. A jellemben mutatkozó ingadozás a· legbiztosabb jele annak, hogy az illetőnek nincsen faja. Az emberi fájt épen úgy képzeli formáihatónak, mint az állatokét, az által, hogy a vérkeveredést szigorú recipe szerint engedi csak beállni. Lapouge is gondolt arra, hogy a kiváló, hosszú kő pony áj ú embereket fajtájuk szaporítása czéljából tenyészállatnak kellene felhasználni. Ilyen tenyészember 200,000 utódnak adhatna életet. Ez a gondolat a régi araboknál a gyakorlatban is meg volt, de a kiválóság ismérve nagyon különbözött mai felfogásunktól. Milyen legyen a jövő nemzedék? Testileg erős, magas, szőke és kékszemű, igazi germán, vagy tudós, a ki érzés nélkül, mint az óra, a tiszta értelem útján éli le életét? Vagy gyermek, kinek ártatlan ösztöneit nem zavarja a gondolkozás száraz, destruetiv működése? Chamberlain szerint a íaj nemesítését csupán rokonfajok keveredése által lehet elérni. E rokonfajoknak nemeseknek kell lenniök. Vájjon miből lett

[1] Chamberlain a Grundlagen bevezetésében magát dilettánsnak tartja a szó legmagasabb értelmében, de azért néni restéi Delitzsch és más tudósok módszere ellen a leghevesebb hangon kikelni. A faj deftnitióját nem adja, mert «nur Gedankendinge, nicht wirkliche Dinge lassen sicli überhaupt definieren».

[2] Erre nézve lásd: *Die Gesellschaft.* 1900. 357. old.

e nemesség? Ismét ott vagyunk Gobineau elméleténél: kezdetben volt a nemes faj, aztán bűnbe esett, keveredett és mire a cultura és a civilisatio annyira haladt, hogy a tudomány is felütötte fejét, a faj már végleg elromlott. Chamberlaint ösztönei lépten-nyomon ellenmondásokra ragadják. Néha távoli fajokkeveredése is nemes faj létrehozatalához vezet. Az újfundlandi kutya, a legnemesebb faj, a franczia kopó és az eszkimó kutyából származott. E két kutyafaj jobban különbözött egymástól, mint bármely emberfaj egy másiktól. A délamerikai mesticzeket Chamberlain természetellenes vérfertőzés gyümölcsének tartja, a zsidók azonban még károsabb és silányabb fajketverék. mert semita vérüket a hetiták vérével rontották meg. Azóta Hrozny kutatásai megállapították, hogy ezek a «silány» hetiták, kik a zsidók minden rossz tulajdonságának bűnbakjai, árja nyelven beszéltek, valószínűleg árja népek voltak. Hasonló ke pen csalja meg Chamberlaint ösztöne abban, hogy az északi zsidókat (askenázi) silányabb fajnak tartja, mint a déli zsidókat (szefárd), mert az előbbiek idegen vérrel keveredtek, a spanyol szefardok pedig szigorúan megőrizték a vér szent törvényét. De hogyan silányodhattak az askenázik a vérkeveredés által, hiszen germánokkal és az árja szlávokkal frissítették fel vérüket, kik szerinte a teremtés koronái?

Az állatfajok nemességén teljesen mást értünk, mint az emberi nemességen. Az állatfajokat vagy a virágokat hosszabb tapasztalás után az általunk kiválasztott formára nemesítjük. A különböző kutyafajok csak a mi ízlésünknek, sajátos czéljainknak felelnek meg. Ugyanígy van a többi állatfaj nemesítésével. Vájjon a vadkan, mely a classikus népek felfogásában a termékenység symboluma volt, nem nemesebb-e a kövér, esetlen és érzékeny yorkshirenál? Az angol verseny paripa gyorsaságra nézve különb a többi lófajtánál, de viszont értelem és bátorság tekintetében messze mögöttük áll. Chamberlain szerint egy boxer családnak, melyben a sport szükséges kellékei mesterségesen vannak kifejlesztve, nemesebb faji tulajdonságai vannak, mint a többi normális embernek. Nem határozhatjuk meg az embernél azokat a sajátságokat, a melyek minden korban minden körülmény között nemes fajúaknak számíttathatnának

Chamberlain a germán fajt tartja az egyedüli nemes fajnak. Sőt a történelemben a civilisatio e faj fellépésével kezdődik. A történelem tárgyilagos ítélőszéke azonban sok oly vonást őrzött meg a germánok fellépésében és viselkedésében, melyek még Chamberlaint sem ragadnák bámulatra, viszont más ázsiai nép még az ellenség elismerését is kivívta. A germánok nem átallották leányaikat hunoknak nőül adni és lovagiasságukat magasztalták. Azok a tulajdonságok, a melyeket ma nemeseknek tartunk és a faj jellemző sajátságának ismerjink, csak oly állapotok és események eredménye, melyek legkevésbbé nemesek. Az emberi nemesség gyakran a vagyon és a gazdasági függetlenség következménye; az elpuhultság, a finomkodás a gondtalan életből meríti életerejét. A jellem ezen tmomultságát hányszor alapította meg a közvetlen elődök kapzsisága, rosszlelkűsége és rablása. Shylock hány fia és unokája vált már jótékony intézmények alapítójává és hány rablólovag leszármazottja akarta szívével jóvá tenni azt a gonoszságot, a melyet elődei az emberiség ellen elkövettek! A milyen határozatlan a faj nemessége, oly határozatlan Chamberlain ítéletében a faj képessége. Ezt állandó ható erőnek veszi és nincs tekintettel a fejlődésre, a körülményekre. A faj collectiv sajátságát véli minden egyes emberben felfedezni. A faj collectiv sajátságát azonban ellenmondóan határozza meg. A zsidó vallásban Chamberlain megtalálja a zsidó önzést és az akaratot, mely a semita léleknek alaphangja. Ebben a lélekben lakozik a képzelet sterilizáló hatása is, a mely az iszlámban is felbukkan.[1]

Lapouge az árjáknak tulaj donit ja a mindent legyőző akaratot. A fajlélek szerinte változatlan és minden egyénre egyformán kiterjed. Az árja lélek qualitative más, mint a semita. tekintet nélkül a történelem eseményeire. Az árja lélek önmaga áll meg és irányítja a történelmet, a semita lélek ellenben a történelem eredménye. Ez befolyásolta és irányította nyilvánulásait. Mily illogikus ellenmondás! Ezt csak az teszi érthetővé, hogy Chamberlain nem a tudományos módszert tekinti vezérfonal gyanánt gondolatai kifejtésénél, hanem ösztönei által vezérelteti magát és elvárja olvasóitól, hol/ ösztöneinek

[1] Id. m. 385. 390.

vakon higyjenek. Nem tudunk a faj, a nép jellegén mást értem, mint azt a különbségei, a melyet a történelem hozott létre az egyes embercsoportokon. A történelem hatása azonban mindig, kezdettől fogva, minden népnél a cselekvő alany, ez formálja az embert, a családot, a törzsöt és népet. Ez alól nincs kivétel és semmiesetre sem eshetik e kivétel össze valamely nyelvi osztályozássá l, melyet a történelem egy bizonyos pontján elméleti szempontból alkottak tudósok. Nem lehet a történelmi bat ás alól az árja faj kivétel, csak azért, mert az a nép, mely magát a legkivalóbbnak tartja, ehhez a fajhoz tartozik, e nyelvcsaládon fejezi ki gondolatait. Kiválósága, tehetsége, képessege, lelkülete, mindaz, a miben más csoportoktól megkülönböz· teti magát, nem oly megfejthetetlen ősi adomány, mely örökké tart és soha sem változik, hanem a történelemben felhalmozódott események, állapotok, viszonyok eredménye. Nincs meg határozottság, nincs fátum, mely a faj, a gazdasági helyzet, az értelem fokából magából önállóan következnék és minden körülmény között beállna. Minden egyes pillanatban számos válaszút dót t áll az ernberi nem fejlődése, külső hatások, accidentalis események hol az egyik, hol a másik útra terelik. Minden faj más lehetett volna, mint a milyen ma. Jellege nem egy vagy két esemény- vagy helyzetből adódott, hanem egész történelméből véges-végig. A német nép mai jellege nemcsak azért olyan, a milyen, mert a két évezred előtti árja nyelvű tá szokású germánoktól származik, hanem mert e germántörzsek azokon a speciális, nem saját fajtájukból fakadó eseményeken, szellemi, érzés béli, földrajzi, világgazdasági hatásokon mentek át, melyeknek összességét a német történelemnek nevezzük. Kipley W., a híres amerikai anthropologus, hatalmas művében[1] azt mondja, hogy «Francziaország északkeleti része és Belgium fele az anthropologiai mérések szerint tisztább germán, mint Dél-Németország lakossága». Francziaország a germán frankuk hazája volt, kiknek fajiságát nem lehet tagadni. Arbois de Jubainvilié keltologus más úton arra az eredményre jutott, hogy Franczia országban a germánok, Németországban a kelták vannak túlsúlyban. Dél-Németország lakossága erősen

[1] *The Races of Europe.* 1900..

kevert kelta, itáliai és liguriai elemekkel, Észak-Néinetország jórészt szláv eredetű. Nemcsak az árja, szőke, magastermetű/ kelták, hanem nem-árja népelemek is keveredtek a dél-német lakossággal. Lassankint a nem-germán typus vált túlnyomóvá Dél-Németországban, míg Északon a szláv, finn elemek túlnyomóak. Sok germán, a ki szőkeségében, magas termetében, dolychokephaliájáoan látja büszkeségét, öntudatlanul szláv vagy finn rokonságát dicsőíti. De a német történelmet nem a germán faj alkotta, hiszen akkor e fajnak épen oly módon kellene hatásaiban nyilvánulnia Erancziaor szag ban is. A német történelem más irányt vett, mint a franczia, mert más útakun, más földrajzi Hjon, más népelódök nyomdokain, mss szellemi és gazdasági hatások alatt bonyolódott le. Sem a vér, sem a nyelv nem jelöli ki a népek útjait, képességeit, sikereit. Ugyanaz az ember is másképen cselekszik, más viszonyok, más körülmények között, ugyanaz a nép is más viselkedést mutat a történelem más korszakában, más lét körülményei között. Minden átélt körülmény, minden cselekvés által teremtett új helyzet új alakot, képességet, sajátságot ad a cselekvő népnek. A germán faj minden sajátsága nem azonos az ugyancsak germán angoléval. Miért? A kelta-normán vér keveredés az egyetlen oka az angol jellegnek? A szigetbeliség, a tenger, a föld többi pontjainak kínálkozó alkalma, gazdasága ás a szereplő férfiak, asszonyok, kik a történelmet létesítették, nem hatottak e jelleg formálására, csupán csak azért, mert «az árja faj lelkülete független a környezettől és a történelmi befolyástól?»

Chamberlain híres fajelméleté, mely a történelem aicanumaioa bevilágít, kiindulási pontján tudománytalan. Ilyen tudománytalan dilettantismus fut végig egész munkáján. A történelem szerinte a germán szellem diadala. Elveti a szokásos kor beosztást és e helyett az ó-kort 1200-zal lezárja, miután az újkor, a germán cultura kezdődik, melyet fejlődésében eleinte a renaissance antik-pogány szelleme gátolt. Légszívó-Babban a semita-faj ellen harczol és hogy állításainak komoly színezetet kölcsönözzön, aprólékos történeti előadásban ismerteti a zsidóság ókori történelmét, számos kutatóra és tudósra hivatkozik, de nem törődik sem dilettáns félreértésekkel, sem

nem irtózik erőszakos hamisításoktól. Tétele az, hogy a zsidó (főleg ezt érti semita alatt, habár helyenkint a többi sémi népre is ontja haragját) alapjellemvonása az akarat. Az akarat túltengése az önzés, fanatisraus, szellemi korlátoltság. A szabad iftarat hite semita eredetű és minden .szellemi mozgalom, mely a szabad akarat ellen irányul, antisemita visszahatás. Az akarat elnyomja az igazság érzetét és ez a zsidókat kezdettói fogva uzsorásokká ne\elte. A nép mindig tudatlan és faragatlaa maradt és a tudá&nak egyetlen ágában sem mutatott fel jelentősebb eredményt. Sokan ugyan vallásos érzést tulajdonítottak *A* zsidóságnak, de ez a hit ma már megdőlt. Még az ausztráliaiak és négerek is magasabb színvonalon állnak e tekintetben. Vallási fogalmaikat idegen népektől kölcsönözték és azokat értelmetlenül eltorzították. A zsidóknál a vallás nem belső lelki szükséglet, hanem külső tapasztalás. Nem belső ösztön vezeti őket az istenhitre, mint az árja népeket, hanem az a történeti traditio, hogy atyáiknak egy «bálvány» a Szinai-hegy ormáról csodatetteket mutatott. A zsidó monotheismus nem métaphysikai megismerés, hanem politikai eredmény. Történelmük folyamán legyőzték a körüllakó népeket és azok istenei fokozatosan egybeolvadtak az öveikkel. Eredetileg tehát tulajdon képei polytheisták. Ez a zsidó szellem uralkodik ma a katholikus egyházban is, mert a népvándorlás chaosa Krisztus tanait zsidó elemekkel zavarta meg. Chamberlain ezon nézetei meio ellentétben állnak a történeti tényekkel. A zsidó nép vallása, jelleme a Krisztus előtti századokban teljesen különbözött a mai zsidók jellemétől, hitétől, külsejétől. A jellem a történelem. Jó és rossz vonásai — a hogyan a mi mai viszonyunkból, mai felfogásunkból azt értékelni tudjuk, annak eredménye. A történetírót nem vezetheti elfogultság vagy gyűlölet, legkevésbbe egy előre meghatározott elmélet, melynek erősítésére a történetet szabdalja, fői maija vagy hamisítja. Csak rövid megjegyzést óhajtunk tenni Chamberlain állításaira. Bővebben mindenki, a ki a zsidó történelemmel és a theologia elemi ismereteivel tisztában van, megfelelhet maga is.

A zsidó nép vallása nem befejezett, az égből készen kapott ajándék, hanem a történelem fejlődéses terméke. A letelepülés idejétől kezdve Krisztus születéséig a zsidó nép gazdasági

szellemi, politikai változásoknak, hatásoknak volt kitevő, melyek mind visszatükröznek intézményeiben, vallásában, jellegében. A semita és a zsidó is eredetileg földmíves. Míg a pásztor árja gondtalanul élte világát, kóborolva a pusztákon és sokszor könnyelműen eljátszva azt koczkán. fogadásban a mit nyája az egész évben jövedelmezett,[1] addig a letelepedett semita arcza véres verejtékével» kereste mindennapi kenyerét. Nem igaz Chamberlain azon állítása, hogy a zsidó nép az uzsora, szellemében nőtt fel. Egész a próféták koráig a földmívelés volt a zsidóság főfoglalkozása, sem kereskedelem, sem ipar náluk ki nem mutatható. A zsidó nép története a királyokkal kezdődik és a babyloni fogságban érik meg. Palesztina, földrajzi fekvése Izraelt a világtörténelem országútjára sodorta. Egyiptom és Elő-Ázsia között egyfelől a tenger, másfelől a sivatag, nagy és harczias népek ütköző felületén helyezkedett el. Azon hadjáratokban, melyek az ókori világot megrázkódtatták, Izrael is szerepelt, de földje kicsinysége, fekvése következtében csak passiv szerepet játszhatott. Belső és külső életét a történelem irányította. De így irányította minden nép életét a történelem. A zsidók hamarabb jutottak el a totemismus, a fetisismus és ősztisztelet fokozatain át a monotheismushoz, miután az egyes családok, törzsek istenségei bálványokká sülyedtek. Chamberlain ujjongva állítja, hogy az újabb kutatások mindinkább bebizonyítják a zsidó vallás bálványimádó alapját. «Wenn Chamberlain nur eines von den Büchern, die er über Religionswissenschaft zitiert, gelesen hätte —mondja Hertz[2] — so müsste er wissen, dass der Fetischismus bei den Semiten längst wissenschaftlich festgestellt ist etc.»

Chamberlain nem akar a gazdasági (földrajzi) társadalmi okokról tudomást venni, csupán a «faj»-bán talál magyarázatot mindenre. Nem veszi észre, hogy azon népek, melyek földrajzi elhelyezkedésük folytán hatalmas, összefüggő államterületet foglaltak el, monarchikus uralom alatt éltek és e politikai szervezet a monotheismust segítette elő, tekintet

[1] Az árják szerencsejátékáról, könnyelműségről l. Hierin?· Vorgesch. d. Indoourop. 100.

[2] Id. m. 170.

nélkül arra, hogy az illető népek mily nyelven beszeltek. Az irániak, noha fajilag és nyelvileg közelebb állnak az árjákhoz, mint a görögök (Chamberlain a perzsákat különb népnek tartja) katona-birodalmat alkottak és ezzel kapcsolatban közelebb jutottak a monotheismushoz, mint a többi indogermán nép. Az egész világon megtaláljuk e jelenséget: a centralis államforma a monotheismus, a laza szervezet a polytheismus felé hajlik.[1]

A zsidó vallás a babyloni fogság alatt nyerte ethikai mélységét; a Jeruzsálem utáni vágyakozás, a bűn tudata, a bünhődés és tisztulás gondolata, mélyítette a zsidóság kedélyét. A fog* ság nevelte Izraelt a monotheismusra. Isten büntetni akarja népét, de nem akarja megsemmisíteni, ellenkezőleg erősíteni akarja öntudatát. Ügy tisztítja, mint a tűz az ezüstöt. A fog-'^ág alatt tömörült egybe a zsidó nép és különböztette meg magát a pogány t ól. Ekkor vált a szombat megülése és a circumcisio kötelező' ve. Más talajon, más földön a helyi isteneket elfelejtették és Jahwe vált az egyedüli úrra Izrael fölött. A babyloni eultura sem maradhatott hatás nélkül a zsidó népre. De Chamberlain merész állítása, hogy a zsidók vallási fogalmaikat idegenektől kölcsönözték, megdől a könyörtelen tényeken. A fogság bomlasztólag is- hathatott volna rájuk, de számos és még ki nem kutatott oknál fogva egy jobb, szebb jövőt varázsolt eléjük, melyet benső tisztulással akartak elérni. A babyloni fogságban képződött az az ethikus monotheismus, a melyből később a keresztyénség sarjadzott, ebben a mozgalomban gyökereznek a legnagyobb javak, a, melyek valaha az ernberiséget boldogították.[2]

Chamberlain állításait előrelátással csoportosítja, hogy azokkal utóbb tételét, az árja keresztyénség és a seinita zsidóság között fennálló faji különbséget bizonyítsa. A fogság utáni zsidóságot a formalismus béklyóiba veri, melyektől u semita orthodoxiával merő ellentétben álló keresztyénség szabadította fel. Nem látja, nem tudja, hogy a keresztyénség maga nem az «árja» szellem spontán nyilatkozása, hanem

[1] Hertz id. πι. 172.
[2] Stade: *Gesch. d. Volkes Israel.* I. 550.

történeti fejlődés eredményi»: a hellén cultura és a zsidó vallás összef orradása. A keresztyénség gyökereit könnyen kimutathatni abbaii a hangulatban, a mely számos, fogság utáni és Krisztus előtt keletkezett iratban nyilatkozik. A zsidó-hellén irodalmat, mely átvezető híd az ószövetségből az újszövetségbe nem veszi tekintetbe, ezért a keresztyénség genetikai keletkezését meg nem érti.[1] Ellenben tanúságot tesz arról, hogy nincs történelmi érzéke, mert a jelen állapotokat összezavarja a múlttal, mai viszonyokat meggondolás nélkül átültet az ókorba, szóval nem akar tudomást szerezni arról a fontos történelmi tényről, hogy minden változik, a faj. a nép, a gazdaság, tudomány és a hit. A mai zsidók bűneit, sajátságait, rossz tulajdonságait, előítéleteit az ókori Israelen akarja megbosszulni. A mai antisemitismust, melynek magyarázata a jelen társadalmi helyzetben van meg, át akarja ültetni a theológiai tudományba. Összezavarja a politikát a tudománynyal, a mely nem ismer érdeket, gyűlöletet, hanem az igazságot kutatja. Nem Chamberlain antisemitismusa ellen emeljük fel szavunkat, mert ez a mai politika, a mai társadalomtudomány problémái közé tartozik, hanem ki akarjuk mutatni, hogy tudományos kérdéseket ephemer politikai viszonylatban, dilettáns módon próbált megoldani. Az árja faj szerinte nincs történeti változásnak alávetve, ez alól felmentést kapott, hogy mindvégig önmaga irányítsa a történelmet. A zsidó fajban pedig oly rettenetes bűnöket lát ma, hogy nem képzelheti el. hogy Kris/tus Urunk két évezreddel ezelőtt a zsidó fajból került volna ki. Itt tűnik fel Chamberlain felfogásának gyengéje egész mivoltában és itt látjuk, miért tartja kevésre a görög philosophiát és különösen Aristotelest, ki a logikát megalkotta: a kinek bármi köze van a zsidósághoz, az kiváló ember nem lehet, mert a zsidók újabb kétezeréves története oly tulajdonságokat fejlesztett bennük, a melyek nekünk ellenszenvesek.

Hogy Chamberlain történelmi kritikájáról és módszeréről érdemleges ítéletet mondhassunk, nem lesz felesleges e bizonyítási eljárásra kitérni.

Tudjuk, hogy «nzon földrajzi helyek, a m« IM k Jézus ifjú-

[1] Smith: *Der vorchristliche Jesus.*

ságában szerepeltek, a jóslások után jutottak vele történelmi kapcsolatba. E jóslatok a Messiásra vonatkoztak, kinek Bethlenemből, Nazarethből, Egyiptomból kellett jönnie. (Máthé II.) Jézus Galileából származott. Ez nincs ugyan hitelesen bebizonyítva, de azért Chamberlain ezt a tartományt választja szülőhelyéül, hogy' igazolja, hogy Krisztus árja, vagy germán vérű. fajú és származású volt. Ezért volt Galileának árja lakossága ó szerinte. Ha ez nem volt is meg a valóságban. Chamberlain képzeletében megvan és nem riad vissza semmitől, hogy ezt olvasói képzeletébe is átvigye. Palesztina északi részében kevert lakosság lakott: hetiták, amoriták és a szíriaiak. Az amoriták Chamberlain szerint árják, a hetiták, kiket a talált emlékek nagyorrú népfajnak tüntetnek fel, silány nemárja nép volt, kiknek a zsidókkal való keveredése csak degeneráló hatással lehetett rájuk. Újabb kutatások kiderítették (Hrozny), hogy e silány nép árja, az iráni nyelvhez igen közel álló nyelven 'beszélt. De fogadjuk el Chamberlain bölcsességét és bíráljuk állításán saját ítélete világánál. Chamberlain egész művén a vérkeveredés mottója vonul végig. Fentebb kifejtettük, hogy miért értéktelen vérkeveredési recipéje a történetíró számára. Szerinte távoli fajok keveredése degeneratiót hoz létre, λ görög cult ura és faj pusztulását idegen népek beözönlése idézte elő. Ez «idegenfajú» népek azonban «árják»: rómaiak, makedónok, kelták, germánok és szlávok voltak. Ha a keveredés degenerál és degenerált faj egyetlen kiváló embert sem választhat ki, miért volt e chamberlaini törvény alól a galileai vórkeveredés kivétel? Krisztus germán fajisága bármely áldozatot megkíván. Az assirok Palesztinába idegeneket telepítettek le, miután a zsidókat száműzték és habár a Királyok Könyve világosan megmondja, hogy ez idegenek semiták voltak, ó vészhorgonyként kapaszkodik árja voltukba. Utolsó segély gyanánt Krisztus születése előtt egy századdal még phöniciaiakat és görögöket vonultat be Galileába (forrásadatok nélkül), hogy valószínűvé tegye, «dass auch rein aiiches Blut dorthin verpflanzt wurde; sicher ist aber, dass ein kunterbuntes Durcheinander der verschiedensten Kassen stattfand». Hogy zsidó vér ne keveredhessék ez amalgamhoz, Chamberlain azt a valótlan kijelentést tette, hogy zsidók és galileaiak között házasság nem volt köthető.

Zsidók csak pogánynyal nem kötöttek házasságot, de bármily fajú zsidók, még bevándorolt zsidók ellen is, semminemű meggondolást nem támasztottak. Chamberlain szerint galileabeliek, «a kik szigorúan fanatikus zsidók voltak», más zsidóval, sémit a~ vérrel nem keveredtek, de egy pillanatra sem vonakodtak «fanatismus»-uk ellenére idegenekkel, phöniciaiakkal, görögökkel és más, nem sémit a pogánynyal házasságot kötni. Chamberlain a galilea béliek nem-semita vérrel való keveredését azzal is igazoltnak látja, hogy ezek a sajátságos sémit a torokhangokat nem tudták kiejteni.

Galilea kevert, semita és talán másfajú lakossága szolgál tehát Chamberlain bizonyítéka gyanánt, hogy Jézus árja származású volt. De ha Jézus nem Galileában született? Nem folytatjuk tovább. Ez a módszer megfelelhet a gyermekek ösztöneinek, de a művelt és tudományos világ elveti azt.

Chamberlain alaptétele az, hogy az árja népeknél a vallási érzület belső szükségszerűség, ezért vallásuk öröktől fogva egyforma, mert azt külső tapasztalás, események nem befolyásolhatják. Az árja népek története azonban ellentmond ennek az állításnak. India árja lakossága fejlődésében magán hordja a föld alakulata, éghajlata, a szomszéd földterületek közötti elhelyezkedése bélyegét. A harczias árják Indiába való bevonulásuk után békeszerető pásztorokká és földművesekké változtak át. Évezredes béke a buja természet ölében kiölte belőlük az akaratot és a puha képzeletet fejlesztette bennük. A gazdasági körülmények és a társadalmi tagozódás megakadályozták, hogy egységes nagy nemzeti állam fejlődjék India területén. A kasztrendszer uralkodik mindenekfelett. Minden foglalkozásnak külön hagyománya, külön faji öntudata van. Ennek megfelelően hulli szét a vallásos nézet és a szellemi élet apró osztályokra, melyek egy más. élőt t el vannak zárva. Az anyagi gondoktól független brahman kasztja olyan gondolkodókat érlelt, a kik bámulatra'· méltó éleselméjűséggel taglalták a lót legmélyebb titkait. — Szellemi kiválóságukat azonban nem árja fajiságuknak, hanem társadalmi helyzetüknek köszönhetik. Fajrokonaik, kiket születésük nem emelt független életmódba, mélyen alattuk állanak szellemi képességek dolgában. Egy népnél sem s/árnyalja annyira túl a műveltek tudása az alsóbb osztályokét, mint Indiában.

súlyos tévedés azt hinni, hogy az *upanisadok* vagy a *Védák* külön részletei, a melyek magasabb lendületet vesznek, az egész indus nép szellemi tőkéje volt. Ezek csak a brahmanok tulajdona voltak és ismeretük csupán a legfelsőbb kasztoknak volt megengedve.

A *Védák* ethikai magasságát és költői tartalmát azonban biztosan túlbecsülték. Hertz összegyűjtötte a szaktudósok vélelényét az indus vallási könyvekről és azt bizonyította, hogy még a *Védák* hymnusai sem emelkednek költői magaslatra a számos isten között Indra felsőbbséget nyert el, de e felsőbb lénynek nincs oly erkölcsi tartalma, mint a semita vallás istenségének. Erős, heves, de jókedvű, adakozó, szereti az italt és a harczot, ha haragos, mindent összezúz, de áldozatokkal ki-
* ngesztelhető. A Védák vallása első sorban áldozatok vallása. Vz ember az istenséggel szemben a «dó út des» elvén áll. \z áldozatokkal megvásárolhatja az istenek jóakaratát és kényszeríti őket jutalmazásra. «Az áldozatot bemutató úgy hajtja Indrát, mint a vadat, úgy hívja áldozathoz, mint a tehenet a. fejeshez és kényszeríti, hogy folyjon, mint a bőség forrása».[1] A Védák vallása nem a primitív pásztornép vallása, hanem varázsló papok theologiája, melynek czélja az áldozat volt. A papok uralma Indiában fokozatosan erősödött meg. A sok apró államra oszlott földterületen nem alakulhatott egységes egyház, de a brahminok a monda szerint legyőzték a harczosok kasztját és a királyokat is maguk alá vetették.

A brahmanok önző osztálylyá váltak, a kik elfordultak a szegénytől; gonosz az, a ki nem áldoz és ezért jogfosztott. —

A jó és rossz ethikai megkülönböztetéséről nincs szó. A vallás külsőségekké faj alt. A bűnöket egyszerűen le lehet mosni a Ganges vizében; a túlvilági élet örömeit a papoknak juttatott áldozatokkal lehet elnyerni. A Védák formalisrnusával szemben magasabb szinten áll a Vedanta bölcselete, mely a megismerés terén keresi az üdvözülést. Deussen[2] a Védák viszonyát az Upanisádokhoz az ó- és újszövetség viszonyához hasonlítja és

[1] Olderxburg: *Die Religion des Veda.* 3
[2] *Gesch. d Philosophie* I. Abt. II. 44.

kiemeli, hogy az ó-szövetség a Védák ritualismusát felülmúlja, erkölcsi czélzatával. Az upanisádok bizonyára Buddha fellépés után keletkeztek és gondolatbeli mélységük ellenére hiányzik. belőlük az élet melege, az a szeretet, mely, áthatja Jezus beszédét és a melyet a brahman kedély nemes nyugalma nem pótolhat.[1]

A buddhizrnus indiai talajon született, az indiai lélekben gyökerezik, az indiai társadalmi viszonyokból nőtt ki. Az a körülmény, hogy később Indiából kiszorult, azt a hitet keltette egynéhány kutatóban, hogy idegenül állt szemben az árja, faji géniusszal. E hit téves voltát és tarthatatlanságát egyik dolgozatomban [2] bó'vebberi kifejtettem. A buddhismus az előzszellerni és erkölcsi irányzatból fejlődött, de új benne minden létező, teremtett iránt érzett szeretet és gyengédség. Nem lépett fel társadalmi újításokkal, megtartotta a kasztokat, de mérsékelni igyekezett a brahminok gőgös felsőbbségét. India irányító tényező: a külső természet, a társadalmi szervezet és az akaratot nevelő, a nemzeteket egybeforrasztó közös veszély és védelem hiánya a buddhismust sem engedte túllépni bizonyos határukon. A buddhizmus erkölcstana nem éri el Jézus szavát és példáját; értelmi erkölcse, mely az állatvilággal szemben is jóságot és baráti érzést parancsol, az ellenségeskedemegbocsátását hirdeti, de mindezt csupán értelmi okokból büntetés és jutalom elnyerése czéljából. Az önfeláldozást, a végtelen szeretetet minden iránt, az önzés megsemmisítését mely a, keresztyénség utolérhetetlen ideálja, a buddhismus nem ismeri. «Minden fájdalom és panasz, a világ minden szenvedés» csak abból fakad, a mi előttünk kedves. A hol nincs szeretet ott ez sem keletkezik. Ezért örömben gazdagok azok és szabadok a fájdalomtól, a kiknek semmi sem kedves e világon. Az, a ki olyan után vágyik, a mi nem fájdalmas és nem tisztátalan az ne szeressen semmit e világból.»[3] A buddhismus a szerzetesélletet idealizálja, de oly szerzetesi életet, a mely nem lesz tökéletesebb, hanem eltávolodik a világtól. Nem ismerjük azokat a történelmi okokat, a melyek a buddhismust kiszorították

[1] Пertz id. m. 206.
[2] Turán. *Magyar Figyelő.* 1916
[3] Oldonberg: *Buddha. 336..*

Indiából és Ceylon szigetére S Közép-Ázsiai mongol lakóéira terjesztették át. Azóta Indiában számos új secta keletkezett, de egyik sem múlta felül a Vedanta maphysikáját és a buddhismus ethikáját. Inkább hanyatlást látunk, mint haladást. A képzelet és a formalismus túlteng és a hol az angol felügyele. a kegyetlen és erkölcstelen cultusokat elnyomta, ott azok titokban élnek tovább. Az emberáldozat sem tűnt még el teljesen. E fejlődés, ez állapot az árja nép vallási bensőségéből nőtt ki. Ha nem ítélnénk meg minden fejlődést a környezet sokoldalú hatásaiból, hanem csupán egy fictiv fogalomból, az árja faji lélek bensőségéből, akkor e «bensőséget» csak elítélni tudnók. A faj előre meghatározó képességének elméletét egy másik tis/tán árja nép vallási fejlődésén tanulmányozhatjuk. A perzsák már történeti időben váltak el az árja ősnéptől és más földrajzi a történelmi viszonyok kopott vajlási képzeteik teljesen mások lettek. Perzsiában a természet bujasága nem öli ki az akaratot, nem hevíti túlzásba a képzeletet. Sivár pusztaságok váltakoznak illatos rózsaligetekkel. A természet mostohasága az embert munkára, a szomszédos nomád népek rabló betörései védelemre, államalapításra kényszerítik. A perzsa nép nemzetté tömörült, mely katonai fegyelem, merev szervezetben monarchikus uralom alatt élt. Az események, a földrajzi elhelyezkedés, a szomszédság hozták létre az alkotmányformát és ezzel kapcsolatban a vallási intézményeket és érzületet. A perzsa vallás, ellentétben az indu.s Vallással, józan, de etnikai hajlandóságú. Valamennyi árja nép közül a perzsa jutott legközelebb a monotheismushoz. Erkölcstana magasabb és teljesen más, mint a többi árja népé. A szülői szeretet és tisztelet, az engedékenység, a nő helyzete, az erények sokkal tiszt ült ab bak, mint a többi árja népnél. A vallási formáknak összhangját a társadalmi szervezettel az egész világon át követhetjük. A feudális mexicóiaknak mythologiája gazdagabb a központi, absolut uralom alatt élő peruiakénál. Sőt a monotheismus sem oly germinális fejlődési fokozat, a melyből nem lehet visszatérés. A művelődéstörténeti fejlődésben sincs törvényszerűség, a mely önmagából indul ki. Bücher[1] a technikai haladás schematisálását elveti. Számos

[1] *Arbeit* v. *Rhytmus.* 11.

olyan nép van, mely a vasat fel tudja dolgozni baltává, mégis továbbra is fa dárdákat és faekéket használ. Hahn[1] tagadja, hogy az emberek törvényszerűen haladtak a három culturfokon, t. i. a vadászaton, az állattenyésztésen és a földmívelésen át. Ratzel [2] a sorszerű culturális fejlődést «élettelen elméletnek» nevezi. A polytheismus ismét gyökeret verhet oly nép lelkében és vallási gyakorlatában (természetesen változott formában), a mely már közel állt a monotheismushoz, vagy elfogadta azt. Egyptom későbbi időkben polytheistikusabb volt, a mint fokozatosan erősödött a feudalismus. A központi hatalom megerősödésével a monotheismus is erőre kapott. Ugyancsak kapcsolatot találunk a római császárság és a monotheismus közön. A monotheismussal szoros, szervezeti kapcsolatban van a türelmetlenség. Meg akar győzni, javítani akar és minél iiiauasabb erkölcsi színvonalon áll, .annál inkább igyekezik azt másoknak is osztályrészül juttatni. A monotheismus lényege kizárja a türelmességet más istenek, más vallások iránt. A legderekabb római császárok voltak a leghevesebb keresztyénüldözők. De nem a császárok voltak türelmetlenek, a kik az államot meg akarták menteni az istenek haragjától, hanem a keresztyének, a. kik szigorúan ragaszkodtak vallásukhoz és u bálványimádás ellen irgalmatlan hadjáratot indítottak. Az erkölcsi haladás türelmetlensége nélkül a világot nem lehetne megjavítani. A görögök nem akarták isteneiket a perzsákra erőszakolni, de megvédtek azokat a philosophusok támadásai elől. A türelmesség idegen cult ufókkal szemben nem árja faji tulajdonság, a türelmetlenség szervezkedési mozzanat. Az erős, öntudatos, erkölcsi alapon épült társadalmi szer vezet alkotó erejénél fogva hódító, beolvasztó, türelmetlen. A megalkuvás, a türelmesség csak oly értelemben lehet faji sajátosság, hogy az történelmi okoknál fogva fejlődött valamely népben, cl korlátai, határai nem esnek össze az illető nép nyelvbeli, származásbeli határaival.

Az indiai vallástörténet érdekes adattal szolgál arra nézve miként simul az erkölcsi és szellemi élet a történelembe

[1] *Die Haustiere u. ı. Bezielung. -. Wirtschaft* 385.
[2] *Anthrop.* II. 704.

A védákban az egyik istencsoport élén Varuiia áll, ki valószínűleg idősebb Indránál. Varum alakja közel áll a monotheismushoz. Az isten igazságos, jóságos tettei emberekre, a természetre és az istenekre vonatkozólag éles ellentétben állnak Indrával, kinek erkölcsi hajlamai nagyon kétségesek. Az ét hi kai istenfogalom kiszorulását s az iszákos és naturalistikus Indra térnyerését Pfleiderer[1] azzal magyarázza, hogy a régebbi népkirályságot az aristokratia legyőzte és feudális szervezetének megfelelő mythologiát fejlesztett. A görög istenek homerosi alakjai is a primitív aristokratia életmódját tükrözik vissza. Az emberi hiúság számos isteni szerelmi idyllt költött. Λ görög nemesi családok istenektől származtatták magukat és ha nem is törvényes, legalább törvénytelen utódjai akartak lenni az isteneknek.

Chamberlain nem képes történelmi jelenségeket teljes összefüggésükben meglátni, ezért menekül a fajiság fictiójához. A reformatióban a germán vallásos kedélyt látja kifejezve, melyet az akkori gazdasági és társadalmi áramlatoktól függetlenül csupán a faji jellegből magyaráz. Ha a faj germinális fejlődése az erkölcs és szellem terén ily mélyreható változást tud előidézni, illetőleg átszenvedni, miért történik ez a változás oly más mozzanatuk kíséretében, melyeknek a fajitíághoz nincsen köze: a világgazdaság, a találmányok és azok hatása a társadalomra? Miért vár a faj szunnyadó képességeivel bizonyos alkalmakat, a mikor tettekben nyilvánul? Francziaországban a NIII. század végétől kezdve a királyság tönkretette a hűbérességet. E harczában a polgárokra és parasztokra támaszkodott. A lakosság elégedettsége nem rendült meg az új keresztyén tanok hallatára. Németországban az új tan a polgárság jelszava volt az elhatalmasodott nemesség, földbirtokosság ellen.

A fajhívők a fajok különbségeit a vallási képzetek mellett a gazdaságban, a jogfejlődésben és a társasági élet formáiban is fellelhetőknek képzelik. A római jog fejlett voltát tisztán és kizárólag a római faj sajátos jogi képességére vezetik vissza. Nem a körülmények, a földrajzi helyzet, a társadalmi szerve-

[1] *Religionsphilotophie.* 126.

zet, hanem mindezektől függetlenül csupán a faji képesség AZ alkotó elem. Állításaikat épen a szakemberek vetették el, hu tetszetősségük másutt akadt is könnyen hívőkre. A jog az élet tükre. Nem a faji lélekből fakad, hanem a tengerből, a mely a birodalmat határolja és összekapcsolja, a termékeny talajból, a folyókból, melyek partjain nyüzsgő városok keletkeznek. Világbirodalomnak világjogra van szüksége. A római légionárius és gyarmatos nem élhetett Szíriában, Germániában a szír vagy germán joggal, sem a tizenkéttáblás törvénynyel. Mommsen teljesen megdöntötte a római faj jogi képességeibe vetett hitet.[1] Kifejlett jogérzetnek elsősorban kitűnő büntetőjogot kellene létrehoznia, mely test és lélek felett ítélkezik és az erkölosi rendre ügyel, nem magánjogot, melynek czélja az önzés védelme. A rabszolgaság intézménye és a politikai pártharczok meggátolták a rómaiakat abban, hogy kielégítő büntetőeljárást alkothassanak.[2] Az etimológiai különbségek a jogban különös tanulmányok tárgyául szolgáltak, a melyek eredményét Andrian, a legkiválóbb szakember e téren így foglalja össze: [3] «Das vorläufige Resultat dieser Bestrebungen deckt sich vollkommen mit der Annahme einer allgemeingültigen psychischen Anlage. Die Unabhängigkeit der wichtigsten und durchgreifendsten Sozialformen von der Easse ist schon heute als unantastbares Axiom anerkannt.» Post kimutatta.[4] hogy gyakran n legsajátosabb jogszokások a legkülönbözőbb népeknél tűnnek fel. Reménytelen valamely nép jogából származására következtetni. Dargun szerint valamennyi nép családjoga úgy viszonylik egymáshoz, mint tgy-ugyanazon nyelvcsalád nyelvei. A fajtheoretikusoknak kedvelt állítása, hogy az államalkotó erő és képesség főképen az árja fajú népekben van nieg. E feltevés is abban hibás, hogy valamely nyelvcsaládhoz való tartozást, tehát esetleg évezredekre visszanyúló időleges együttlakás hatását túlságosan maradandónak tartja, a mel· ível szemben az utána következő korok állapotai, esemény-

[1] *Römische Geschi. l.* 138.

[2] Id. m. III. 480.

[3] Andrian: *Ethnic Resultate (l. mód. Ethnologie.* (Korrespondenzblatt d. deutsch, (íos. f. Anthropologie. 189.3. 08. old.).

[4] Post: *Studien z. Enhcickl. d. Famil. rechts.* 1889.

erőtlenek, hatástalanok maradtak. Chamberlain azt tartja, hogy a szabadság és hűség államalkotó tulajdonságok, melyek kiválóan az árja, de legerősebben a germán fajban találhatók. többi faj, például a sémit a — és ilyenkor mindig a mai zsidóságra gondol s elfeledkezik a babyloni, a pún, az arab semitákról — alattvalónak született és az absolutismus az egyetlen forma, melyben ékii képes. Az alávetés, a szolgaiság idegen az árja szellemnek. E tételt a történelem meghazudtolja. Dahn[1] tagadja, hogy a germánok államalapításra különös politikai képességeket mutattak volna fel. Ataulf maga beismerte, hogy eleinte az volt terve, hogy megdönt se az egész római birodalmat és helyébe egy germán világbirodalmat állítson. Tervét azonban nem valósíthatta meg, mert a tapasztalat azt mutatta, hogy féktelen népe képtelen állami- fegyelem és szervezetben élni. Megvetette a bírói intézményt és párviadalban intézte el poros ügyeit. A germán államok administratiója a római cult ura maradványaira támaszkodott. Latinul író szerzetesek és római senatorok látták el a hivatalos ügykezelést. Ugyanez történt az első arab.kalifák alatt, midőn a birodalom administratióját saját nyelvükön görögök és perzsák intézték. A germánok politikai érettsége épen oly kevéssé faji sajátság, mint többi tulajdonságuk, melyeket a gazdasági viszonyok, az események érleltek meg. Az események, a történelem a politikai érettséget oly népeknél is meghozták, a melyek nem-árja nyelveken beszéltek. Attila birodalma az Alpoktól a Fekete-tengerig terjedt, a mongolok uralma nagyobb kiterjedésű volt bármely világbirodalomnál, a nem-árja nyelven beszélő magyarok államalkotó és államfenntartó erejét ezer esztendős történelmünk bizonyítja, a török nép nagyszámú, művelődési tekintetben felette álló fajok felett központi uralmat tudott létesíteni és hogy e birodalom hanyatlásnak indult, azt nem fajiságának, nyelvi hovatartozásának, hanem a történelem számos okának tulajdonítjuk. Az absolutismus hiánya az árjáknál nem mutatható ki. Sőt a mit Chamberlain határozottan nem-árja jelenségnek tüntet fel, t. i. a zsarnok egyeduralkodót, épen az iráni perzsáknál fejlődött ki. A «nagy király»

[1] *Gesch. d. german Rau» Völker* 1. :354 III. 308. 163. 462.

(υεγάς βασιλείς) Darius óta az achemtnida fejedelem volt. A legerősebb absolutismus Iránban és Indiában fejlődött. Mindehhez a fajiságnak nincs köze. Csodálatom hogy még Earth is híve a fajiság történelmi képességeinek. Szerinte az iszlám culturából kinőtt államok között csak a perzsa áll fenn és maradandó.[1] Ennek okát az árja faj államalkotó szívósságában kénytelen találni. Ha azonban nem hit[2], hanem a perzsa történelem vezette volna ítéletét, akkor azt találta volna, hogy a perzsa birodalom az Achemenidák bukása után széthullott s idegen és árja-fajok uralma alatt több kisebb államban folytatta népfejlődését. Aztán nem faji, hanem történelmi okok ból megalakult a szaszanida Perzsia, hogy Mohamed fellépése a semita Arábiában és azok a közvetett okok, a melyek az islam által szervezett arabokat Perzsia felé vezették, rombadöntsék eb beolvasszák az arab birodalomba. Nem a faj mint valami «Ding an sich», hanem a történelem alatt kifejlődött különleges perzsa szervezet, tudás és tömeg-öntudat segítette a perzsákat lassan abbeli törekvésükben, hogy az arab államban, a kormányzásban, a tudományban, az irodalomban túlsúlyra vergődjenek. De nem alkottak örökké összefüggő államot. Államalkotó képességüket az északi nomádokkal folytatott évszázados -védelmi, összetömörítő harczaik fejlesztették, melyeket oly hosszadalmasán és f áraszt óa»- ír le a Sahnámé; és a melyek oly monarchikus szervezetet adtak az ország lakosságának, mely még összeomlása után sem pusztult el teljesen. Mint Bobinson a sziklazátonyon szétroncsolt hajó részeiből kunyhót épített, berendezését, felszerelését beillesztette, felhasználta a maga sajátos új világában, úgy szolgáltak a szerteomlott Perzsia intézményei, berendezései, népei a barbár, járatlan arab birodalom felépítésére.

Barth magyarázata azonban Perzsia jelen állapotában találja leghatározottabb czáfolatát. Martin Hartmann, az iszlám leggyakorlatibb ismerője, azt mondja,[2] hogy a mysticismus csak ott Tudott mélyebb gyökeret verni, a hol a zilált közállapotok és silány cultura tönkretett minden egészséges fejlődést.

[1] *Geschichtsphilos. Hegels.* 140.
[2] *Die arabische Frage.* 504. old.

jelesül Maroccóban és Párzsiában. Az állam fennmaradását és pusztulását nem a faj, hanem azok az állapotok és események, eszmék és emberek idézik elő, a kik a faj jellegére, elváltozására is jelentékeny hatással vannak.

Chamberlain azt állítja, hogy a sémiták nein képesek maradandó államokat alkotni. A babyloni és a cárt hágói államok oly maradandók voltak, mint az ó-kor többi állama. Intézményeik, berendezéseik példaképékül szolgáltak. Polybios alkotmányukat a rómaihoz hasonlítja, Aristoteles *(Politika.* II. 8.) azt írja róla, hogy benne sem felkelés, sem zsarnok nem üthette fel a fejét. Spanyolországban oly alkotmányt honosítottak meg a punok, hugy láttára (ato azt mondta: senki sem méltó, hogy Hamilkar Barkas mellett királynak neveztessék. Ezzel szemben Chamberlain a semitáktól megtagadja az államszervező képességet. Nem az egyes semita népek történelme és jelleme, a különböző körülmények lebegnek szemei előtt, ínidón ily ítéletet hoz. hanem a zsidók mai jelleme, mai helyzete s ezt meggondolás nélkül általánosítja az egész semita fajra, pedig ez csak annyiban hozható egy kategóriába, hogy ősei valami kői együtt éltek, egy népet alkottak. Elfelejti, hogy az újabb nyelvészeti kutatások mindinkább kimutatni igyekeznek, hogy a semita és az árja nyelvcsalád is egy területen, egy ősnép volt valaha, a mely idővel vált el több tájszólásra, aztán nyelvre, míg ma már oly tekintélyes szerkezeti és szókincsbeli különbségeket mutat fel, hogy csak a nyelvtudomány képes a történeti összefüggést felderíteni.

A fajelmélet szemléleténél lehetetlen meg nem ütköznünk azon a furcsaságon, hogy ha egyes ember saját magát szerfelett dicséri, kinevetik, de ha ezt a dicséretet valamely nép hangoztatja magáról, még akkor is elnézik, ha homlokegyenest ellenkezik az igazsággal. Ez a dicséret átmegy az öntudatba. és erősíti azt. Történelmi szemmel ítélve, nem zárkózhatunk el ily dicséret akaratnevelő hatása elől. A tömeg összetartását nera az igazság, nem tudományos eredmények hozzák létre, hanem észtnek, a melyeket megérteni képes és a melyek lelkü-

[1] Lásd Sanfelrt-.Tonsen: *Die Sprachwissenschaft* művében. H. Moller kutatásait.

let éje hatnak. A történelmi eszmék értéke nem absolut igazságukban rejlik, hanem sikerükben. Hány bolond zaklató Heraklius császárt theologiai rendszerével, a mely jobb volt, mint Mohammed vallása és a tudálékos kritika sem talált kivetni valót benne. Mohammed azonban nem törődött tudománynyal, theologiai bölcsességgel, vallása elemeit onnan vette, a hol zokat találta és saját énjében, mindennapi tapasztalataiban ^szeforrasztotta őket egy hitté, a melynek szózata, látomása, ígérete gyújtó hatással volt az arabokra. Aztán erkölcstannal, igazsággal nem törődve, rá bocsátott a a világra arabjait, kik összetörték azt minden tudományával, tanultságával, kritikájával egyetemben. A lelkesedés, az ősök erényében való hit, a saját fajtájának magasztalása a tömegeknek oly lelki erőt és bizalmat adnak, a melynek kihatása a cultura haladására rendkívül nagy. Úgyszólván valamennyi jelszó, a mely tömegeket mozgásba tud hozni és jobb helyzetet teremt számukra a tudomány hideg szemüvegén át csalárd képzelménynek bizonyul, de ha csak egy lépéssel képes az embereket a jobb jó felé előrevinni, akkor többet ér, mint bármely színarany igazság a félénk katonákba bátorságot önt «Attila ősapánk, ki a Hadak Ttjáról» néz le rájuk és az ingadozó ifjút visszariasztja a bűn ösvényétől ősei képzelt, erénye. Az emlékek, a hagyomány oly lendületet és oly mérséklő erőt kölcsönöznek az emberi léleknek, mely tettekben nyilvánul és a mely előtt a történetíró nem laladhat el megértés nélkül. Az ideálok, még ha nem igazak is, femelő hatással vannak a késői nemzedékre. Ezektől őket megfosztani nem szabad. De ügyelni kell, hogy ezek az ideálok e az egyéni önzés és furfang csalfa eszközei legyenek. E megkülönböztetést nem a tömeg, csak az egyén teheti, a ki hideg megfontolással latolgatni tartozik, hová vezetnek a hamis ideálok a sok eszme és lelkesítő képzet közül melyiket karolja fel. melyiket játszsza ki a másikkal, hogy a tömeg, a mely nyers féjét egyformán ajánlja fel üdvnek és kárhozatnak, maga és vezetőit magával ne rántsa a pusztulásba.

A tudomány nem a tömeg szenvedélyeinek kormányzását nem a tömeg tapsának elnyerésére pályázik. A politika szolgálatában áll, de a politika csak azt használja fel belőle, a mi czéljai eléréséhez szükségesnek tart. A chemia elmerül a vég

compositumok összességébe és oly problémákat is megold, a melyek az emberi szervezet egészségével nincsenek kapcsolatban, hogy szükség eseten különféle gyógyszereket készíthessen, gyakran ártatlan szereket, melyek nem a beteg gyógyítását, hanem lelki megnyugtatását czélozzák. A tudomány a rideg igazságot kutatja. Nem kell irtóznia attól, hogy közhiedelmek téves voltát megvilágítsa. Ilyen tévedések közé tartozik a germán fajnak idealizálása, a mely különösen a német fajelméleti írók munkájában található és a mely nem történelmi adatokra, hanem a képzeletre támaszkodik.

A germánok Delbrück szerint csak kis töredéke Németország lakosságának; századok vérkeveredése nagyon hígította vérüket, de ez semmiesetre sem szállította le erkölcsi és szellemi színvonalukat. Az a germán typus, a mely a költészetben és néhány lelkes dilettáns képzeletében él, nem élt sohasem a valóságban. A germánok sokkal nagyobb hasonlóságot tüntetnek fel primitív ősnépekkel, mint a mai németekkel. E jelenség nem kerülte el a kutatók ügyeimét. Guizot a rézbőrű indiánok életmódjával hasonlítja össze kóborlásaikat. Lamprecht a német nép primitiv lelki állapotát valamennyi primitív népéhez hasonlónak találja. Ha azonban azokat a jelzőket veszszük figyelembe, a melyeket a germán népekre alkalmazni szoktak és a tényleges tulajdonságokkal egybevetjük, akkor azokat semmitmondóknak találjuk. Ilyen tulajdonság a sajátos germán szabadság és hűség. Többször rámutattunk, hogy ugyanazon ember rűás helyzetben teljesen másképen fog cselekedni, hogy lelki sajátságok valamely népnél nem lehetnek állandóak, hanem azok a körülmények szerint változnak, fejlődnek vagy eltűnnek. Hasonló körülmények teljesen más népeknél is azonos lelki sajátságokat tudnak létrehozni. A római hadseregben szolgáló germánok hű katonák voltak és saját fajuk ellen is harczra keltek. Számos inas nép, mely hegyei között nem tudott megélni, idegen szolgálatba lépett és hűségesen harczolt ura mellett. Azok az adatok, a melyeket az ókori írókból meríthetünk, nem tüntetik fel nagyon hízelgő módon «. germánok hűségéi. világ minden népének volt egy primitív kora, a melyben a fegyverhordozó kíséret meghalt ura oldalán vagy önmagát küldte a halálba, hogy a túlvilágban szabad legyen. A babonás

hit a kút forrása e képzelt hűségnek, a mely egyáltalán nem germán sajátosság. A germán történelem tele van hűtlenséggel, szószegéssel, alattomos fondorlattal. Ennek magyarázatát ugyan megadja az akkori idők barbársága, de nem menti a germán fajt.

Az összes germánok között a keleti gótok tanúsították a legdicséretreméltóbb magaviseletet. A nemes Theodorich, kit a német monda Dietrich von Bern néven hősei élére állít. elődjét Odoakert alattomos módon öli meg. Előbb biztosított neki a királyi tiszteletet és életét, aztán gyanút fogott ellem meghívta ebédre és sajátkezűleg leszúrta. Utódjai, Amalatwintha és Theodabad, külön-külön elárulták népüket Byzancnak, a mire Theodabad unokanővérét. Amalaswinthat, elfogatta és legyilkolt át t a.[1] A gótok árulásai oly hírbe hozták őket, hogy még fajrokonok is szívesebben kerestek idegen népeknél oltalmat. Dahn említi (375 old.), hogy a legtöbb nyugati gót királynak nevén kívül csak meggyilkoltatása módjáról tudunk.

A római írók állandóan panaszkodnak, hogy a germánok megszegik szerződéseiket és újból megtámadják a birodalom határait. A rómaiak sem jártak elől jó példával. A hol lehetett, aranynyal próbálták-ellenfeleiket megnyerni. A germánok nern álltak ellen a csábításnak és lépten-nyomon átfutottak a római seregbe, de római szolgálatban sem tartották meg hűségüket.[2] Leginkább a frankok hűtlenségét emelik ki a rómaiak. Vopiscus azt mondja, az ígéretet nevetve szegik meg. Általában hamis és fundorkodó népnek (lubricus fallaxque) tartják őket. A germánok története fárasztja és untatja az olvasói örökös hitszegésükkel, király gyilkosságukká l, árulásukkal, a. melyeket ellenség, jóbarát és rokonok ellen elkövetnek. Nincs a történelemben hűtlenebb, gazabb népség a germánoknál, mondja és bizonyítja Dahn hatalmas munkájában.[3] Ez alól egy germán törzs élete sem volt kivétel. Az angolszászok és a skandinávok méltó testvérei voltak a többi germánnak. «Northumbria története a törvénytelenség és vérontás

[1] Dahn: *Urgeschichte d. germán, u. toninn. Volker,* Hortx id m. 329., 119.

[2] Dahn id. m. 152., 162., 187., 269., 392., 373.

[3] Számos példát 1. Hertz id. m. 328—312. (306., 79.. 85., 123., 131., 155., 213., 437. etc.)

borzasztó folyama; egyik királyt a másik után teszik el árulással és lázadással láb alól». [1]

A lovagkor romantikáját is vér és erőszak szennyezi be. A hűbéres hűsége addig tartott, míg a hűbérúr hatalmában állt. IV nemcsak a nemesség, a parasztság sem vette a hűséget komolyan. A városi lakosság is kénytelen volt környezete megbízhatatlanságának megfelelően ravasz és fondor magaviseletet tanúsítani. Az a becsületesség és jellem, a mely a német népet ma kitünteti és megkülönbözteti más európai nemzetektől, nem volt meg a lovagkor romantikus idejében.[2]

Messze vezetne, ha Chamberlain helytelen állításait és az ő reá támaszkodó germán fajelméleti írók eszméit egyenkint szembe állítanám a tényekkel. Mindenki, a ki az ethnologiai irodalmat csak felületesen ismeri, könnyen átláthatja azok nctiv voltát. Ilyen minden tudományos alapot nélkülöző állítás az, hogy a nő helyzete a germánoknál kiváltságosabb volt, mint bármely más népnél, hogy az erkölcsös életmód mindvégig germán sajátság. Schrader [3] kimutatta, hogy az inclogermanóknál a polygámia dívott, csak a görögöknél és rómaiaknál fejlődött korábban mérsékelt monogámia. Az eredeti germán erkölcsöket, melyekről Július Caesar tudósít (Bell. Gall. VI. 21.), római talajon hamarosan elvesztették. A hatalom és birtok más fajt alakított belőlük, mint a vadonok mélye és az örök veszélyek. A merovingiai király fia Ima k éretlen korukban ágyasokat tartottak, Nagy Károly leányainak hajadon korukban gyermekeik születtek és senki sem törődött ezzel. A férfit erőszakért nem büntették. Az asszony védelmét csak a kérésztyénség biztosította, ezért tömegesen tértek e vallásra az asszonyok. A skandináv germánok nem riadtak vissza attól, hogy vendégeiknek feleségüket és leányaikat kínálják fel ágyasul.[4] A culturfok és AZ annak megfelelő erkölcsi érzet az, a mi nő tiszteletét meghatározza, ahhoz a faj intrinsicus értékének semmi köze nincsen.

[1] Green: *History of the Engl. People.* 51.

[2] Delbruck: *Die gute alte Zeit.* Preuss. Jahrb. 1893. és Michael: *d. deutsch. Volkes seit d. 13 Jhrh. I.* 77.

[3] *Die Indogermanen.*

[4] Westermarck: *Gesch d. menshl. Ehe.* 56.

Sokkal furcsábbnak tűnik fel Chamberlain és híveinél, azon állítása, hogy a tudomány és a művészet pusztán gennái faji termék. Λ német szellem a tudományokban újabb keletű. Csak egy századdal ezelőtt a többi nemzet felülmúlta őket e téren a philologiában, a történetírásban, a természettudományok némely ágában oly kiemelkedő helyzetet foglalnak el. annak oka egyáltalán nem a faj tudományos képességében rejlik, hanem történelmi, jelesül gazdasági és társadalmi okokban keresendő. A tanári foglalkozást majdnem mindenütt (leginkább Magyarországon) lenézik. Az indusok a tanítót többre becsülik a szülőnél, mert ez csak a silány testi életet adta, míg amaz a magasztos szellemet nevelte az emberben. Németországban a professor az emberi fejlődés tetőpontja Tisztelet és becsülés tárgya, anyagilag annyira független, hog; zavartalanul élhet kutatásainak. Ezek nem mindig közvetlenu gyakorlatiak, de minden tudás előbbre viszi az emberiség képe^ ségeit és előbb-utóbb közvetve hasznot hajt a gyakorlatban Magányos életmódja, elzártsága a világtól, a könyörtelen él»· iiein ismerése sokszor oly elméletek kieszelésére vezették, a melyek a gyakorlatban csődöt mondanak. A történetírók a/ életet dolgozószobájukból ítélik meg és annak békés csendjét, rendjét és czélszerű világát írják le a bonyolult, önzéstől, gazságtól, féktelen érzelmektől, szenvedélytől vezetett, csalódással, reménynyel telített történelem adataival. Még Mommsennek is szemére vethette Freeman,[1] hogy a római életet a német professor békés világából ítélte meg. De épen ez életmód az, a mely nem számit, nem keres földi sikereket, olcsó rhetori babérokat, mint a franczia történetírás iskolája,[2] hanem elmerül a philologia, a nyelvtudomány száraz aprólékosságáb*. hangyamódra porszemekből épít fel hatalmas alkotásokat, elmélyed a chemia, a biológia elvont vizsgálatába, hogy azután szerényen megalkossa a chemiotherapiát és millió szenvedőnek életét boldoggá tehesse. A német módszer, mely nem kímél fáradságot adatok felderítése kórul, nem retten vissza éveknek esetleg meddő munkájától, hogy azokat összhangba hozza má-

[1] *A történelem tan., módszerei.* 312 old.
[2] V. o. Csengery: *Történetírók* 20,

kutatók eredményeivel, nem velük született faji sajátosság, hanem a társadalmi állapotokból kinőtt iskolázottság. Épen a német tudomány magas szintje bizonyít a faji sajátságok, a faji génié hívei ellen. Nem a veleszületett tehetség, a ragyogó szellem, hanem a fáradsággal megszerzett képesség, a példa, a tanítás, az iskola az, a mi ma a tudomány nagy tömkelegében' Ariadne fonala gyanánt szolgál. A német tudós, módszerét nem tekintve, talán mögötte áll az átlag-embernek, — a német élczlapok állandóan gúnyolják — de tudománya, szervezettsége folytán vezető' szerepe van. Ezt a szervezettséget bárki elsajátíthatja, ha kellő akaratot hoz magával és ha más nép ugyanolyan tudományos képzettséget akarna elnyerni,mint a németeké, egyetemein, iskoláiban azt a szellemet, azt a gazdasági függetlenséget kellene meghonosítania, a mely a módszeres tudományos kutatás alapja.

A faj önálló hatalmát hirdető tanok önmagukkal állanak ellentétben. Chamberlain csak a legerőszakosabb rabulistikával akarta ez ellenmondásokat kiegyenlíteni.

A faji hit a modern eszmék között a leghatalmasabb. A tudomány minden tételét elvetette, mégis ezrek pusztultak el miatta. Gazdasági érdek és önzés a faj hitében keresett menedéket. Francziaországban a nemesség igyekezett polgári származását a faj hite mögé rejteni. Meg akarták különböztetni magukat azoktól az elemektől, melyek még nem gazdagodtak meg annyira, hogy pénzért adómentességet és előjogokat vásárolhattak, mint annak idején a franczia nemesség. Gobineau négervérű képzelőtehetségével Ottó Jarl norvég tengeri rablótól származtatta magát, holott legelső őse a XIV. században bordeauxi harisnyakötő volt. Miután vagyonukat posztókereskedés és a hugenották kirablása által tetemesen megszaporították, nemességet nyertek és gőgben felülmúlták a többi hasonló származású francziát.[1] A faj-elmélet lélektani vizsgálata érdekes világítást vet az emberi önzésre és ravaszságra. Az amerikai rabszolgaháború alatt a déli államok tudósokat alkalmaztak annak kimutatására, hogy a néger nem ember, vagy· legalább is alsóbb rendű ember, mint

[1] *Seilliere: Le Comte de Gobineau et l'organisme historique.* 389—400 old.

a fehér. Braziliában az ültetvényesek azt tapasztalták, hogy a mulattok jobb munkaerők, mint a tiszta négerek, ezért tervszerűen elősegítették e kevert faj szaporodását. De lassankint undorodtak attól a gondolattól, hogy saját gyermekeiket a rabszolgafelügyelő korbácsolja, ezért a szomszédos birtokosokkal cserélték el néger szolgaleányaikat.[1]

Babington[2] kimutatta, hogy Róma hanyatlását és pusztulását főleg az egyházias érzelmű történetírók tulajdonították a faj keveredésnek. A római erkölcsök degeneratióját a germánok akadályozták meg, kik ifjú vérükkel aztán felfrissítették a római népet és a keresztyénség segítségével ismét a világ központjává emelték. Ez elméletet támogatták az egyházatyáknak, kik a germanókban Isten eszközeit látták, erkölcsi praedicatiói, melyeket a pogány rómaiak ellen intéztek. A felvilágosultság kora azután ismét a maga eszmeköréből ítélte meg a történelmi jelenséget. Bóma pusztulását a keresztyén papok rosszaságának tulajdonították, kik vallási vitákat és gyűlöletet szítottak.[3] A kor vitái és a személy és ellentét bizonyos eszméi ellen indították az embereket arra, hogy a faji kérdést nem önmagából, hanem közrét ett okoknál fogva ítéljék meg. Sokan nem akarták elismerni a négert testvérnek, nem iránta való gyűlöletből, hanem a biblia ellen való elfogultságból, mely az emberiség egységét tanítja, de el akarták ismerni a majmot testvérnek, nem a majom iránt való szeretetből, hanem, mert gyűlölik a bibliát.[4] A modern Bociologizáló irány gyakran esik ily tévedésbe és hibába. Leggyakrabban azonban ott veszik elő a faj mentőhorgonyát, a hol üres szóval akarnak sokat és nagyot megmagyarázni. A faj valódi és exact meghatározását nem adják, ez mindvégig nyújtható, semmitmondó fogalom marad, ezért a legfurcsább ellenmondásokat szüli.

Chamberlain határozottan árja fajúnak tartja Jézust, mások (Dühring és E. v. Hartmann) ugyanazon jellemvonások

[1] Hertz id. m. 300.
[2] *Fallacies of Race Theories* II. 144.
[3] Voltaire: *Essai sur les moeur et L'esprit des Nations.* Chap. XI.
[4] Jentsch: *Sozialausleee.* 157.

alapján zzidónak nyilvánították, és panaszkodnak azon, hogy vallása elzsidósította a germánságot. Szent Ágostont Chamberlain árjának ismeri el, (244., 885. old.) hogy aztán afrikai mestic gyanánt mutassa be (515. old.). Buddha némelyek szerint az árja szellem megtestesülése, mások szerint az árja szellem ellensége, és maga is nem-árja.[1] Nagy Károly Chamberlain szerint a germán typus, franczia írók szerint a kelta-román faj leghatározottabb képviselője. Engelmann[2] nem germán, hanem római származást tulajdonít neki és a «fejedelmi germánság ellenségének, hóhérának és gyilkosának» nevezi. Chamberlain szerint Lord Byron szerelmi kalandjaiban «valódi faj» mutatkozik, (722. old.) és ezek germán sajátságot árulnak el; Driesmans ellenben a költő kelta származására következtet belőlük.[3] Napoleon Chamberlain szerint a «népchaos» nem-árja szülöttje, Woltmann szerint germán vandal,[4] mert kék szeme, volt, mint a vandáloknak.[5] Driesmans a socialdemokratákat «kelto-mongolok»nak, Chamberlain «elzsidósított germánok»-nak tartja. Woltmann a proletárság germán elemeit látja bennük, kik faji hajlamaiknak megfelelően szabadságért küzdenek, hessinget Driesmans «éles, tiszta, correct-igazságos módja» és a kifejezés után való fáradságos vergődése után typikus germánnak tartja, (151. old.). Dühring zsidónak minősíti, felsorolt tulajdonságai alapján. A biblia óriásai «(Anakim», Mózes V., II. 10. 119.) Gobinean szerint *ősnégerek,* kik az árja bevándorlás dőtt tanyáztak Élő-Ázsiában. Chamberlain magas termetükre való tekintettel árjáknak tartja őket, mert szüksége van árja telepesekre Palesztinában. Gobinenau-val ellentétben rokonszenvesen festi őket: «Magas, *szőke* férfiak, bátrak, lovagiasak» stb. (86(5. old.).

Driesmans szerint az exact tudomány kelta eredetű, Chamberlain szerint a germánok találták fel. (938. old.) A «forra-

[1] V. ö. Germanus: *Turán,* Magy. Figyelő 1910.
[2] *Das Germanentum n. s. Verfall.* 222—240.
[3] *Germanentum i. d. europ. Blutmischung* 70. old.
[4] *Polit. Antropologie.* 294.
[5] ZolLsrhan: *Das IRassenproblem* 61.

dalmi szellem» hosszas vita tárgya volt a fajelméleti írók között. Driesmans egyszer a rómaiak nagy phantasiájat és komolyságát dicséri.[1] A renaissancet Woltmann és Chamberlain a formán szellem megnyilatkozásának tekinti, Gobineau szerint a germanismus feléledése s az erkölcstelenség és romlottság győzelme a germánság felett. Chamberlain elítéli a belső szabadság nélküli valóságot és az universalismusra való törekvést mint antigermán sajátságot, ezért a pápaság intézményét zsidó theokratiának tartja, a napóleoni imperiumot nem-árja gondolatnak bélyegzi. (854. old.) Woltmann szerint «a pápaság, a franczia forradalom és a napóleoni világbirodalom a germán szellem emanatiói, germán uralmi szervezetek, a melyek rendeltetése a világ leigázása». Ilyen homlokegyenesen ellentmondók azok véleménye történelmi jelenségek felől, kik a faj mindent uraló erejének, örök hatásának hívei. El lenmondásaik elméletük logikátlanságában keresendők. Minden nézet, mely előre meghatározott elvekből akarja osztályozni a történelmet, zsák-utczába kerül, a honnan nem menekülhet saját élete elől.

A fent ismertetett ellenmondásokat tetszés szerint szapolíthatnók.[2] A faj benső képességét és hatását a cselekvésre nemcsak azon fajelméleti írók állítják, kik az úgynevezett «nagy» fajokról írnak, hanem felhasználják azt egymás-elleni harczaikban a nemzetiségek szószólói is. Ők is a leszármazás feltétlen tisztaságára hivatkoznak és a leszármazásból eredő ősrégi időktől fennálló külön sajátságukat, egyéniségüket akarják az életben érvényesíteni. Gyakran halljuk az oláhok hivatkozását arra, hogy őseik bölcsője Róma környékén ringott, kimutathatólag azonban még nagyatyjuk a macedóni vadonokból vándorolt be Erdélybe. Azon «római» sajátságok, a melyekkel legjelesebbjeik dicsekednek, nem vérbeli származásuk, hanem újabb nemzetieskedő divat eredménye, a mennyiben utánozni akarják a római s különösen a gall culturát. Ratzel

[1] *Keltentum.* 178.

[2] Ezen összeállítás Hertzd. művéből való. a hol a példák egész tárházát találja az olvasó.

Kifejti,[1] miként hatnak az öntudatra a történelmi emlékek, a romok. miként alakítja a fajt a hagyomány. Közös együttélés. a természet egyformán hatóerői hasonlókká t eszik a földrajzilag zárt területen élő különböző népeket. Ilyen amalgamáló hatása van a pusztának; steppének. a melynek határait az abban vándorló nép sohasem lépi át. Nyelvi és faji származásra való tekintet nélkül egyfajta néppé alakul benne minden nép, míg külső események, háborúk, felfedezések stb. nem kényszerítik lakhelyük elhagyására, vagy életmódjuk megváltoztatására.[2] De nemcsak a steppe, hanem minden földrajzi tér egységet alkot, a mely fokozatosan illeszkedik bele a tágasabb kategegóriákba. Ezt az egységet jellegben a földrajzi határok adta történelmi együttélés adja meg. Ugyanaz a történelem azonban nemcsak a testre, annak alakjára, az életmódra, a ruházkodási, k hat. hanem irányítja a szellemi életet, a mely különböző eszme - körökből táplálkozva annyira különböző jellemeket tud terem teni, hogy együttélésüket veszélyezteti. Az eszmék harczolnak a merev, változatlan természettel. Magyarországot földrajzi korrajza tette egységes állammá: a hegyek alján elterülő síkságok, a kivezető folyók, az erdő és mező arányos váltakozása, a városok és falvak egymást gazdaságilag kiegészítő szervezete határozta meg egységét gazdaságilag és történelmileg; a nyelvek eloszlásának nem volt hatása történelmére. A nyelvi és nemzetiségi megoszlás csak azóta éreztette hatását. mióta gazdasági átalakulás folytán a XVIII. században a uernzet fogalma Nyugateurópában létrejött, átment a kózerzésbe s folyvást nagyobb területekre terjedt. A nationalismus bőven táplálkozik ma a fajba vetett hitből. Természetes érzésnek tartják mindenütt a nemzetiséget, holott ha ez csakugyan az emberi szervezettel összefüggő érzés volna, ösztönszer üleg kellett volna rájutni az embereknek és nem külső kényszer alatt, idegen tanításra. A szíriai arabok mindaddig nem tudtak faji és nemzetiségi ellentétekről az uralkodó törökökkel szemben, míg az amerikai és franczia missiók nem plántálták

[1] *Anthropogeogr.* II. 332.
[2] Ratzel: *Anthrop.* I. 96—108.

beléjük a nemzeti érzést a XIX. század közepén. A törökök nemzeten az egész mohamedánságot értették, míg a krími háború alatt az európai tanítás és példa bennük is felébresztette a haza, a faj, a nemzet fogalmát s ezt buzgó tanítványok, példájára csakhamar túlzó chauvin érzelmekké dagasztották. Ezek a chauvin érzelmek, oly kevéssé «természetesek», hogy időről-időre igen hamar változnak. A szudáni néger és az indiai mohamedán mekkai vagy délarábiai arabstól származtatja magát, a török eredetű bulgár büszkén hirdette szlávságát a balkáni háborúban; a két évre rá kitörő világháborúban, mely a panszlávismus jelében folyt, a legádázabb gyűlölettel öldökölte le a szláv szerbeket és oroszokat. Az árja albán, vagy a szláv bosnyák mohamedán «faji gyűlöletből» gyilkolta keresztyén testvéreit. Ausztriában a nemzetiségek élet-halálharczát cseh nevű német-pártiak vezetik németnevű cseh-pártiak ellen.

E jelenségek bizonyítják, hogy a faj és a faji ellenszenv történelmi termék, melyet elméletek keltenek, elméletek döntenek meg. Kant a történelem mozgató erejét az ember társulási és elkülönző ösztöneiben látta. A czéhrendszer a verseny csökkentése czéljából számos foglalkozást becstelennek jelentett ki. Ha a világgazdasági átalakulás nem rombolta volna le ezt az előítéletet, e foglalkozásokból fajok keletkeztek volna és irántuk ma ugyanazt a természetes faji ellenszenvet éreztük volna, mint más faj vagy megvetett nemzetiség ellen.

Ha végigtekintünk a fentebb kifejtett és ismertetett elméleteken, azt látjuk, hogy valamennyi általánosítás hibája abban rejlik, hogy a mozgó, az embereket vérbelileg, szellemileg folyton változtató életet, a történelmet nyugvó keretekbe akarják ióglalni. Értelmileg alkotott osztályozások elvonásait alkalmazni akarják a szerves egészszé összeforrt emberiségre. A nyelvi osztályozás, az anthropologia csak vezérfonál az emberisé tormáinak megértéséhez, de az emberi élet nem igazodik tudományos nézetek után, a melyek vagy a jelen megkristályosodott állapotát veszik alapul, vagy a múlt fejlődését tekintik át. A jövő a jelen és a múlton épül, de nem ismétlése, nem változata annak, hanem felhasználva annak minden lerakodott jellegét, önmagából és külső, új elemekből létesül. A

fajiság nem irányítja útját azon népeknek, a melyeket valamely tan alapján ez osztályba, soroztak. A keltaság sem nyugvó, állandó potentia, hanem keveredés, vérben, érzésben, szellemben, történelemben, — a név megmarad, az anyag szétoszlott, elváltozott. A tudósok dolgozószobája és módszere ismeri az. eletet, az élet nem vesz tudomást tudományos módszerekről.

IV. A fajkeveredés és népek hanyatlása.

Gyakran hangoztatott állítás, hogy a történelem fajok, nemzetek szerint szakokra oszlik. Hol az egyik, hol a másik nemzet, faj emelkedik túlsúlyra és vezető szerepre. E hitet a történelmi anyag beosztása és a középkor óta fennálló korszakos elkülönítés tartotta ébren és az újkor, eszmevilágának megfelelően, a nemzetiségre alapítja. Most a germánok korszaka van, —- mondták háború előtt, — aztán eljön a szlávok korszaka, a melynek megfelelően a többi állam háttérbe szorul. E jóslások a történelemre tetintettek vissza, mely tisztán mutatja egyes nemzetek hanyatlását, mások emelkedését ós ebből e jelenség törvényszerűségére következtettek. Elfelejtették megvizsgálni, hogy az egyes hanyatló nemzetek viruló élete meddig tartott. E szemlélet felderítette volna a tétel tarthatatlanságát. Ha nemzetek fejlődésében és hanyatlásában csupán az az erő működnék közre, mely szervezetükben magában rejlik, az az életerő, mely önmagát emészti el, akkor az egyes nemzetek életkora megközelítőleg egyforma lenne, vagy nagyságukhoz, lakosságuk számához mérten arányos. Hanyatlásukat nem tartóztatná fel semmi körülmény, mert fejlődósükben kiélték magukat. Azt látjuk azonban, hogy oly nemzetek, a melyek valamely korszakban a politikai befolyás, a műveltség tetőpontján állottak, hanyatlásnak indultak, hogy aztán újból erőre kapva, még tökéletesebb gazdasági-és társadalmi fejlődésen menjenek át. A hanyatlás nem végződik minden esetben feloszlással, hanem inkább időleges betegséghez hasonlít, a mely vagy halálos kimenetelű vagy nem. Az a hit, hogy a történelmi szerep fajok, népek szerint előre meghatározott terv szerint váltakozik, két téves feltevésből indul

ki. Az egyik az, hogy állami keretben éló embercsoportok élete csak germinalis fejlődésnek van alávetve, tehát önmagából, saját életereje felemésztéséből bonyolódik le. A másik az, hogy a történelmi szerepeket a népeknek a gondviselés a nyelvtudósok által a XIX. században megállapított osztályozása alapán határozta meg. így ugyanakkor ugyanazt a szerepet kell játszaniok a *szláv* népeknek, pld. az emelkedést, a mikor a másik szerepet, — a hanyatlást — a *germán* népek vagy *román* népek veszik át. E hit nem vet rá ügyet, hogy a szláv, a román stb. faj a valóságban nincs, hanem tudományos elvonás és a nemzetek életét nem a nyelvészeti, anthropologiai osztályozás, hanem a világgazdaság, a társadalmi állapot, az erkölcsi és szellemi erők és az egyéni akarat vezetik. Az a jóslás, a mely a szláv faj jövőjét látta, csak reményre és a múlt negatívumára támaszkodott, az a hit és állítás, hogy a román faj hanyatlásban van, nem vette tekintetbe az egyes román nyelvű népek világgazdasági helyzetét és a köztük fennálló földrajzi és társadalmi különbségeket, hanem egy valóságosnak képzelt *.sorrend* szerint könyörtelenül elítélte őket. A történelem mindig és ezúttal is tréfát űzött e jóslásokkal. A jövő faja, a szláv, képtelen volt az egész világ szövetségében ellenállni a gyengének, fajnélkülinek hitt Ausztria és Magyarország védelmi háborújának. Belső szervezetében oly gyengeséget és visszásságot fedeztünk fel, a mely jó időre képtelenné teszi nem csak hatalmi fejlődésre, hanem állami életre is. A szláv faj pedig annyira nem harmonikus, hogy a «felmentő» orosz foglyokat és s^erb foglyokat más táborban kellett elhelyezni, nehogy egymás életét pusztítsák A földrajzi fekvés, a gazdasági és társadalmi fejlődés oly különböző közöttük, hogy érdekeik csak ellentétesek lehetnek. A szláv faj a történelemben soha sem volt állandó ható erő. Az oroszok tenger-keresése összeütközésbe hozta őket a törökökkel és e háborúkben, de különösen az 1877—78-iki háborúban fedeztek fel a törökgyűlölettől eltelt szerbeket, bolgárokat, a kiket, miután nagy ámulatukra rokon-nyelvű népeknek ismertek meg, orosz érdekből felszabadítottak és önző szándékkal a török, a magyar ellen uszítottak — a fajrokonság szentségének hangoztatásával. A háborúban elvérzett délszlávok későn jutottak

arra a tudatra, hogy gyarló és hiszékeny eszközei voltak az orosz nagyhatalmi terjeszkedésnek. A «szláv jövö ilyen való hitet a világháború keserűen megdöntötte. Ugyanígy mesének bizonyult a hírhedt «román faji decadentia». Míg a franczia. népet negyvenöt éven át folytatott irányzat ős nevelés német-gyűlöletre, revanche-ra tanította, azalatt a franczia nép gazdasága, culturája folyvást oly nagy lépésekkel haladt előre, hogy méltán kivívhatja csodálatunkat. A spanyolok és az amerikai portugálok, kik szintén románok és példa-képe voltak a faji degeneratio tanának, a háoorú alatt oly gazdasági helyzetbe kerültek, a mely meg fogja törni a spanyol nemzet fejlődését akadályozó hagyományos társa-dalmi béklyókat. Spanyolország történelme, volt világuralma. és otthoni viszonyai tették tönkre faját, míg a többi román nép teljesen más világtörténelmi keretben nőtt fel, más társadalmi szervezetet nyert. Miként a társadalmi szerve-zetet megváltoztathatják az események, úgy változtat hat-ják meg. illetőleg fejleszthetik vagy si lányit ha t jak ezek a «fajt». A spanyol grandezza szegénységének vissza kellett vonulnia a háborús gyáripar hirtelen megnőtt gazdagjai elől. Az élhetet-len spanyolt munkára szorította a nagy fizetés és gyors vagyo-nosodás kilátása. Oly gazdagodási folyamat indult meg Spanyol-országban, mint mindenütt a háború alatt, de ott nem tizedelte meg és irtotta ki a lakosságot a háború, hanem válogathatta munkásait a nagyszámú tétlen lakosságból, tetszés szerint» Az ipar és sikeres vállalkozás nem kereskedelmi genialitást kívánt, hanem, míg a háborús országokban a legsilányabbakat, a szellem legkisebb megerőltetése nélkül Krőzusokká tette, addig a spanyolokat a conjunctura munkáskezek felhajszolására, munkára kényszerítette A gyáripar fellendülése, a munkásság számbeli és hatalmi erősödése javára billentették azt a mérleget, a mely eddig a reactionaries papság és főjoemesség felé fo/dult Socialis kérdések mögött ma hatalmasabb tábor van, mini valaha és a meggazdagodott elemek vagyonukat a gazdasági productio hatványozódásával óhajtják megtartani és növelni. Ugyancsak a háború nyújtott alkalmat Dél-Amerika népeinek gazdasági fellendülésére, a mely nem marad nyom nélkül a

társadalmi élet jelenségeiben sem. A mikor a világháború után az elégedetlen európai népek teljesíthetetlen kívánságai forradalmat fognak előidézni és évekre megbénítani a, legkiválób[1] fajok munkaerejét, akkor azon fajok, a melyek előrelátó kői mányok vezetése alatt távol tartották magukat «/ általán« ı összeomlástól, előnyös gazdasági helyzetüket teljes mértékben fogják azokkal szemben kihasználhatni, a kik néhány év alatt nemcsak évtizedek product i v munkáját tették tönkre, hanem e pusztítást is oly költségek árán hajtották végre, hogy generatiók munkáját lesznek kénytelenek azok fedezésére fordítani. Nem hatványozott productiót, a mely mind több és több embernek ad életet, kényelmet és szellemi jólétet, hanem a. múlt pusztításait kell gyermekeinknek, unokáinknak helyrehozni. A háború után a békeországok népei, tekintet nélkül fajiságukra, túl fognak szárnyalni. A történelem emelkedési és hanyatlási korszakai *egy* kormányzás alatt élő népekként váltakoznak ugyan, de mert okai gazdaságiak, társadalmiak és politikaiak, nem játszódnak le a «fajok» keretei között.

E kérdéssel kapcsolatban foglalkoznunk kell a hanyatlás és emelkedés fogalmainak tisztázásával. A hanyatlás sohasem általános. A mikor valamely embercsoport politikai szerepét, eljátszotta és helyzeténél, lakosságánál fogva nem érvényesítheti akaratát oly módon, mint azelőtt, vagy gazdasági csődbe kerül, mindig találkozhatnak olyan elemek, a melyek talán épen a politikai hanyatlás, a zilált közállapotok folytán visszavonulnak, elmélyednek és szigorú erkölcseiket lassankint elterjesztik a legszélesebb rétegekbe, míg az egész nép öntudata megaczélozódik és megérik új politikai érvényesülésre. A nyomor, az erkölcstelenség, a hivatatlan gazdagok kicsapongása, a tűrés és szenvedés oly tulajdonságokat érlelhet a nép elnyomott, rétegeiben, a melyek diadalra segítik azon akadályokkal szemben, melyek előtt erőtlenül megállott. Az emelkedés, a haladás ismérve sincs szigorúan meghatározva. Számos alacsony népfoj oly önuralmat gyakorol, a mely a civilisált embert megszégyenítheti. Művelt államok pedig oly barbárságra vetemedhetnek, a melytől a vadakat hagyományaik és vallásuk visszatartja. A tudás és erkölcs erősödésével terjed a jog, a mely igyekszik az

egyenlőtlenségeket megszüntetni és alkalmat akar nyújtani mindenkinek a tehetsége szerint való érvényesülésre.
A haladást a gazdasági jólétben, az emberi szabadság megszilárdításában, a szellemi műveltségben kell keresnünk, a mellyel karöltve jár az emberi solidaritást, a szeretetet és az ezen alapuló együttműködést a természettel szemben elősegítő erkölcsi tanítás. A társadalmi haladás mindinkább hatalmasabbá teszi az embert a természet felett. Legyőzi annak korlátait, elővarázsolja féltett titkait, igába hajtja a tengert, a levegőt, megfúrja a begyet, beveti a sivatagot és nem tűri, hogy a természet korlátozza az embert mozgásában, hogy befolyásolja életmódját, jellemét és gondolkozását. E feladatot csak az az emberiség képes elvégezni, a mely a legkülönbözőbb éghajlatok alatt, a legkülönbözőbb földrajzi helyzetekből nőtt ki és a leghevesebb történelmi küzdelmekben aczélosodott meg. Az emberi haladás tehát az egész emberi nem fokozatos egyesülése, összefogózása a természet ellen folytatott küzdelemben. Ha ma végigtekintünk a föld eddig ismert történelmén, számos visszamaradt fajt, népet látunk; egyrésze eltűnik, kipusztul, de a történelem halmozódásában mindegyiknek szerepe volt. Európa és Ázsia vezetnek a föld meghódításában, de az európai faj, mely mindinkább átveszi a világ felett az uralmat, nem szerezhette meg ebbéli képességeit az összes világrészek közreműködése nélkül. A történelem haladása alatt az európai faj a többi földrész behatását, termékei segítségét, akadályai leküzdése által nyert Erejét mind magába olvasztja. Nem *egy* földrész nevelte a mai cult urát, hanem valamennyi, nem *eyy* faj vére szolgálja a mai emberiség képességeit, hanem valamennyi, a mint fokozatosan, de folytonosan összeolvad és érik. Minél mélyebbre hatolunk a lakatlan földrészek vadonaiba, pusztáiba, annál több segédeszközt, buzdulást, benyomást nyerünk, annál több akadályt kell legyőznünk, annál heterogénebb összetételű lesz gazdaságunk, társadalmunk. Az emberiség e hódító útja a folytonos beolvasztás, keveredés, alkalmazkodás, nem egy faj. nem egy emberfaj eredménye, hanem valamennyié. Mint a zajló jégtáblák a rohanó folyóban, úgy torlódnak a népek, az események, szerves összefüggésben. Némelyik a sziklás parthoz

sodródik és eltörik, mást felolvaszt a súrlódás melege, csak azjut le a tengerhez, a mely kedvezőbb viszonyok között törhetett utat magának. De semmi küzdelem, semmi súrlódás nem marad hatás, eredmény nélkül. Népek primitív fejlődési fokon a, csrcselégy és a termeszek áldozatává válhatnak,[1] mert földrajzi elhelyezkedésük nem képesítette őket arra, hogy cultúrájukat oly fokra emeljék, a melyen sikeresen megküzdhetnek velük. A rovarok pusztítása eleve kizár ama területeken minden germinális fejlődést. Más .területen, más körülmények között más népnek kellett élnie és fejlődnie, míg oly képességeket nyerel, hogy legyőzhesse az állatvilág minden emberi életet tönkretevő pusztítását. A népek e cooperatiója azonban nem mehet végbe a nélkül, hogy képességeiket a szaporodás, a nagyobb verseny, a megfeszített becsvágy és végül a háború ne fejlesztené. E becsvágy és érvényesülésért folytatott küzdelemben sokan, kik a veszélyt oktalanságból ki nem kerülhetik, vagy közvetett társadalmi okokból gyengékké váltak, vagy azok, a kik a legtökéletesebb társadalmi felépítés ellenére nagyobb ellentétek ütköző pontjába esnek, elpusztulnak, örököket átveszik az utódok. Mint a halál után a gyermek folytatja atyja eletét, hogy sorjában ő is átengedje helyét, úgy halmoyódnak egymásra a népek genera tiói. Ebben az ádáz küzdelemben nem nyelvészeti vagy anthropologiai fajok szerint vesznek részt az emberek, ezek talán csak a hullám szerepét játszák.

A

[1] A mérges rovarok veszedelme oly nagy. hogy az Orinoco torkán a lakosság így köszönti egymást: «Hogy vagytok a moskitókkal? A kirgizeket főleg a legyek kényszerítik vándorlásra és májusban mikor a steppéken a legbujább legelő zöldéi, elhagyják ezeket é» .1 hegyekbe menekülnek. Afrikában a cece-légy nagy területekről kizárja a szarvasmarhát és nagyobb hatással van a fehér ember vándorlására, mint a legvérengzőbb vadállatok. A búrokat mint valami láthatatlan kéz által vont korlát elzárja a 20° átlépésétől. A néger vetését a gabonaféreg pusztítja el. .Másutt sáskák duhöngeriek. A termeszhangyák felfalják az élelmi kés/letet, ruhákat, szerszámokat, ágyakat, átrágják az (»pilléteket és lehetetlenné tesznek minden culturát. Ezen akadályokat semmiféle faj bátorsága, ber-ulete nem győzheti le. Ily helyeken csakis kívülről behozott tudja megvetni lábát, a mely kiírtja a mérges rovarokai .

amely egy pillanatra határozott alakot vesz, ránehezedik szomszédjára, hogy a következő pillanatban eltűnjék benne és részével új hullámok alakját szolgáltassa. Az örökké folyékony elem nem tűr kategóriát.

A történelem az emberi nem küzdelme a szabadságért, küzdelemben a természettel és önmagával áll szemben. Mialatt önmagát, legyőzi, önzését leigázza, azalatt hódítja meg a természetet. Az önzés, az egyéni érdek alárendelése a köznek, a törzsnek, az államnak, a fajnak, az egész emberiség solidaritásának: az emberi szabadság diadala. Az egyén gyengesége ellenállhatatlan erővé dagad az összesség szolgálatában. Az egyén korlátolt képességei határtalanokká válnak az emberiség solidaritásában. A fokozatos társulás az egyénnek a természet vonta határait kibővíti, széttöri. Az akadályok fokozatos ellenállását az egész emberi:iem fokozatos egybefogása semmisíti meg. Így halad a világtörténelem az egyedből az emberi nem összfogalma felé, mint a mythologia az egyedüli őserőből H pantheonba.

A fajok a történelmen át nyújtanak segédkezet egymásnak. Mint az elfáradt vándor átadja terhét a fiatal legénynek, hogy felvigye a hegyre, úgy hagyományozza kihaló nép munkáját az erősebbikre. A különböző földrészek culturális fejlődési fokát a földrész természeti viszonyaiból és az oda vándorolt nép előző történelméből merített képességeiből magyarázzuk meg. Európa gazdag tagoltsága és Ázsiával való szomszédsági viszonya, geológiai felépítése volt alapja korai fejlődésének. Itt érte el az emberiség először nagyfokú képességét, hogy a világ többi részét meghódítsa. Azokat a nagy hőség, a hatalmas kiterjedésű vadonok és sivatagok, a földrengések, vulkánok és az e jelen »egekből származó babonák megakadályozták abban, hogy megelőzzék Európát. Afrika szárazsága és a hasznos állatok hiánya miatt nem léphetett versenyre. A hol a talaj és a táj megengedte volna a fejlődést, ott hiányzott a szomszéd nép támadásában az ösztöke vagy ennek feltartóztatására a védelmi eszközök. Más helyen vad rovarok, mérges baktériumok ölték ki az életet. Amerikában hiányzottak összes háziállataink, melyek az embernek a legprimitívebb korban kísérői és segítői

voltak. Lakói nem ismerték a vasat, habár az ezüstöt és aranyat feldolgozták. Különben is Amerika a legtalálóbb példa az emberi nem fejlődésének egyetemlegességére, régi culturáját, felfedezését és körülményeit oly behatóan ismerjük, hogy pontosan tanulmányozhatjuk bekapcsolódását a történelembe.

Amerika állítólagos felfedezése a chinaiak által Kr. után az V. században (De Guignes) ma már végképen mesének bizonyult, a normannok azonban a N. század utolsó éveiben felfedezték és le is telepedtek Észak-Amerika keleti partjain. Eredetileg a vihar vetette oda gályáikat Grönlandba irányult útjukról. Vörös Erik és fia, Leif folytattak a véletlen téveljedését és felfedezték Hellulandot (kőország), Marklandot (erdőországot) és Vinlandot (szőllőország; valószínűleg a mai Ijabrador, Új-Eundland és Új-Skócia). A normannok telepeket létesítettek, melyeket évről-évre felkerestek és a melyek emlékét az ott talált rúna-feliratok őrzik. Még 1121-ben a grönlandi normann püspök, Erik Upsi, felkereste Vinlandot és 1347-ben normann hajó építőfáért járt Marklandban. Ez az utolsó adat, a melylyel a középkor Amerikáról beszámol.

Amerikának felfedezése a NV. század végén szerves kapcsolatban állt a világ művelődési történelmével. A középkor kezdetén teljesen elhanyagolt földrajzi tudomány a keresztes hadjáratok által fellendült. Élő-Ázsia közelebb jutott Európához és mindpnféle kereskedelmi vállalatok kapcsolták hozzá. A távulabbi Ázsiában a mongol birodalom megerősödése a NIII. században Közép- és Kelet-Ázsia ismeretét mélyítette Európában. Követségek (Piandi Carpini, Julián, Rubruquis, MarcoPolo stb.), utazók és missionáriusok jártak-keltek Európa és Ázsia között. Ezek közül Marco Polo 24 évig terjedő utazása és tartózkodása Közép-Ázsiában és Chinában teljesen í'j és ismeretlen adatokat hozott az európai tudományba. Ö hozott először részletes tudósítást Birmáról (1271—1295), Jáva szigetéről és Japánról. Leírásai, a melyeket a chinai óriás városokról és mesés gazdagságukról nyújtott, a nyugoti világ képzeletét felülmúlták. Meg akartak ismerkedni e csodaországgal és annál inkább vágyódtak utána, minél nehezebbé vált az odajut ás az által, hogy az 1368-ban uralomra jutott Ming-dynastia a chinai keresztyéne-

ket kiirtotta. Más oldalról a tudomány haladása jelölte ki a vágyakozók útját. Az iránytűt, a melyet Európában valószínűleg már 1200 körül ismertek, 1302-ben Flavio Gioja tökéletesítette. A hajóepítés technikáját évről-évre emelték, mind távolabbi utakra merészkedtek a nyílt tengeren. A XIV. század elején a genuaiak és velenczeiek rendes hajójáratokat tartottak fenn a flandriai partokkal. A többi tengermenti nép hajózása nyomon követte ezt. 1402-ben a spanyolok a Kanári-szigeteket szállták meg és a portugálok Nyugat-Afrika partjait látogatták meg. Az ókor földrajzi tudományát is mindinkább kezdték felderítem. Hozzájárult ez állapothoz az a körülmény, hogy a NV. század közepén a törökök a Földközi-tenger keleti partjain megvetették lábukat és megakadályozták a nyugati népeket kereskedelmük szabad fejlesztésében. Ázsiát, Indiát Chinát nyugati irányban akarták elérni. A közép-korban csak igen kevés kiváló ember hitt a föld gömbalakjában, az egyház pedig határozottan elvetette, de a XV. század végén e hit általánossá vált a tudósok, a tengerészek és a nagyközönség korében.

Amerika felfedezése a XV. század végén szerves eredménye volt a culturális fejlődésnek, a nélkül, hogy annak létezéséről biztos tudomás lett volna. De minden felfedezés, találmány ilyen. Előtanulmányt, ismeretet tételez fel, amely nem czéltudatosan, de szerves kapcsolatban eredményezi az új gondolatot. Toscanelli, firenzei csillagász kiszámította, mily messze Tan Európa az Atlanti-óczeánon át Ázsia keleti partjától. Térképeket készített számításairól, a melyeken Japán 130' távolságra fekszik Lissabontól. Természetesen túlságosan rövidnek képzelte e távolságot, de bármily óriási vállalkozásnak volt is akkor ez tekinthető, nem tartottak sikeres hajóutat lehetetlennek. Toscanelli térképeit meglátta Kolumbus és ezek bátorságot öntöttet belé, hogy saját tervét, Indiának tengeri úton való elérését keresztülvigye. Ütja ismeretes. Midőn október 7-ikén társával; Pinzonnal megbeszélte, hogy déli irányban folytatja útját, ezzel azt is elhatározták, hogy a spanyolok Dél-Amerikát fogi jak gyarmatosítani. E déli hajlás következtében jutottak el az Antillákhoz, e nélkül egyenes nyugati irányban haladra a

mai Egyesült-Államok területére léptek volna.[1] Nem e véletlennek köszönhető azonban, hogy Észak-Amerika ma az angol és nem a spanyol fajé, hanem Európa közgazdaságában és társadalmában találjuk ennek okait. Teljesen közömbös, mely ponton léptek először partra a spanyol felfedezők, mert letelepülésük már eleve meg volt határozva a nemes fémek elterjedése által. Kolumbus és spanyoljai nem tudományos expeditiót szerveztek, mint a sarkövi utazók, hanem a meggazdagodás leggyorsabb eszközeit keresték mindenütt. Talán jövedelmező kereskedelemre gondoltak, gazdag selyem- és szövet-árúkkal, a milyeneket Ázsiából ismertek. De meglátták a meztelen bennszülöttek arany fülbevalóit, s nem törődtek a sző vet keres kedelemrneL Európát századok óta az arany tartotta lázban. Ezt most megtalálták. Amerika többi terményeinek, a melyek ma oly nagy értéket képviselnek, akkor nem volt értékük, inert a megmunkálás, a termelés költségei drágábbak voltak, mint a hogyan Európában azt hajlandók lettek volna megfizetni. Szigetről-szigetre vándoroltak, hogy aranyat leljenek, mert ez érték volt Európában, így terjedt aztán a spanyol település az Antillákon és Dél-Amerikában, Peruban, Mexicóban. Azok a gyarmatok, a melyeket francziák és angolok a XVI. század elején az Egyesült-Államok területén létesítettek és a melyek létfeltétele a gabona volt, a szó szoros értelmében éhhalállal mentek tönkre. Az ó-világtól elszakadva, a hol már befejeződött a munkamegosztás, a telepesek, miután kifogytak a magukkal hozott szerszámokból, visszasülyedtek a bennszülöttek alacsony fokára. Minden eszközt az ó-világból kellett beszerezniök, természetesen olyan áron, a melyért nem szolgáltathattak ellenértéket gabonaneműekben. Akkor Európa többet teimelt, mint a mennyit pazarlással elpazarolhatott. Az amerikai gabonára nem szorult rá, azt nem értékelte, mert a szállítási költségeket sem fedezte azok ára. El lenben az i pare zi k ke k értéke meglehetősen magas volt. Azok a gyarmatok, a melyek a, XVII. században Amerikában virulni kezdtek, fellendülésüket a gabona értéke emelésének köszönhették. Virginiában a gyarmatosok

[1] Humboldt: *Kosmos.* II. 301.

dohányt termesztettek, a melynek jó ára volt Európában. Hasonlóképen az amerikai szőrme és halak értéke alapította meg Észak-Amerika jövőjét. Azok az angol-szász bevándorlók, akik e termékek értékelése nélkül tönkrementek volna, otthoni zavarok, politikai és vallási üldözések folytán megerősödtek. Új-Fundland körül a halászat (kabeljau) már a XVI. század elején hasznot hajtott. Észak-franczia halászok évente felkeresték partjait már 1503 óta. Innen kiindulva fedezte fel, Jaques Cartier a St-Laurence folyót és nyomában jutottak a franczíák Canadába. Minden első településhez gazdasági alap szükséges. A spanyolok sohasem háborgatták az északamerikai bevándorlókat, mert azok érdekeiket nem veszélyeztették. Oly területeken telepedtek le, a melyek az akkor térképeken értéktelenek (tierras de iringon provecho) voltak feltüntetve, mert aranyat rajtuk nem találtak. A rajtuk való megélhetés oly nyomorúságos volt, hogy csak oly népelemek tengődhettek el rajtuk, a melyeket még nagyobb nyomor vagy politikai üldözés késztetett hazájuk elhagyására. A tropikus szigeteken a földmívelés nem kárpótolta az embert azért a sok fáradságért és szenvedésért, a mit a vadak ellenállása és az eszközök nehéz beszerezhetősége okoztak: a kivitel nem járt haszonnal mindnddig. míg a néger rabszolga-muaka által űzött czukortermelés nem nyújtott kicserélhető értéket.

Californiáan is spanyolok tanyáztak, de csak két és fél század után jöttek rá, hogy talaja aranyat rejt. Ha California aranyát már a XVI. század végén felfedezik, a világtörténelem folyása más irányt vett volna.[1] A világ területeinek sorsa, letelepülései attól függnék, mily mértékben hajtanak hasznot termékei és mennyire értékelik azokat a különböző gazdasági conjuncturik. A hogyan Amerika végleges felfedezése és a világforgalomba való bekapcsolása a XVI. század elején történt és »· körülmény az akkori világ ismereteihez, képességéhez volt kapcsolva, úgy kapcsolódik szervesen a bennszülöttek culturális foka Amerika földrajzi elhelyezkedéséhez. Minden más földrésztől óriási vizek, óceánok választják el. Idegenből culturaját nem kölcsönözhette. Amerika földrajzi felülete pedig nem

[1] O. Peschel *Völkerkunde.* 220.

ösztönözte az embert magasabb tevékenységre. Csodálatos, hogy Közép- és Dél-Amerikában, hol mégis magasabb fokra emelkedett a cultura, ez egymástól teljesen függetlenül jött létre: a chibcha-peruiak és a mexicoi aztékek egymást nem ismerték. Az amerikai föld bő termékenysége nem szolgáltatott okot hatalmas gazdasági fejlődésre. Ellenkezőleg tudjuk, hogy a termékenység maga sehol sem egyedüli oka a cult ura megindulásának. A föld bujasága nem készteti az embert ,t munkára, hanem visszatartja attól. Az amerikai területek teimékenysége mellett azok óriási méretei is ilyen irányban hatói tak. A lakosság sehol sem kényszerült letelepedésre, sehol sei kerültek törzsek egymással oly mérvű összeütközésbe, a int·l elől ki nem térhettek volna tágasabb, egyformán jó területekre. A nomadismus a végtelen földeken át nem kötötte őket a culturális javakhoz. A házépítés mindvégig fejletlen maradt, némely törzs még a sátrat sem ismerte, a tengerparton ezölöp-építményekben laktak, csak a mexicoiaknak és peruiaknak voltak kőből készült házaik ott, a hol ez az anyag önkényt kínálkozott. A szerszámok az európai felfedezésig kőbalták, fafegyverek voltak. A vasat nem ismerték, hasonlókópen híjával voltak az igavonó állatoknak és a lónak. Euházkodásuk primitív maradt, leginkább az edény-ipar fejlődött. Az timerikai bennszülöttek jellemét sokféle kép ecsetelték, intelligentiájuk és szellemi befogadóképességük azonban kétségen felül beigazolódott. Ama társadalmi köteléked, a melyek a nomadismusból indultak ki és túl lazák» voltak ahhoz, hogy állami szervezetet hozzanak létre, az a silány anyagi felszerelés és szellemi ösztökélés, a mely Amerika nagy végleteiben leli magyarázatát, nem győzhette le a természetet, nem hajthatta igába termőképessegét és nem fordíthatta az ember hasznára annak hatvány ozódó gazdagságát. Az indiánok culturális állapota Amerika földrajzi viszonyaiból érthető meg. A Behring-szoroson át bevándorolt őslakosság terjedelme« helyet talált a megélhetésre, de ez a terjedelem a vándorlásra kényszerítette. Nem voltak szűk határok, a melyek között a lakosság elszaporodása, versenye és socialis összefogása siettette volna az elkülönülés felé haladást. Kényelmes életmódjuk mellett a természet gyermekei maradtak. Állami szer-

vezetük, vallásuk, tudásuk mind e kereteken belül folytatták létüket. Az ember azon képességei, a melyek össze nem függő hatalmas síkságokon, hegyóriásokon, minden más földrésztől távol cult urát teremtenek, nem fejlődhettek ki Amerika szertelen földrajzi felépítményében. Nem véletlenség, hogy az emberi nem Európában indult el világhódító útjára. Itt közelfekvő continensek, szigetek alkalmat adtak a szükséges szellemi javakkal ellátott népeknek a hajózásra. Amerika népei nem jutottak a hajózás ismeretéhez, erre sem szükségük, sem a megfelelő előképzettségük nem volt meg.

Legfontosabb körülmény azonban, hogy Amerikában nem jöhettek létre nagy imperiumok, mert az ezeket kovácsoló földrajzi viszonyok és történelmi események ott nem szerepelhettek. Az éghajlat nagy végletekben történő ingadozásai, a nagy távolságok, a nagy hegyek, a nagy folyók, tavak és őserdők az embernek oly nagyfokú társadalmi összefogózását kívánják meg, a mely csak a legelőnyösebb viszonyok között felnevelkedett európai fajnál fejlődött ki. Csak az amerikai méretekhez illő technikai készség tudta az ember haladását kivívni amerikai talajon. Ez a technikai készség azonban csak Európában fejlődhetett. Oka egész történelmében keresendő. Emerson *English Traits* című művében azt mondja, hogy az angol fajnak kicsiny már Brit ár iá, ennek a fajnak igazi hazája Amerika. Ottan jobban tudja érvényesíteni akaraterejét, szívósságát és szellemi képességét. Igaz, de hogy az angol faj ilyenné lett, azt szűk hazája földrajzi viszonyainak, történelmének köszönheti. Ott a nedves éghajlat folytonos tevékenységre kényszerít, a talaj csak szorgos munka után hoz gyümölcsöt, a tenger barátot és ellenséget hozott szigethazájára és a levegőn, vizén, földön át oly képességeket szerzett, a melyek egymással kapcsolatban végre elégségesnek bizonyultak nagyabb feladatok leküzdésére: Amerika meghódítására. A normannok hiába ismerték már a N. század végén az l[T]j-világot. Telepei tönkre mentek. De ha fennmaradtak volna is és Amerika ismerete mai napig megszakítás nélkül fennállott volna, szerepe a történelemben nem felfedezése pillanatától vagy módozatától, hanem a, világforgalomba való beilleszkedését ól függött volna. Ha bái-mely primitív népet a pennsylvaniai vasbányák terüle-

tére telepítünk, az nem fog aczéltrustöt alapítani. Amerika igazi meghódítása Európában kezdődött és rohamos fejlődése a gőz korszakával indult meg. A gőz felhasználása döntőbb lényező volt Amerika történelmében, mint szabadságharc/^; \nglia ellen. Vas- és érczbányái oly gazdag talajt nyújtottak modern világgazdasági hatalomhoz, a melyet a középkor végén az indiánok nem használhattak ki. Minden anyagnak, minden földrajzi tényezőnek csak az egész világ összhelyzetével kapcsolatban van értéke. Az amerikai nagy folyók azelőtt elválasztó tényezők voltak a népek között, most gőzhajók az őserdők fáit szállítják rajta. A terjedelmes szén- és földgá/,-tanyák nem szolgálhattak a kis szám világában az emberi nem haladásának, mert a kézműipar elégséges termelóképességű volt *fa* technikai ismeretük nem birkózhatott meg ez anyag fejtése-szállítása- és feldolgozásával. A nagy gyáripar, mely ma az egész földtekét behálózza, nem fejlődhetett önmagából, hanem az emberiség gazdasági, szellemi, erkölcsi, politikai történelméből. Oly szerves kapcsolatban vannak a vallásos nézetek. a politikai érzések, a technikai találmányok, a gazdasági conjuncturák a földdel, hogy az emberi történelem csak e tényezők valamennyijének egybe foglalása után érthető meg. Ezek hatása nem hierarchikus vagy fokozati, hanem kölcsönös és időről időre változó, sorrendben és erősségben. Amerika gyors fejlődéséhez nemcsak a gőz és termékeinek értéke járult, hanem Európa politikai helyzete is. A magyarországi és más államokban uralkodó visszás állapotok nélkül az amerikai iparnak termelésnek nem lett volna megfelelő számú intelligens munkás; napszámosa. Európai kivándorlás, a mely gazdasági és léklektani okokra vezethető vissza, erősítette fajban, vagyonban szellemben és erkölcsben az Uniót. Emerson tréfásan megjegyzi *(English Traits),* hogy az angol át vándorlás faji selectió alapján megy végbe. A kelta, normann conservativ és Angliában marad, mert ott az aristokratia ölében jobban érvényesül a germán angol-szász demokratikus hajlamánál fogva Amerikához vonzódik. Tudjuk azonban, hogy Amerika szabadságharcza csak részben történt a demokrata eszmék hatása alatt a mennyiben ezek akkor úgyszólván a levegőben voltak döntőbbek voltak a gazdasági és személyi mozzanatok, a faji

képességek (ezer évre vissza vezethető leszármaztatással) nem nyilvánultak meg egyáltalában.

Európa története folytatódik Amerika területén. Európa lépei, fajai ott új viszonyuk között, új vérkeveredés, új gazdasági és társadalmi határok alatt új fajjá érlelődnek. Az emberi nem továbbfejlődéséhez nagyban hozzájárul ez új faj új technikai készsége és új jellege. Beolvasztott magába mindent, európait, bennszülöttet és afrikai négert. Még a kelet ázsiai sárga faj is hozzájárult ethnikuma gazdagításához. Folyvást folyik az emberi bullám, elnyel oly népeket, a melyek a természet mostohasága vagy egyoldalú bőséges adományai folytán nem tudtak lépést tartani az egész emberi nem haladásával, de új erők lépnek a régiek helyéhe, melyek a kor szellemének megfelnek és követ élményei t kielégítik.

A fenti fejtegetésekben halványan visszatükröződik az a felfogás, a mely az egyes fajok, népek, nemzetek hanyatlását a világtörténelem összes jelenségeivel kapcsolatban keresi és elveti az egyoldalú és nem történelmi alapon álló faj-degeneratio elvét. Többször kiemeltük, hogy számos primitív népfaj, midőn eljutott azon fejlődési fokra, a melyre földrajzi környezete, elhelyezkedése és világforgalmi kapcsolata, eleve kijelölte, állandó színvonalon folytatta életét. Európai utazók a XVIII. században még a kőkorszakban élő bennszülöttekre találtak. Társadalmi berendezkedésük ennek megfelelően primitiv volt.

Sem tagozódásuk, sem fejlődésük nem jogosíthat fel arra, hogy fejlett népeknek nevezzük őket. Vad gyermekei voltak, a vad természetnek, de fajuk valamennyi «erkölcstelenséget» ismert, amely bármely nagy Imperium bomlását idézhette volna elő. Lubbock[1] azt állította ugyan, hogy a vadak ritkán betegek, azonban már a kőkorszakbeli barlanglakók csontjai sokféle betegségről tanúskodnak, úgyszintén számos kór van elterjedve a mai primitív népeknél. A kultúra legyőzi vagy fékezi a bajokat, a vadember életmódja és babonái szaporítják a betegségeket. Az «erkölcstelenséget» pedig nem a cultura találta fel és ha ezek oly általánosak lennének, hogy romboló hatással lépnének fel afajjal szemben, akkor ma is az őserdőben, a fákon kúsznék

[1] *Origins of Civilisation.* 40. old.

az embeiiség. A gyermekelhajtás és gyermekgyilkosság primitiív népeknél ijesztő módon el van terjedve, a nemi élet kicsapongasai pedig számos vad népnél felülmúlják a római elvetemültségeket is.[1] Fejlődésük ezért nem belső érzés, a mely semmi külső körülménynek alávetve nincsen, hanyatlásukat és halálukat nem a faj kiélése, természetes elhervadása okozza, hanem esetről-esetre más körülmény és körülmények. Spencer gazdapéldahalmazát e fontos jelenségre nézve éppen legbuzgóbb hívei szokták figyelmen kívül hagyni.[3] A fejlődést rendesen úg; képzelik, hogy az minden dologban rejtőző benső tendenti, valami tökéletesebbé válásra. Ez azonban teljesen téves felfogás. Minden esetben belső és külső tényezők határozzák meg.

Leginkább a népek kihalásának különböző elméletében szemlélhetjük e téves felfogást, a mely merev és helytelen általánosításokhoz vezet. Az előbb kimutattuk, hogy a népek emelkedése és hanyatlása nem nyelvészeti osztályozás alapján váltakozik. A következőkben sokkal általánosabb és mélyebbreható tévedésre akarunk rávilágítani. A népek hanyatlását a faj szervemegöregedésének, elsat nyúlásának tulajdonítják. Nincsenek tekintettel arra, hogy egyes fajok élete hosszabb, másoké rövidebb egyeseket virulásukban tesz tönkre külső ellenség, mások pedig aggkorukban, a legkülönbözőbb társadalmi bajokkal és külső ellenségekkel küzdve bámulatos szívósságot lüntetnek fel A perui inkák, bár északi ellenségükkel folytatott harczaikban elgyengültek, a spanyol felfedezés nélkül még századokig foh tathatták volna életüket. A byzanci birodalom Kóma bukás, után ezer esztendeig ellenállt a leghatalmasabb nomád népek támadásainak és daczolt az arab birodalom hódításaival. Fénykorában megalkotta a római jogot, küzdött a keresztyén secták ellen és azon sok hitvány s ág ellenére, melyet történetírói megőriztek krónikáikban, XI. Constantin császár Konstantinápoly védelmében oly hősiességet és erkölcsi tisztaságot árult el, a mely dicséretére vált volna bármely viruló nép nagy férfiainak.

A fajok hanyatlása általános jelenség, de okai különbözők.

[1] Ratzel: *Anthrop.* II. 251.
[2] Spencer: *Prinz, d. Sociol..* 118.

A faj hanyatlása sohasem következik be egyszerű elhasználás, lélés által, ahhoz gazdasági és társadalmi okok szükségesek, uelyek a hanyatlást és ezzel karöltve a faj képességeinek csok-.cnését idézik elő. Ha az emberi nem egészét szemléljük, az gyes fajok hanyatlását nem tudjuk egy jelenségből megállapítani. Eddig valamely nép visszaesésének kétségtelen tüneteit a statistikában találták, primitív népeket a sors terméketlen vagy «egymástól földrajzilag elzárt területekre sodorhat, hol előbbi együttműködésüket ki nem fejthetik és gazdaságilag s számbelileg gyengülnek. Culturnépek fogyása azonban távolról sem jelenti azok hanyatlását. Az állapotok mérlegelése sokkal fontosabb, mint a hideg számok. Kis számú nép teljesebb jólétben és magasabb szellemi színvonalon élhet, mint nagyszámú, a melynek gyorsabb szaporodása csak gazdasági visszamaradottságában és élvezeteinek durvaságaiban leli magyarázatát. Ha ugyanazon területen élő primitiv népeknél emelkedést, illetőleg hanyatlást találunk, akkor elsősorban a családban, az államban, a kereseti viszonyokban kell a különbség magyarázatát keresnünk. Ezeknél a szaporodás megakadhat az által, hogy magasabb culturnép kerül szomszédságukba. Primitív népek jóléti berendezkedései oly korlátoltak, hogy azok megzavarodnak d legcsekélyebb beavatkozásra. Egyik primitív nép sem pusztult el csupán szervezete gyengesége folytán. Tudunk öregedő állat- és növényfajtákról, de nincs tudomásunk oly emberfajokról, a melyek önmaguktól belsőleg elaggottak volna.[1] E hanyatló vagy pusztuló népek szokásai, culturnépekkel való érintkezés következtében, átmenet nélkül károssá válnak rájuk nézve. Ezeknek természete, naivitása és életmódja pusztítóvá válik, ha az európai culturával megismerkednek; nem bírják el a cultura követelményeit és ki vannak szolgáltatva a fehér hódítók erőszakosságának.[2] A legtöbb primitiv nép élete oly nehéz küzdelem a természettel szemben, képességeik, ismeretük oly csekély, babonáik, előítéleteik oly nagyok, hogy felsőbb, önző faj fellépésére könyörtelenül pusztulásnak indulnak. A magasabb eulturájú fehér ember nem telepedhetik a primitív nép szom-

[1] Ratzel: *Anthropogeogr.* II. 217.
[2] Gerland: *Über das Aussterben d. Naturvölker.*

szédságába a nélkül, hogy annak érdeklődósét, kívánságait, gondolatait fel ne keltse. A régi szokások megbomlanak, az új viszonyokba nem tudják magukat beleélni. Fehérek szomszédságában rendesen hanyatlásnak induló primitív nép, hogy hosszabb-rövidebb idő után újra magához térjen. A hanyatlás rendesen a számviszonyban is nyilvánul, és ha a culturális alkalmazkodás beállott, gyakran számbeli gyengeségénél fogva máiképtelen érvényesülni. A magasabb cult ura akaratlanul károsan hat az által, hogy saját akaratát mélyebben álló és ma* gazdasági alapon nyugvó népre erőszakolja. A mit a cult ura és a keresztyénség jóvá tehetett, azt a gazdasági alap változása tette tönkre. Faházak építése, a fémek f elhasználása, a z európai posztók és szövetek behozatala nem mindig haladást jelent. A kereskedelem a forgalom ütemét gyorsítja és ez magával ragadja a benszülötteket. A kirgizek egykori virágzó állatállományának csökkenését, gabonaneműek vásárlása által beállott elszegényedésüket, a gyakori éhínségeket a kereskedelemre vezetik vissza. A kereskedelem oly czikkeket is hoz forgalomba, a melyek megölik a primitiv nép szervezetét: pálinka, ópium, dohány, betel stb. A lőfegyverek háborúikat véresebbé, veszteségteljesebbé teszik; olyasmik, a mik azelőtt értéktelenek voltak, most értékesekké válnak és azok előteremtésére saját szer vezet ükét és földjüket kihasználják.[1]

E mellett azonban a primitív népek gyengeségét maguk a természeti feltételek is okozzák. Az a nép, a mely az európai faj haladásával nem tudott lépést tartani, földrajzi elhelyezkedése és történelme folytán maradt vissza. Előítéletei, babonái megakadályozták, hogy jobb szellemei érvényesítsék akaratukat és kiemeljék népüket sorsuk béklyóiból, így az emberi egyéni akarat is a társadalmi akarathoz viszonylagosan tud érvényesülni. A míg ily primitív nép csak a saját környezetében élve, csak a saját szintjén álló ellenségekkel kényszerül megküzdeni, addig vetélytársai is egyforma esélyeknek vannak alávetve. Másképp áll a dolog, ha nagyobb szervezettel, jobb technikai eszközökkel felszerelt néppel kor ülnök összeütközésbe. Azért a történelem csak földet átkaroló lehet, mert népek történelmét,

[1] Ratzel: *Anthropogeogr* II. *228.*

wieg a legprimitívebbét sem — nem csupán helyi földrajzi viszonyai és történelmi eseményei, hanem az egész világ folyása irányítja.

A primitiv népek életét a felvilágosultság rózsás színben festette s az akkori finomkodás és divat a természetes életmódhoz való visszatérést tartotta az egyedüli eszköznek a cultura megmentésére. Hite balga hit volt. A természetes népek élete oly sivár és embertelen, hogy magában hordja a pusztulás magvát. A cultura az élet eszközeit biztosítja és így szaporodá-^uknak nincsenek természeti határai,a primitív népek túlszapotodása kifelé kényszeríti őket régi földrajzi határaikból. Az új környezethez való simulás annyira igénybe veszi erélyüket, hogy jórészt felmorzsolódnak. A folytonos vándorlás, nyugtalanság, életmódjuk változtatása mélyebben belenyúl szervezetükbe, mint a culturnépek hasonló hányattatása. Hány primitív nép hal ki azért, mert nem képes alkalmazkodni és csekély tudásuk nem segíti ókét a természet ellen való küzdelemben. Ugyanezen ok miatt jobban pusztítják ragályok és más betegségek. E mellett lelkileg bámulatos közönyt mutatnak minden emberi szenvedéssel szemben. Az életet kevésre becsülik és a culturemberek életét ezért kisebb mértékben veszélyeztetik a hajó, vasúti és bánya-szerencsétlenségek, mert nagyobb élővigyázattal viseltetnek maguk iránt. A betegeket megölik, a gyenge szervezetű gyermekeket, az aggastyánokat kiteszik és pusztulásnak adják át. Minél magasabb a cultura, annál több a humanitása. A táplálkozás is ellensége a vadembernek. A primitív ember legtöbb eledele hiányos tápértékű, sőt veszedelmes az egészségre nézve. A földmívelés javítja a népek helyzetét, de a legtöbb nem képes termékeny földjét kellőleg kihasználni, vagy túltermeléssel teszi tönkre. Primitív népek életében az éhínség általános jelenség, a mely ijesztően ritkítja soraikat. Az igazság érzete a legtöbbnél oly silány, hogy zsarnoki rendszabályok, gyilkosságok, gyermekölés és a háborúk vadsága és folytonossága nem engedik sem szaporodni, sem a földdel egybeforrni és a letelepedés erejével fejlődni. A primitiv népek nem tudnak oly kereteket teremteni, a melyeken belül társidalmi létük még akkor is biztosítva van, ha súlyos megpróbáltatások rázkódtatják meg szervezetüket. Intézményeik nem hogy

támpontot nyújtanának külső rombolások, háború, gazdasági válság ellen, hanem maguk felemésztik a nép erejét. Ilyen a rabszolgaság, a mely kizárja a technikai haladást, az emberevés és az emberáldozat.

Ebből kitűnik, miért szaporodhatik lassabban primitív nép és miért van pusztulásra kárhoztatva, ha magasabb culturnéppel kerül össze. Itt válik világossá, mennyi forrásból táplálkoznak azon történelmi okok, a melyek a cult urát a föld bizonyos pontjain előidézték. Kapcsolódnak egymással a talaj, a fekvés, az odaterelt népek múltja, száma, vezetői, eszméi, a melyeknek meg nem ismételhető combinatiója a történelem. A cultura haladása holttetemeken át történik. A hogyan az építés a feltúrt földön, a hegyek lehordásával, emberi fáradsággal, vérrel történik, úgy emészt fel a cult ura népeket, eszméket és érzéseket. Az elpusztult anyagból új formák között új épület emelkedik, melynek köveiből, ha szükség lesz rá, újból építeni fognak. Nem sajnálkozni, okulni kell a történelem felett. Kutatni a változás azon okait, a melyek pillanatnyi fellendülés, megnyugvás után pusztulást hoznak maguk után. Államok, népek hanyatlása, pusztulása más és más körülmények között megy végbe minden korban, minden földrajzi helyzetben. Ha áttanulmányozzuk az eltűnt népek pusztulásának történetét, akkor csak egyetlen általános törvényt vonhatunk le belőle: minden jelenség körülményei teljesen sajátosak, az egjik törvényszerűsége nem alkalmazható a másikra, mert a történelmi folyamatok csak külsőleg és csak egyes részletben hasonlóak és a lényegben egészen különbözők. E körülmény dönti meg az általános ítéletek értékét.

Népek pusztulása, mások hanyatlása és emelkedése nem történik periodikus sorrendben. Brooks Adams[1] az emelkedést és hanyatlást egyedül a pénz helyi hullámzásában látja. A primitiv társadalom — úgymond — túlteng a képzelet erejében, de szegény. Az érzelem és a képzelet oly arányban fogy az emberi társadalomban, a mely arányban a pénz növekszik vagy beözönlik. Az gyakorlativá, kalmáriassá teszi a világot, elősegíti a központosítást, a mi végül pusztulásra kárhoztatja az államot,

[1] *Law o) Civilisation and Decay.*

Ekkor új népek kerülnek a történelem színpadjára, barbárok, kezdetleges berendezkedésűek, kik pénzgazdaság helyett csak a képzelő erőt hozzák magukkal. Történelmük néhány század alatt lényegében ugyanazon folyamatot veszi, mint elődjeiké, így hullámzik az egyes népek élete és így megy át a három korszakon. Könyvében a római történelmet. « középkort és az újkort mutatja be ily szempontból. Legtetszetősebb a keresztes hadjáratok korának pénzügyi képe, de ez is mutatja, mily hiányos az a történelmi felfogás, a mely csupán egy tényezőből (jelen esetben a pénz beözönléséből) akarja az eseményeket levezetni. Az a törvényszerűség, a-mely a periódusokban látszik, csak az önkéntes beosztás eredménye és a valóságban nincs meg. Miként fajra, származásra való tekintet nélkül emelkednek vagy hányat Iának népek, akként nincs e hullámzás időtartamok sorrendjéhez kötve. A világgazdaság időről-időre oly méretekben változik, hogy ókori és középkori analógiák nem lehetnek teljesek.

A történelem folyamán az emelkedés és hanyatlás rendszeres váltakozásában a legtöbb történetíró hisz. A fcanyotló culturbirodalmak helyét új népek, barbárok foglalják el. E hitet a történelem is erősíti.[1] Vierkandt a hanyatlás jelét a gondolkozás rationalismusában látja, a melyet fel kell az idealismusnak váltania.[2] A külső forma, a művészeti ízlés elromlása a hanyatlás kísérő tünete.[3] A legtöbb gondolkodó azonban egyetért abban[4] hogy a hanyatlás nem általános, és nem hatja át a nép valamennyi rétegét kivétel nélkül. Leghatározottabban azon felfogások ellen kell küzdenünk, a melyek történelmi jelenséget csupán egy okra vezetnek vissza és a népek hanyatlását a faj hanyatlásából, a gazdasági helyzet rosszabbodásából vagy a χ erkölcsök romlásából akarják magyarázni. A legtöbb esetben könnyen sikerül kimutatni, hogy e tényezők az illető nép hanyatlására azért sem hathattak, mert nem voltak meg.

A hanyatlás okainak kutatásánál leggyakrabban a római birodalom történetét szokták bemutatni. Némelyek az éghajlat

[1] Uoworth: *History of the Mongols.* I.
[2] *Naturvölker.* 414.
[3] Schlosser: *Weltgesch.* II. öl.

elváltozásában, a mocsárláz és a melegfürdők elgyengítő hatásában (Abbéi Dubos) találták a hanyatlás okát. Mások a faj természetes elöregedését és idegen vérkeveredést húztak fel magyarázat gyanánt. Legújabban Seeck Otto[1] a darwmismus kiválasztás alapján adja elő a római birodalom bukásának történetét. A vérkeveredés elméletét tanító tudósok feladata a legkönnyebb. Feltételezik, hogy a római birodalmat alapító népnek fajisága következtében uly kiváló tulajdonságai voltak, a int Ivek egész történelmét meghatározták. Más körülményre, gazdasági, társadalmi hatásra ügyet nem vetnek. A rabszolgák felszabadítása által előbb-később a népvándorlás hullámaiban vérük, fa jak tisztasága megromlott, erkölcseik elposványosodtak és az állam szervezete megdőlt. A mily egyszerű állításuk, oly egyszerű annak czáfolata. Aromái rabszolga nem mind volt idegen származású. A rabszolgával való házasság sohasem volt oly általános, hogy abból az egész népre kiható pusztulás származhatott volna. Tanács-határozat értelmében az a »szabad nő, a ki rabszolgával házasságot kötött, szint én rabszolgává válik. A rabszolg-ileányok száma Rómában oly csekély volt, hogy még a törvénytelen gyermekek sem áraszthatták el «tisztátalan» vérükkel a birodalmat. V rómaiak azonban mindig tartózkodtak idegen fajokkal való keveredéstől. A faji büszkeség élénken emlékezetükben maradt és Constantin Porphyrogennetos is figyelmezteti fiait, hogy a bölcs rómaiak szokása és véleménye szerint őrizzék meg faja tisztaságát. Az osztálygőg magas korlátokat emelt alacsonyabb sorsú emberek előtt. A tartományok hivatalnokai nem köthettek házasságot az illető tartományban élő személye likéi. De mindezek ellenére — és adatainkat tetszés szerint sz;>-poríthatnók — sehol sem tapasztaltuk, hogy a római faj idegen fajú népekkel való vér keveredés folytán rosszabbodhatott volna. Ellenkezőleg, Róma legrettenetesebb alakjai, Tiberius, Caligula, Néró, Dornitianus, tisztafajú rómaiak voltak. Caracalla, Septimius Severus és Heliogabalus (Varius Avitus) rómaiak voltak és szobraik oly római arczkifejezést mutatnak, hogy azt typikusnak vehetjük. Viszont az idegen császárok közül nem egy felülmúlja állambölcsességben, erélyben és találékonyságban a tiszta-

[1] *Untergang der Antiken Welt.*

fajú rómaiakat. Trajánus korát Gibbon a római birodalom és az egész világtörténelem legszebb idejének tartja. Hadrianus, \ntonius Pius, Marcus Aurelius egymást követték. Ha Róma idegen vér, idegen eszmék beözönlésén ment volna tönkre, akkor virágzása nem eshetnék össze e «keverék» császárok uralkodásával. Más okoknak is kellett közre működ niö k. Λ nép vér keveredése ellenben csak jó hatással lehetett annak energiájára.

Szellemes és tudományos módon igyekszik a problémát Seeck megfejtem. Ő is a faj elromlásáról beszél, de e romlást nem a vér keveredésben, hanem társa dó Imi okokban látja. A történelem a kiválasztással párhazamosan folyik. Az események és állapotok bizonyos embertypust formálnak, nevelnek nzáltal, hogy az alkalmatlant az alkalmasabb, az erősebb kipusztítja. Ez a selectio a társadalomban másképen történik, mint az állat- és növényvilágban. Érdekes, hogy az elmélet tulajdonképem megalkotója, Darwin, sohasem alkalmazta fajki választási tanát a történelemre. A társadalom életében a fennmaradó erősebb, ijem mindiga kiválóbb, hanem az illető környezetnek legmegfelelőbb alkatrésze. A társadalmi harcz mindig más és más képességeket kivan meg a küzdő egyedektől és a győző a legritkább esetben a testileg és erkölcsileg legjobb Bavaszság, alattomosság, hazugság, a részvét hiánya a társadalmi küzdelemben sokkal nagyobb biztosítékot nyújtanak a sikerhez, mint nemesség, harmonikus műveltség és tanultság. A szükséges képességek és azok sikerei koronkint változnak. A kor jellegét azonban nemcsak a faj benső képességei, hanem az uralkodó erkölcsi irány és gazdasági conjunct ura határozza meg. A világháború is éjes világításba helyezte a kiválasztás egyoldalúságát. A kiválasztásban nem szabad absolut haladást látnunk. Anyagi tekintetek házasságkötéseknél, a szabad verseny az intellect ualis osztályoknál nem a kiválóságoknak, hanem a mindenkori divat és ízlés kiválasztottjainak kedvez. Nem szabad a szabad versenyt a darwinismus tanával védeni. Ez hatásában éppen az ellenkező eredményt hozhatja létre, mint a melyet üdvösnek találón. Az akarat és elhatározás a történelem folyamán ép oly mértékben hatott az események irányítására, mint a szabad verseny. Egyéniségek önkénye, eszmék átalakító hatása lépten-nyomon

gatlólag hat a szabad versenyre. E meglévő és időn kint érvényesülő momentum alkalmazását tehát jogosnak kell tartanunk Λ nevelés, az akarat leküzdheti a természet gyengéit és fejlesztheti a faj képességeit. A kormányzás helyes vagy helytelen intézkedései mélyen befolyásolhatják a faj érvényesülése Λ kiválasztás irányát megszabhatják. Ezt a természettudományi könyörtelen jelenséget eszmék és emberi akarat mérsékelhetik.

Seeck az antik világ bukását a szellem tunyaságának tulajdonítja, a mely megbénított minden fejlődést és életet. HogyaL keletkezett e tunyaság? A császárság korában a technika neír haladt, az ipari czikkek előállítása körül egyetlen újítás nen, tűnt fel, találmányok nincsenek. A késői antik civilisatio szorosan össze volt kapcsolva a gazdaság és a technika állapotával. Ennek tespedése az államot képtelenné tette a további fejlődésre. Seeck helyesen állítja fel a problémát, de felelete bármily f/ellemes és tudományosan megalapozott, csak egyik mozzana tát adja a hanyatlásnak. Szerinte a szellemi tespedés oka a legkiválóbbak kipusztulása a párt viszályok, polgárháborúk, *A* keresztyének üldözése, a tartományokban fennálló corruptio és az askesis által. Állítása ellen az a körülmény szól, hogy más népeket (pl. a zsidókat a középkorban) tervszerűen úgy akartak tönkretenni, hogy legkiválóbb f ér fiaiktól megfosztották őket; rohamosan,fejlődtek utánuk erős akarattal eltelt új har· czosok, kik népük erkölcsi életére igen jótékony hatással voltak. A kiválóság nem tisztán egyéni rátermettség, hanem a közből fakadó akarat is lehet, a mely oda törekszik, hogy tagjai minden természeti akadály ellenére, mégis kiváló férfiakká váljanak. E/a a morális összetartás a versenyben nagy előnyt biztosít. Ennek megléte, vagy meg nem léte valamely közösség öntudatában, történelmében, jelen gazdasági és társadalmi állapotában leli magyarázatát. Tagadhatatlan, hogy a legkiválóbbak kiirtása a társadalom barczaiban romlásba vezethet valamely népet, de kizártnak tartjuk, hogy ez a kiirtás hosszú időn át rendszeresen folytatódjék és minden államot, fenntartó elem ennek áldozatává essék. Ugyanaz az irány, a mely a rendszeres kiirtást előidézi, nem maradhat állandó; jóllehet már rövidebb idő alatt oly pusztításokat vihet végbe, a melyeket bizonyos

körülmények között a nép már nem hozhat helyre. A római birodalom hanyatlásánál azonban más tényezők is befolytak. Valamennyi együttesen eredményezte a birodalom bukását.

A római nép történelme hajnalán uralmát nem idegen nép leigázásával alapította meg.[1] Az előtte Latiumban lakó népet vagy kiirtották vagy beolvasztották. Nem szabad parasztok felett uralkodó nemesi osztály hiányzott a római népnél kezdetben, a római maga művelte mint paraszt földjét. Ez a társadalmi körülmény edzette a római nép jellemét. Ezért tanulta meg a római a tűrést és fáradságot, a mit sem a pún, sem a görög kereskedő megszokni nem tudott. A római parasztság volt a római birodalom gerincze, a paraszt ragaszkodása a földhöz az állam kifogyhatatlan ereje. A hódítások új területeket csatoltak az állam testéhez és ezeket ép oly szívósari vonták be a művelés jármába, mint régi földjeiket. A talajjal való összeforrás ad erőt az állami életnek. Az az állam, a mely nem akar határain túl terjeszkedni, a társadalom ellen veszi fel a harczot, mert növekedését korlátozza. Ily körülmények között keletkeznek az államot gyengítő társadalmi bűnök: a gyermekgyilkosságtól kezdve a kannibalismusig. Új terület új munkaalkalmat szolgáltat. Ebben rejlik győzedelmes háborúk titka, a melyeket gyors fellendülés követ.[2] De csupán oly hódítás válik üdvössé a népre, a mely természetes erejéből, szaparodásából, munka bírásából ered. A keresztes háborúk Szent Királysága talaj nélküli kaland volt, a mely elnéptelenítette az egyik földrészt, hogy elpusztítsa a másikat. A római hódítás a paraszt munkán nyugodott. Róma példát mutatott, mily óriási energia fekszik a szabad munkában.

A kezdetben teljesen egyenrangú parasztságból fejlődött a patrícius osztály, mely a menekültektől és később idegenből léteiépültektől megkülönböztette magát. Később a hadjáratok sikerei meghozták a rabszolga-intézményt. A paraszt úrrá vált. A munka nemesítő hatása eltűnik. Az úr, a lovag ízlésnek hódol, mint paraszt elődei, kik a tornajátékot,

[1] Mommsen: *Römische Geschichte.*[4] L 71. 195.

[2] Ratzel: *Anthrop.* I. 45., 4tf , a győzelmes háborúk kedvező hatása ellen, ír *Nicolal:* Biologie d. Krieges I. 155.

művészetet, színházat megyét ették. A kis parasztot az örökös háborúk elszegényítették, a nagybirtok és a rabszolgamunka visszaszorítják, a tőke, mely a vidéki földmívelőt és rabszolgát kiuzsorázta, végképen tönkre teszi. Ehhez α folyamathoz egy közvetett jelenség csatlakozik. A Róma körül lakó népek képtelenek ellenállni a római légióknak, a római uralmat kiterjesztik az egész ismert világra. Róma saját súlya alatt omlott össze. A városi közigazgatás elégtelen volt az óriási birodalom számára, a képviseleti kormányzatot az ókor nem ismerte. A monarchikus államszervezet központi erejével felsegíti a birodalmat és látszólag új életet önt belé. De csak látszólag. A köztársaság háborúi és fonák intézkedései tönkretették a parasztságot, a római állam gerinczét. A helyébe lépő rabszolgaság intézménye pedig útjában állt a haladásnak, az egyéni amoitiónak.[1] Az a körülmény, hogy a császárság korában sem a technika, sem a tudomány nem haladt, nem a kiváló férfiak kiirtásában leli magyarázatát; hanem a rabszolgaság tétlenségében. A rabszolga az ókorban a gépeket képviselte.[2] Munkája, anyaga olcsó volt. Az előállítási költségek nem játszottak szerepet, ezért nem is igyekeztek technikai találmányokkal a termelő képességet növelni. A gazdaság a latifundiumokon nyugodott, a melyeket Dérbe adtak. A lakosság a csekély termelés mellett nem tudott szaporodni, a föld megművelésére eszköze nem volt és a városba özönlött. A légiók régi kipróbált parasztelemei nem voltak többé. Zsoldosok foglalták el helyüket, kik a légiók fegyvereivel harczoltak, de azok ügyességét és bátorságát el nem érték. Ez a hadsereg sem anyagilag, sem szellemileg nem állt a római paraszt-sereg színvonalán; a mindinkább növekedő barbár erővel szemben nem tudta megállni helyét. Az ország belsejében társadalmi bomlás állott be. A keresztyénség állam-ellenes magatartást tanúsított és a legderekabb császárok kénytelenek voltak ellem· fellépni. Nem a faj hanyatlása, nem az erkölcstelenség, nem u kiváló egyének hiánya volt Róma pusztulásának oka. A zilált erkölcsök az akkori irodalomban tükröződnek vissza, de éppen

[1] A. Loria: *Die Sklavemvirischaft.* Zeitschr. f. Sozial u. Wirt schaftsgesch. 1896. p. 67—120.

[2] Neurath: *Antike Wirtschaftsgesicht.* 29., 73., 47.

ez időben számos római oly erkölcsi fölényt tanúsít, a milyenre az előbbi korszakokban nem találunk példát. A keresztyén egyházatyák, kik e kort jellemezték, túlzottan feketére festették római pogányságot. A birodalom nagysága gyengeséggé vált azon pillanatban, a mikor az összetartó erő, Róma tekintélye, megdőlt a népek hitében. A római légió nem volt győzhetetlen többé. A pénzgazdaságban a III. század elején beállt változás folytán a barbárok is szolgálatot vállaltak a római seregben. A barbárok nemcsak kívülről, hanem belülről is támadták a birodalom épségét. Ezt a nagy birodalmat központilag lehetetlen volt kormányozni és védeni. Diocletian császár ezért a kelet kormányzását társcsászárra bízta. A birodalomnak ketté kellett oszlania, részenkint le kellett töredeznie, mert a technika eszközei nem fejlődtek oly fokra, hogy a közlekedést biztosíthassák. Az ókor hatalmas imperiuniai mind saját nagyságuk alatt rosadtak össze. Ma a vasút, a távíró, repülőgép, a nyomda stb. ly segítséget nyújtanak nagy birodalmak összetartásához, melyek az ókorban nem voltak meg. Ezért se szabad meggondolatlan analógiákat alkalmazni. A római birodalom egyetlen összetartó ereje szervezete volt, a mely életét megnyujtotta és a mely túlélte összeomlását. Hogy Európa nem lett hunná vagy mongollá, ezt a római cult urának, a római kormányzat emlékének köszönheti, a melynek merev korlátain a szervezetlen lovas hordák megtörtek. Attila leverhette a germánokat, elárasztthatta a római tartományokat, de kénytelen volt római hivatalnokokat fogadni, kik országa kormányzatát szervezzék. Halála után a hím birodalom széthullott, de a római szervezet tovább élt Európa államai Dán és egyháza bán. Modern állam kormányzati eszméi, a decentralisatio, a gazdasági érdekközösség, mely a javak gyors és biztos kicserélésén alapszik (miként a brit világbirodalomban), a műveltség általánossága és a technikai eszközök fejlettsége könnyebben tarthatja össze tengerentúli országrészeit.

A római birodalom hanyatlása és bukása okait nem a fajban láttuk kifejezve. A faji elmélet nagyon egyszerűen akarja a történelmi jelenségeket magyarázni, és nem vesz tudomást az élet sokoldalúságáról. Ilyen egyoldalú és helytelen következtetésre jutott a szláv kérdésben is. A szláv fajt, jelesül az

a jövő világhódító népének tartották. Visszanaradottságát fajiságának tulajdonították. Pedig földrajzi elhelyezkedése és ebből folyó történelmi sorsa kárhoztatta félbarbár állapotára. A délszlávok történelme teljesen más irányt vett, mint az északi pzlávoké. Az előbbieket az évszázados török uralom meggátolta a nemzeti fejlődésben. Az orosz nép oly óriási területen szóródott szét, a melyet átfogni képtelen volt. Nem tudott összeforrni a talajjal, földrajzi elhelyezkedése pedig hátrányos voll fejlődésére. Mindenütt el volt zárva a tengertől, a mely érintkezést hozott volna külföldről. Keleten nyitva állt az út Ázsia felől, a honnan a tatár hordák támadásai és százados uralma akadályozta, hogy európai néppé emelkedjék. A nagy, terjedelmes síkság sehol sem kényszerítette nehezebb culturális munkára, nem volt szűk térre szorítva, hol a megélhetésért harczolva határozottabb nemzeti jelleget teremthetett volna. Az orosz birodalmat az erős központi hatalom tartotta össze, a melynek megdöntésével az agyaglábú óriás alkotórészeire hullott. Ninesen olyan vészes állapot, a mely maga, az emberi akarat nélkül pusztulásba sodorhatna népet. Az emberi tetterő, a tudatos cselekvés oly hatalmas tényező a történelemben, mint a természet, a föld törvényei. Megváltoztathatja a felületet, leküzdheti a távolságot és irányíthatja az emberek életét. Egyik nép története sincs fajában, vérében, földrajzi fekvésében, társadalmi és gazdasági állapotában végérvényesen megírva. Az akarat a nevelés alakjában megváltoztathatja a fajt, a földrajzot, a gazdaságot és a társadalmat. Az ember nem bábja, hanem cselekvő személye a történelemnek. Akaratát azonban a különböző korokban nem egyforma mértékűén érvényesítheti. Az ókor népgyűlései, a lovagok pénzspeculatiói, a középkor feudális társadalmával merő ellentétben állnak. A modern gyorssajtó, felületes híreivel, unott kedélyeknek való nagyhangú szólamaival éppen oly döntően befolyásolja a történelmet, mint a philosophusok gondolatai a középkorban. Akkor csak a nép felsőbb rétege volt a cselekvés keretébe vonva, ma a tömeg teljes egészében az emberi akarat irányítója. Ez természetesen minden korban másképen nyilvánul. Az eszmék, melyek az embereket mozgatják, korról-korra változnak. Ma senki sem indulna el amiensi Péter szavára a Szentföldre, de meggondolás nélkül

fegyvert fogna honfitársa ellen, mert más nyelven beszel. Valamikor a nemzetiségi gyűlöletet is egy elávult érzelemnek fogják tartani, mint ma a vallási viták szőrszálhasogató megkülönböztetéseit. Az ember túltengő ereje ütközőpontokat kell és és ezek mindig más és más gondolatban kínálkoznak.

A környezet rabjai vagyunk, de környezetünket magunk választjuk és határozzuk meg. Életünkbon öntudatlanul elődeink nyomdokain, vagy tanít óink útján járunk. De úrrá tudunk lenni-élőit elet ék felett. Éppen életünk változatos, sokoldalú emléke és benyomása, azok kiszámíthatatlan varialódása egyénekké tett. Számos tettben kortársainkhoz hasonlók vagyunk. A kikkel együtt élünk, egy nyelven fejezzük ki gondolatainkat, egy iskolában tanultunk, azokkal szorosabb rokonságban vagyunk, mint azun embertársainkkal, a kik távol tőlünk, más földrajzi keretben, más viszonyok között nőttek fel és a kiknek nyelvét sem értjük meg. A nyelv szoros culturális kapcsot létesít embercsoportok között. De a nyelv maga nem minden. A nyelv fejlődése nem halad párhuzamosan az érzelmekkel, a politika pedig az érzelmek után irányul. Krisztus tanítása szerint mindenkinek hűnek kell maradni önmagához, még ha tévedésbe esik is, tévedése sem lesz oly végzetes reá nézve, mintha saját érzelmeit tagadja meg és azok ellen cselekszik. Az ember érzelmei születésétől fogva alakulnak élete eseményein keresztül. Ezért azokkal szervesen összeforr. Egyénisége érzelmeiben van kifejezve. Az értelem továbbítható, átadható, az érzelem soha. Ez legsajátabb birtokunk.

Népek tetteit nem az értelem, hanem az érzelem vezérli. Gyakran romlásba sodorták az érzések, de okulni rajtuk és ellenük cselekedni képtelenek. Nem az értelmek ellen kell küzdeni, hanem azon egyéni önző törekvések ellen, a melyek a nemzetek legdrágább kincsét, az érzéseket saját czéljaikra kihasználják. Ezek ellen tiltakozni, ezek ellen harczolni kötelesség. A történelem sohasem követte a tudomány szavát. Számtalan tényezőjét nem befolyásolhatja egyoldalú teleológiai abstractio. A tudomány azonban nem a maga, hanem az élet számára van és létjogosultságát csak azzal nyeri el, ha az élet irányításáért harczot folytat. Ilyképen a tudomány is történelmi tényezővé válik.

UTÓSZÓ.

Az előbbi fejtegetésekre speciális tanulmányaim, a török történelem néhány felderítetlen pontja irányított. A török népek történeti szerepét egy állandónak képzelt tényezőből, a fajiságból akarták lefejtem. A legtöbb kutató nem állt meg a török nép fajiságánál, hanem tágasabb terepen a rokon népek, rokon fajiságával egyetemben egységesnek képzelte Ázsia népeinek jórészét. Elvileg meg kellett vizsgálnom a faji kérdést, hogy az általános vizsgálódás eredményét összehasonlíthassam a török népfaj sajátságának minéműségével.

A török faj meghatározásánál is ugyanazt a hibát követték el a kutatók, mint az árja vagy semita faj meghatározásánál. A lókon nyelveken beszélő népeket egyfajún^k vették és azt hitték, hogy ezek spontaneitása a töiténelmen át egyforma. A török nyelvek rokonságban állnak a finn-magyar nyelvekkel. Más oldalról a mongol és tunguz nyelv rokonságát az ural-altáji nyelvcsaláddal állítják és /itatják tudósok. A mongol és török népek a történelem folyamán együtt harc/oltak, együtt éltek, ezért válhatott nyelvük hasonlóvá, de viszont századokon keresztül teljesen más égő v alott, más népek társaságában, vér keveredésében éltek, más gazdasági fejlődésen mentek át és így fajilag, jellembelileg más népekké váltak. Ez átalakulás oly mély, hogy a mai oszmán-török csupán nyelvileg rokon a kara-kirgizzel vagy csuvassal; vallásra, culturára, vérre nézve teljesen idegen nép. Ázsia törökül beszélő és buddhista lakói anthropologiailag és charakterükre néz,ve tőlük teljesen távol állnak. A török vagy mint a hogy még inkább általánosítani »aokták; az urai-alt áj i nyelvű nép psychéje és physise nem

[1] Németh: *Die turk. mong. Hypoth.* Z. D. M. MHM 1912.

egységes. A megkülönböztethető különbséget a történelem hozta létre. Az ázsiai népek teljes történelme mutatja ama vándorlásokat, eseményeket, a melyeken az egyes népek átestek és a melyek őket átváltoztatták. A nyelv változása nem párhuzamos a faj változásával. Ez maradandóbb, kikristályodása után kevéssé változik, a Charakter, a vér keveredés és a gazdasági körülmények hatása alatt gyorsabban átalakul. A nyelv relativ mozdulatlansága azért is oly szembeötlő, mert a nyelviokonság nemcsak a tájszólásokat sorozza együvé, hanem azon nyelveket is, a melyek összetartozását csupán a tudomány képes megállapítani. Ezek mind egy nyelvcsalád tagjai. A Charakter hajszálnyi különbsége már erős ellentéteket, élesen különböző faji képességeket hoz létre. Ezeket egy osztályba sorozni lehetetlen, mert nem eredetüket, fejlődésüket kutatjuk, miként a nyelveknél, hanem a jelen állapotot vizsgáljuk és hasonlít - gátjuk. Ez pedig csak széthajlást, nem együvé tartozást mutat. Valamikor, a mikoi törökök az Altai mellékén, vagy Turkisztán síkjain még együtt éltek, fajilag egységes nép voltak: azaz valamennyi törökül beszélő ember fajilag is azon kozobtíéghez tartozott. A nyelv és a faj együtt fejlődött. Tisztának Sem a faj, sem a nyelv nem volt mondható, mert addigi történelmük folyamán is számos idegen elemet olvasztott magába. Tekintettel azonban primitív tudására, képtelen volt nagyobb területen kóborolni, kevesebb idegen néppel került össze, ezért faji differentiálódása még csekély volt. Feltehetjük, hogy anthropologiaildg a mongol fajhoz állt legközelebb. Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy e mongol physise mindvégig állandó maradt. Amint szélesebb területekre vándoroltak át, vér keveredés és főleg más életmód által elváltoztak. Idegen népeket jueghódítanak, nyelvüket rákényszerítik a meghódolt akra, ez maga is változásnak van kitéve, de gyorsabban változik a faj. AÄ uralkodó, új jövevény észrevétlenül beolvad az előbbi fajba, ielveszi annak sajátságait, képességeit, de nyelvileg alig változik. A történetírás azután csak a nyelv után indul és így a faj keletkezését, egybeolvadását, kialakulását nem veszi tekintetbe. Az oszman-török faj Törökországban számos idegen faj beolvadásából állt elő. Eredeti mongol sajátságait csak elvétve találjuk. Történelme nem egy, Ázsia közepéből véglegesen

kiforrt faj cselekvéseit foglalja magában, hanem az oszmán-történelem folyamán forrott ki az oszmán-török sajátos egyéniséggé-. Testileg és lelkileg mássá lett, mint a középázsiai mongol. A törökség testi megjelenését nem magyarázhatjuk másképen, mint hogy egy eredeti typustól beolvadás által történő elváltozást tételezünk fel. A tisztább eredeti typus a mongol faj he tartozik, a beolvadás nyugatázsiai és európai hatásokra vezei hető vissza. Még Akszu és Kutscha vidékén, a hol Potanin legtisztább török fajt vélte feltalálni, sem látunk határozót mongol jelleget. Az ural-altai csoportban a mongol typusho/, a török áll legközelebb, a mm legtávolabb. A törökök a mongoloktól magasabb termettel, hosszabb arczczal, eiősebb szakáll, kevésbbé lapos orr által különböznek. A nyugati törökök, a kiimi tatárok nem bírnak mongol jelleggel. Törökül beszélnek, de fajilag inkább árják. (Ratzel *Völkerkunde* III. 334.)

Az a hit, a mely szerint az örmények, a peizsák, a hinduk egy családba tartoznak, mert rokon nyelven beszélnek, tarthatatlan, habár még mindig él a tudósok és a nagy közönség körében. E népek typusa az indogermán vándorlás előtti népek typusa; a nyelv beolvasztotta őket e"gy osztály keretébe, de fajilag viszont az indogermánok olvadtak be az ősibb elemekbe. A törökök Iránon át való vándorlásuk ideje alatt már jórészt felszívódtak ezen indogermán-előtti őslakosságba. Nyelvük azonban török maradt, így csodálatos tény tárul szemeink elé: a perzsa, indus, örmény stb. árja nyelven beszélő népek ugyanoly alapelemekből tevődnek össze, mint a töiök nyelven beszélő oszmánok. Kis-Ázsiában még található a mongol typus, különösen az alsóbb néposztályokban, de Konstantinápoly környékén, a fővárosból kiinduló művelt körök anthropologiai sajátságai és külseje nem-mongol.

Az orosz fogolytáborokban megejtett anthropologiai vizsgálat megállapította a következőket.[1] A kazáni tátároknál a mongol typus csak erős keveréssel van meg. Gyakoriak a szőke és veres haj és szakáll, különösen a bajusz, de teli szakáll sem ritkaság Az arcz és orr alakja gyakran mongol jellegű, de viszont gyakran európai értelemben normális. A finn népeknél feltűnő a szőkeség.

.

[1] Oberhummer: *Die Türken u. d. osm. Reich* 1917. 22. old.

A mesterjákok között Oberhummer egészen világoskék szemeket talált. A baskírok erősebben viselik magukon a mongol jelleget: a japánhoz hasonlítanak. A krími tatárok viszont a konsta/ntinápolyi törökhöz állnak közelebb. A krími tatár nyelv azonban a legkülönbözőbb fajtájú népeket zárja magába. A krimcsak tatár zsidók, kik törökül beszélnek, e mellett más nyelveken is tudnak, de nem ismerik a «jiddist». Ugyanezt jelenti Pöch a kaukázusi hegyi zsidókról, a kik tatár kiejtéssel perzsául beszélnek. A kaukázus déli lejtőin fokozatos átmenetet találunk az élő-ázsiai őslakosság felé, a melyet népszerűén semitának neveznek, de a melynek elemei a hetitákból verődtek össze, E fajba olvadt be a nyugat felé vándorló törökség.

A török történelemírás, a mely a faj mindenhatóságán alapult, nem vette tekintetbe a gazdasági hatásokat, a melyek döntőek voltak az oszmán történelem irányításában. Az iszlámnak tulajdonítja az oszmánok nagy hódításait és ebben egybeveti őket az arab iszlám fejlődésével. De a történeti emlékek, okiratok és az első oszmán építészeti emlékek azt mutatják, hogy a byzanczi gazdasági formák és a byzanczi vér mélyebb nyomokat hagyott az oszmán történelemben, mint az iszlám. Az a hit, mely szerint Oszmán és első utódjai a szertehullt szeldsuk birodalom romjain folytatták egy hatalmas török állam létét, nem árll meg az újabb kutatások világánál. Az oszmán dynastia csak Kis-Ázsiában vette fel az iszlám vallást. Oszmán volt valószínűleg az első, a ki áttért a mohamedán vallásba. De Oszmán és közvetlen utódjai korántsem voltak még azok a világverő török uralkodók, a milyeneknek a későbbi török szultánok mintaképére festették későbbi írók. Kisded falusi államot alkottak az oszmánok, a honnan utak elvágásával ellenőrizték a gazdasági életet, azt tetszésük szerint megbéníthatták és ezáltal lassankint mind szélesebb körben hódoltak be nekik az ott lakó görögök. Ezeket elhidegítette Byzancztól az a lelketlen kiuzsorázás. a, mely a byzanczi birodalom utolsó századát jellemzi. A byzanczi adózás, a byzanczi gazdasági nyomás elől menekültek Oszmán táborába a görögök. Oszmán vallási fanatismusa, a mely kedvencz themája a későbbi történetírásnak, nem irányult a görögök ellen. Ezek nemcsak gazdaságilag, hanem culturailag is beolvadtak az új oszmán fajba és éppen a görög beolvadás hozta

létre az oszmán nemzetet. Ha Oszmán erőszakosan bánt volna a görög vallással Bythiniában, ez bizonyosan olyan reaetiót váltott volna ki, a mely új életre kelthette volna a haldokló byzantinismust. Orkhan uralkodása végén az oszmán nemzet már félmillió lelket számlált. Ez a lélekszám nem adódhatott természetes szaporulat folytán. Kelet fele el volt vágva török nomádok beözönlése elől. Csakis nyugat felől, tehát görögök szaporíthatták harczosai számát. De a görögök nemcsak a török fensőséget fogadták el, gazdasági előnyből, hanem elfogadták Mohamed hitét is. 1339 és 1340-ben a görög patriarcha szenvedélyes hangú felszólítást küld a nikäaiaknak, hogy ne hagyják el keresztyén hitüket.[1]

Oszmán törzse azért jutott Konstantinápoly birtokába, mert legközelebb feküdt hozzá. Keleti és déli török szomszédjai egymás ellen meddő háborúkban gyengültek el. Oszmán hódításai nyugat felé irányultak. Első nagy sikereit a byzancziak és szerbek ellen érte el törzse Európában, és csak miután Európában is rettegett volt a törökök neve, fordult vissza Ázsiába és győzte le egymás után törökfaj u riválisait Kis-Ázsiában. E harczában nagy segítségére volt a byzanczi birodalom szertehulló gazdasági élete. Ez a gazdasági élet sokkal fontosabb szerepet játszott az oszmán állam megalakulásában és további fejlődésében, mint a faj, a mely már az oszmán történelem kezdetén nem volt azonos a többi török nép fajiságával. A török történelem a legragyogobb példája a gazdaságtörténelemnek. Idegen népek gazdasági leigázásán alapult a török hatalom. Természetszerű folyomány, *hogy* a leigázott népek gazdasági képességeit fokoznia kellett az uralkodó osztálynak (török-mohamedán nemzetnek), hogy állami kiadásait fedezhesse. Ellenkező esetben a hátramaradottig teszi tönkre a birodalom gazdaságát. A gazdaság fejlődésével alakult ki a nemzeti öntudat a görögöknél, örményeknél, a gazdasági elnyomás pedig ébren tartotta a nemzeti osztályöntudatot a magyaroknál, szerbeknél, bulgároknál. A török moslim uralom csak más fajok, nemzetek, tulajdonképen osztályok rovására állhatott

[1] Miklo lh. Millet *Acta Patriarch. 1315*— 1 402. Art. 82 és 92.

fenn és e tekintetben ellenkezésbe jutott az iszlám betűjével, amely szerint minden ember egyforna Allah szemében. Az iszlám universalismusát, az emberi solidaritást nem valósíthatta meg az iszlám, mert hatalma idejében sem az emberi technikai tudás, sem világgazdasági helyzet nem késztette az emberi nemet oly erősen arra, hogy megélhetési harczát nem embertársai ellen, hanem a természet ellen kell folytatnia. Az oszmán török történelem a gazdasági tanulságok tárháza: miért nem születhetett meg a XX. század előtt az emberi solidaritás gazdasági rendszere, és miért halt meg annyi martyr emberi kéz fegyvereitől, hogy vérével egy új világot teremtsen, az együttérzés, az együttműködés világát, a melyben az egész emberiség összefog a tt[j]i meszet uralmáért.

E dolgozatomat 1917 deczemberében fejeztem be. Azóta a nyomdában hevert. Ama nagy, mélyreható változások, a melyek az elmúlt két év alatt megrengették a világot, nyom nélkül suhantak el felette. Egy betűt sem változtattam rajta és hiszem, hogy e körülmény is a mellett szól, hogy a múlt tapasztalatait nem dönthettek meg az utolsó év eseményei.

(1919 deczember hó.)

[1] Az oszman-török történelemnek eddig ismeretlen források alapján való megírását életczélomnak tekintettem. Egy évtized előtanulmányai után *«Az oszmán állam megalakulása»* cz. kötet kéziratban megvan.